

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

ALUSTATUD 1893. a

VIINIK 173 ВЫПУСК

ОСНОВАНЫ в 1893 г.

TÖID NLKP AJALOO ALALT
ТРУДЫ ПО ИСТОРИИ КПСС

III

PÜHENDATUD EESTI NSV 25. AASTARÄEVALE
ПОСВЯЩЕНЫ 25-ЛЕТИЮ ЭСТОНСКОЙ ССР

TARTU 1965

^P
A-1169-173
TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
ALUSTATUD 1893. a. VIHK 173 ВЫПУСК ОСНОВАНЫ в 1893 г.

**TÖID NLKP AJALOO ALALT
ТРУДЫ ПО ИСТОРИИ КПСС**

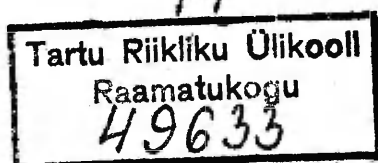
III

**PÜHENDATUD EESTI NSV 25. AASTARÄEVALE
ПОСВЯЩЕНЫ 25-ЛЕТИЮ ЭСТОНСКОЙ ССР**

TARTU 1965

Redaktsioonikolleegium:
J. Kalits, E. Kivimaa, V. Ruus (toimetaja).

Редакционная коллегия:
Ю. Калиц, Э. Кивимаа, В. Руус (редактор).

Тартуский государственный университет
ЭССР, г. Тарту, ул. Юликооли, 18
ТРУДЫ ПО ИСТОРИИ КПСС
III

На эстонском и русском языках
Резюме на английском и немецком языках
Редактор В. Руус

Технический корректор М. Митт
Корректоры Х. Вальс, А. Правдин, О. Муттъ, Ф. Кибберманн

Сдано в набор 2/IV 1965 г. Подписано к печати 8/VI 1965 г. Бумага 60 × 90, 1/16. Печатных листов 9. Учетно-издательских листов 10. Тираж 500 экз. МВ-04800. Заказ № 2866. Типография им. Ханса Хейдеманна, ЭССР, г. Тарту, ул. Юликооли 17/19. II.

Цена 72 коп.

EESTI KODANLUSE VÄÄRKONTSEPTSIOONIDEST 1924. a. 1. DETSEMBRI ÜLESTÕUSU KOHTA

A. Viigi

NLKP ajaloo kateeder

Eesti proletariaadi võitluses töörahva võimu eest oli üheks kangelaslikuks leheküljeks 1924. aasta 1. detsembri ülestõus. «Relvastatud ülestõus Tallinnas,» kirjutati «Pravda» toimetuse-artiklis, «annab palju õpetlikku rahvusvahelisele proletariaadile, kel seisavad ees otsustavad lahingud kapitalismi vastu. Tallinna ülestõusust osavõtnute kangelasliku võitluse kogemusi tuleb tundma õppida kõrvuti vene proletariaadi ülestõusudega 1905. aastal ja 1917. aasta oktoobris, Saksamaa proletariaadi ülestõusudega 1919., 1921., 1923. aastal jne.»¹

1. detsembri ülestõusu on käsitletud paljudes kirjutistes, mis hakkasid ilmuma vahetult pärast seda sündmust. Enne nõukogude võimu taaskehtestamist Eestis 1940. aastal avaldatud artiklitest (autorid J. Anvelt, H. Tummeltau, A. Neiberg, J. Palvadre, P. Peterson jt.) on üks tähtsamaid J. Anveldi «Miks meie kaotasime»², kus esmakordselt antakse marksistlik analüüs ülestõusu ettevalmistamise, läbiviimise ja nurjumise põhjuste kohta. Väga tähtis on ka eespool mainitud toimetuseartikkel «Detsembriülestõus Eestis», mis annab lühidalt väga selge ja tabava marksistliku hinnangu. Detsembriülestõusu käsitatakse eesti töörahva kangelasliku väljaastumisenä.

Samal ajal ei suutnud marksistlikel seisukohtadel püsida end marksistideks nimetanud Palvadre, Peterson ja mõned teised, kes «Edasis» avaldatud kirjutistes nimetasid ülestõusu blankistlikuks vandenõuks, mille võiduks ei olevat olnud vajalikke majanduslikke ja poliitilisi eeldusi.

Pärast nõukogude võimu taaskehtestamist Eestis on sellel teemal ilmunud hulk artikleid ja uurimusi (A. Liebman, J. Saat, V. Arhangel'ski, A. Sunila). Neist kõige põhjalikum on A. Sunila

¹ «Правда», 1930, 1 декабря.

² «Klassivõitlus», 1925, nr. 52.

uurimus,³ milles üksikasjaliselt valgustatakse ülestõusu eeltingimusi, ettevalmistamist, käiku ja nurjumise põhjusi.

Seda suursündmust eesti töörahva ajaloos on käsitletud võrdlemisi ulatuslikult. Täiesti lünklik on aga tema historiograafia uurimine. Ainult A. Sunila eespool mainitud uurimuses on mõningaid vihjeid ka historiograafiales.

Käesolevas artiklis on autor püüdnud peatuda neil põhilistel suundadel, mis väljendusid 1. detsembri sündmuste käsitlemisel kodanliku Eesti kirjanduses ja perioodikas.

Kodanluse klassiolemus tingis ajaloo arenemise objektiivsete seaduspärasuste eitamist, sest need näitavad klassivõitluse paratamatust kodanliku korra tingimustes ja mobiliseerivad proletariaati. Väga hästi iseloomustab kodanluse suhtumist historiograafiasse Ameerika ajaloolaste ühenduse esimees G. Read: «Me peame avalikult võtma võitleva positsiooni, kui tahame elus vastu pidada ... Me peame püstitama oma eesmärgid, kehtestama oma kriteeriumid ja mobiliseerima kõik meie ühiskonna jõud nende teostamiseks.»⁴

Kui vaadelda, kuidas on eesti kodanlikud autorid käsitlenud eesti töörahva ülestõusu 1. detsembril 1924. aastal, siis võime siin näha samasuguste põhimõtete ellurakendamist. Püstitati oma eesmärgid ja kriteeriumid, et kaitsta kodanluse kõikuvat positsiooni, erakondadevahelise nägelemise asemel koondada kõik jõud kommunistivastaseks võitluseks, õigustada fašistliku režiimi kehtestamist, laimata tööliklassi võitlust, EKP-d ja tema juhte ning õhutada vaenu Nõukogude Liidu vastu.

Kodanliku diktatuuri perioodil ei ole ühelegi teisele kaasaja sündmustele nii palju tähelepanu pööratud kui 1. detsembri ülestõusule. See algas kohe 1924. aasta 2. detsembrist informatsiooniliste materjalide avaldamisega ja kestis kunj kodanliku diktatuuri lõpuni.

Tuntud kodanlikud ajaloolased püüdsid sellest probleemist vaikida. Seda aktiivsemalt astusid välja poliitikategelased, ajakirjanikud ja sõjaväelased. Peamiselt esineti kirjutistega perioodikas, kuna iseseisvaid raamatuid ülestõusu kohta ilmus vähe.

1924. a. detsembris, kohe pärast ülestõusu mahasurumist, ilmus A. Josua koostatud «1. detsembri sündmused Tallinnas», kuhu olid paigutatud J. Laidoneri kõne, A. Simoni, P. Pilski ja teiste lühikesi kirjutisi ning perioodikast võetud lühikirjeldused sündmuste kohta eri objektidel.

Järgmisel aastal ilmus J. Saare varjunime all veidi ulatuslikum raamat «Enamlaste riigipöörde katse Tallinnas 1. detsembril 1924». Autoriks oli tolleaegse Välisministeeriumi informatsi-

³ A. Sunila, Eesti proletariaadi relvastatud ülestõus 1. detsembril 1924, Tallinn, 1961. (Edaspidi: A. Sunila, Eesti proletariaadi ...).

⁴ A. Шафф, Объективный характер законов истории, Москва, 1959, стр. 118.

ooniosakonna juhataja abi Aleksander Pallo. Ta peatub ka ülestõusu eelduste juures ja püüab näidata kommunismiideede tugevnenemist Eestis.

Perioodikas avaldatutest on kõige põhjalikumad Eesti kodanliku armee häälekandjas «Sõdur» ja Kaitseliidu häälekandjas «Kaitse Kodu» ilmunud kirjutised.

«Sõduris» avas 1. detsembri ülestõusu käsitlevate kirjutiste sarja kõrgem sõjaväelane August Traksmann (pärast 1935. a. Traksmaa) «Ülevaatega 1. detsembri sündmustest Tallinnas» (pseudonüüm A. T-n).⁵ Järgnesid: «Kommunistide poolt korraldatud riigipöörde katse 1. XII 1924. a.» (pseud. Kl.)⁶, «1. detsembri sündmused Eesti kommunistide valgustusel» (pseud. Kl.)⁷, «1. detsember 1924. a.» (pseud. Kl.)⁸ ja kindralstaabi liikme Karl Lauritsa kirjutis «1924. a. 1. detsembri sündmustest».⁹

Ülatuslikumad on ka artiklid ajakirjas «Vabadussõja Tähistel» kolonelleitnant O. Kurvitsalt «1. detsember 1924. a. Ülevaade kommunistide riigipöördekatsest»¹⁰ ja «Eesti Politseilehes» pseud. K. L. all «1. detsember»¹¹.

Ülestõusu kohta kirjutasiid sõjaväelastest veel kindralstaabi ülem Juhan Tõrvand («Ärge killustage jõude!»)¹², Kaitseliidu ülem Joh. Roska-Orasmaa («Kümme aastat on möödunud...»)¹³ jt. Mujal perioodikas ilmunud materjal on enamasti anonüümne; autoreid ei õnnestunud nende ridade kirjutajal kindlaks teha.

Nõukogude ajalooteaduses on ülestõusu eeldusi põhjalikult käsitlenud A. Sunila¹⁴, kes hulgalise faktilise materjali alusel näitab, et ülestõusuks olid nii objektiivsed kui ka subjektiivsed tingimused. Tööraha raskest majanduslikust olukorrast ei saa vaikides mööda minna ka kodanlikud autorid. Ülevaates «1924. aasta sisepoliitiline elu Eestis» on autor A. J. (ilmselt A. Jürgenstein) sunnitud tunnistama, et tööstus ja kaubandus olid 1924. aastal ikkagi veel raskustes. Suured Tallinna vabrikud, nagu Vene-Balti tehased, Mayeri Keemiavabrik jt., kiratsesid endiselt, sest neil ei leidunud vajalikku turgu¹⁵. Majanduslikke raskusi, töö-

⁵ «Sõdur», 1924, nr. 51/52, lk. 11—25.

⁶ «Sõdur», 1925, nr. 11, lk. 221—224; nr. 12, lk. 247—248; nr. 13, lk. 278—280; nr. 14, lk. 312—313 ja nr. 15, lk. 340—342.

⁷ «Sõdur», 1925, nr. 23/24, lk. 563—564 ja nr. 25, lk. 589—590.

⁸ «Sõdur», 1926, nr. 49, lk. 1070—1074.

⁹ «Sõdur», 1932, nr. 50, lk. 1281—1284 ja nr. 51/52, lk. 1324—1328.

¹⁰ «Vabadussõja Tähistel», 1936, nr. 2, lk. 59—67.

¹¹ «Eesti Politseileht», 1925, nr. 11, lk. 161—162; nr. 12, lk. 177—182 ja nr. 13, lk. 193—199.

¹² «Päevaleht», 1927, 1. dets., lk. 2.

¹³ «Kaitse Kodu», 1934, nr. 22, lk. 661.

¹⁴ A. Sunila, Eesti proletariaadi... ja A. Sunila, Eesti proletariaadi 1924. aasta 1. detsembri relvastatud ülestõusu objektiivsetest ja subjektiivsetest tingimustest, «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised», VI köide, Ühiskonnateaduste seeria № 1, Tallinn, 1957.

¹⁵ «Postimees», 1924, 30. dets., lk. 3.

puudust ja laiemate rahvahulkade kitsast olukorda ei saa salata ka J. Tõnisson ja J. Tõrvand¹⁶. Paralleelselt sellega püüti kinnitada: need tegurid ei olevat siiski nii tugevad olnud, et nad hulki aktiivsele tegevusele oleksid viinud¹⁷.

Tegelikult pidas Eesti proletariaat kodanliku diktatuuri kehtestamise esimestest päevadest kommunistliku partei juhtimisel kangelaslikku võitlust revolutsiooniarmee loomiseks, et kukutada kodanlik kord. Oskuslikult ühendades illegaalset tööd legaalsega suutis partei võita suure poolehoiu paljudes töölisorganisatsioonides, eelkõige aga ametiühinguis. Seda ei saanud maha vaikida ka kodanlus. Pealegi oli selle tunnistamine, et partei mõju on legaalsetes organisatsioonides suurenenud, vajalik nende sulgemise ja massiliste arreteerimiste õigustamiseks.

«Eesti Politseilehes» loendati terve rida legaalseid organisatsioone, mis olid kommunistide mõju all, ja lisati, et ilma selliste legaalsete organisatsioonideta ei oleks kommunistid suutnud läbi viia sellist ülemaalist salkade organiseerimist¹⁸. A. Traksmann kirjutab: «Kommunism võtab osa meie seadusandeline asutuse — Riigikogu — tegevusest, tungib sisse meie omavalitsuse asutustesse ja mitmesugustesse majandus-kultuurilistesse ettevõtetesse, haarab võimu enda kätte meie töölisorganisatsioonides, püüab sisse pugeda meie noorsoo — ja sportlisesse liikumisesse... Legaalse töö võimsaks tagaseinaks oli põrandaalune tegevus, keda juhtisid kõige energilisemad mehed.»¹⁹

Kommunismi mõju kasvu tunnistamine ei sobinud aga kokku kodanluse eesmärkidega. Seepärast rutati kinnitama, et kommunismi mõju olevat vaid näiline. Kommunistid kasutanud ära rahva sõjajärgset psühholoogiat ja saanud nii oma mõju alla suure hulga hääleõiguslikke kodanikke.²⁰ Tööraha Väerinde poolt hääletajad ei olevat olnud kaugeltki kommunistid, vaid lihtsalt eksiteele viidud inimesed.²¹

Samasugune võltsing on väide, et tööliste revolutsioonilise meeoleolu puudumist näitavat nende ükskõiksus 3. augusti meelevalduse puhul.²²

Tegelikult ilmus 3. augustil 1924. aastal Tallinnas toimunud suurele sõjavastasele meelevaldusele umbes 4000 töolist, kes laulsid «Internatsionaali» ja kandsid punaseid lippe ning loosungeid. Meelevaldusel oli veriseid kokkupõrkeid tööliste ja politseinikkude vahel.

Kodanlikud autorid kasutasid oma huvides ära «Edasis» avaldatud J. Palvadre, V. Vöölmanni jt. ekslike seisukohtadega kirju-

¹⁶ «Postimees», 1924, 31. dets. lk. 2; «Päevaleht», 1927, 1. dets., lk. 2.

¹⁷ «Kaitse Kodu», 1925, nr. 2, lk. 44.

¹⁸ «Eesti Politseileht», 1925, nr. 12, lk. 177—178.

¹⁹ «Sõdur», 1924, nr. 51/52, lk. 12.

²⁰ «Päevaleht», 1935, 30. nov., lk. 9.

²¹ «Sõdur», 1925, nr. 11, lk. 223.

²² Sealsamas, lk. 222.

tised. Neid aluseks võttes asusid nad kinnitama, et 1. detsembril ei olevat toimunud mitte töörahva ülestõus, vaid saladuse katte all organiseeritud blankistlik vandenõu.²³

Revolutsioonilise meeoleolu puudumist püüdis kodanlus tõendada sellega, et ülestõusust võtsid osa ainult varem formeeritud lööksalgad, kuna töölistes ja rahvahulgad jäid aktiivsest väljaastumisest kõrvale.²⁴

J. Saar teeb oma raamatus lõppkokkuvõtte: «Mis 1. dets. täielikult puudus, see oli ajaloo «revolutsiooniline tõus». Seda ei olnud hulkadel, kes mässust eemale hoidsid, ei jätkunud ka löögimeestel enestel.»²⁵

Need seisukohad moonutavad tegelikkust. Rahvahulkade meeoleolu ei saa hinnata ainult selle põhjal, kas nad tormasid kohe võitlusse või mitte. Neid on selleks tarvis mobiliseerida ja organiseerida. Kodanlikud autorid ei taha näha, et masside mobiliseerimine ja organiseerimine toimus rasketes kodanluse terrori tingimustes ning EKP-l oli raske leida õiget lahendust, kuidas eelväe rünnaku järel organiseerida vahetu rahvahulkade väljaastumine.

Lenin kirjutab: «Kõik suured poliitilised pöörded otsustati eesmistest väesalkade entusiasmiga, kelledele stiihiliselt, poolteadlikult järgnes mass.»²⁶

Vandenõust võiks rääkida siis, kui ülestõus oleks olnud ette valmistatud täielikus saladuses masside eest, ilma neid mobiliseerimata ja nende poolehoiule toetumata. Seda ei saa aga öelda. A. Traksmann oli sunnitud tunnistama: «... 1. detsembri mässukatse oli võetud väga tõsiselt, et siin kavatsusel oli tõsine riigipööre ja mitte mõne sõjariistade lao ülevõtmine, riisumine või mõne segaduse sünnitamine.»²⁷

Ülestõusu peapõhjusena püüdsid mitmed kodanlikud autorid näidata erakondadevahelist võitlust. Kaitseliidu häälekandjas «Kaitse Kodu» märgiti, et peapõhjuseks oli «lagunemine meie kodanlikes seltskonnas, kus omavaheline kisklemine poliitilisel alal oli jõudnud üle igasuguse lubatavuse piiri»²⁸. Samasugusel seisukohal asusid oma kirjutistes J. Tõnisson, A. Traksmann, J. Tõrvand jt.²⁹

Miks püüdis kodanlus rõhutada ülestõusu põhjusena erakondadevahelist nägemist? Tema arvates osutusid olemasolevad

²³ «Sõdur», 1925, nr. 11, lk. 222; «Sõdur», 1925, nr. 23/24, lk. 563; «Sõdur», 1926, nr. 49, lk. 1070.

²⁴ «Eesti Politseileht», 1925, nr. 11, lk. 162; «Postimees», 1924, 24. dets., lk. 7; «Sõdur», 1925, nr. 11, lk. 222; Eesti Entsüklopeedia II, vrg. 1222.

²⁵ J. Saar, Enamlaste riigipöörde katse Tallinnas 1. detsembril 1924. Osavõtjate tunnistuste ja uurimuse andmete järele, Tallinn, 1925, lk. 129 (Edaspidi: J. Saar, Enamlaste...).

²⁶ V. I. Lenin, Teosed, 33. kd., lk. 148.

²⁷ «Sõdur», 1924, nr. 51/52, lk. 21.

²⁸ «Kaitse Kodu», 1925, nr. 2, lk. 44.

²⁹ «Postimees», 1924, 31. dets., lk. 2; «Päevaleht», 1927, 1. dets., lk. 2; «Sõdur», 1924, nr. 51/52, lk. 11; Eesti Entsüklopeedia II, vrg. 1221.

«demokraatlikud vabadused» liiga demokraatlikeks. Kodanlus püüdis näidata, et just erakondade rohkus võimaldab kommunismil pead tõsta. Sellega hirmutati üksikute erakondade liidreid, et tuleb lõpetada igasugused omavahelised vaidlused ja kõik jõud suunata kommunismi vastu. Niiviisi valmistati ette fašistliku riigipöörde õigustamist. See viidigi läbi 1934. aastal. Pärast seda oli vaja õigustada uue põhiseaduse kinnitamist.

Selliseid seisukohti 1. detsembri ülestõusu hindamisel kasutati eriti kooliõpikuis. Adamson märkis oma õpikus, et erakondadevahelised lahkkelid halvasid riigielu juhtimist. Seda kasutasid ära kommunistid ja korraldasid ülestõusu, mis aga maha suruti. «See oli siiski heaks õppetunniks, sest erakondadevahelised tülid kadusid, kuid mitte kauaks. Vastikud näaklemised ja tülid algasid uuesti.»³⁰ Järgnevalt kirjeldatakse põhiseaduse muutmist. Kogu eelnev selgitus on toodud alapealkirja «Põhiseadus» all. Seega püüti juba IV klassi õpilasele sisendada fašistliku diktatuuri paratamatust. Kohe pärast 1. detsembri ülestõusu laiendati politsei koosseisu ja tugevdati reaktioonilise kodanluse relvastatud organisatsiooni — Kaitseliitu, mille koosseis 1925. aasta jooksul suurenes 25 000-ni. Kaitseliidu ülalpidamiseks võeti elanikkonnalt erakordset maksu kahesaja miljoni marga ulatuses. Neid samme tuli jällegi õigustada 1. detsembri «kogemustega». J. Tõrvand nimetas ülestõusu põhjeste hulgas ka seda, et riiklikud valveasutused olid kokku tõmmatud³¹, kooliõpikust aga õpiti: «et tulevikus olla tugevasti kindlustatud sääraсте mässukatsete vastu, elustati uuesti Kaitseliidu tegevust, mis oli pärast vabadusõja lõppu soiku jäänud.»³²

Parempoolsed ringkonnad tõstsid juba 1924. aasta suvel üles fašistliku korra kehtestamise vajaduse. Et Akeli valitsus ei võtnud fašistlike vandeseltslaste vastu midagi ette, siis esitas Riigikogu kommunistlik rühm 6. mail valitsusele arupärimise: kas valitsus tõesti ei tea, et K. Päts koos teiste elementidega teeb ettevalmistusi fašistliku diktatuuri maksmapanemiseks?³³ Arupärimine maeti kalevi alla. Parempoolsete kõrval tekkis veel teine fašistlik rühmitus E. Reinkubjasega eesotsas, kes samuti kavatses võimu haarata. Oma lendlehtedes juhtisid kommunistid rahva tähelepanu sellele ohule. Valitsusel ei jäänud midagi muud üle kui Reinkubjas ja tema kaaslased vangistada.

Et parempoolsed profašistlikud elemendid ei julgenud oma jõudude nõrkuse tõttu riigipöördekatset teha, siis hakkasid nad Reinkubjase fašistlikku vandenõu «kommunistide kätetööks» tem-

³⁰ J. Adamson, *Jutustusi kodumaa ajaloost*. Algkooli IV õppeaasta. IX trükk, Tartu, 1938, lk. 137.

³¹ «Päevaleht», 1927, 1. det., lk. 2.

³² R. Kleis, J. Konks, R. Räägo, *Uusim aeg ühes Eesti ajalooga ja kodanikuõpetusega*. Ajaloo õpperaamat progümnaasiumi V ja reaalkooli III klassile, Tartus, 1939, lk. 128.

³³ A. Sunila, *Eesti proletariaadi...*, lk. 93.

beldama, kuigi kommunistlikul parteil sellega vähimatki tegemist ei olnud. Ka 1. detsembri ülestõusu käsitlevates kirjutistes püüdsid kodanlikud autorid väita, et Reinkubjase fašistlik väljaastumine olevat olnud kommunistide poolt organiseeritud fiktiivne mäss.³⁴ J. Saar leidis selle kohta ka «veenva» tõendi — et «enamlaste lehed asjast ka kõige lähemalt teadsid, siis polnud palju kahtlust, kellest see silmapete välja oli läinud.»³⁵ Niiviisi püüdis kodanlus kommunistidele kätte maksta selle eest, et nad paljastasid laiadele rahvahulkadele tema sepitsused. Üldse püüdis kodanlus eitada fašismi olemasolu, selle olevat kommunistid välja mõelnud, et fašismiohuga passiivset rahvast ülestõusule kaasa tõmata.³⁶

Eesti töörahva pilgud olid pööratud Nõukogude Liidu poole, kus Kommunistliku Partei juhtimisel ehitati uut, sotsialistlikku ühiskonda. Seepärast püüdis eesti kodanlus õhutada vaenu Nõukogude Liidu vastu. 1. detsembri relvastatud ülestõus näitas kodanlusele, et vaba loov ülesehitustöö, mida teostab töölisklass Nõukogude Liidus; on selleks majakaks, mis valgustab teed ka eesti proletariaadile; on allikaks, kust ammutatakse jõudu võitluseks eksploateerimisahelate purustamiseks. Seepärast asus eesti kodanlus pärast töörahva ülestõusu veel suurema aktiivsusega mustama Nõukogude Liitu, püüdes teda kujutada agressorina ja ülestõusude organiseerijana teistes maades. J. Saar kirjutab: «Tallinna mässukatse paistab pealiskaudselt vaadates Eesti sise-mise sündmusena. Tõepoolest on ta aga ühe uue välissõjapidamise viisi avaldus.»³⁷

Kominterni tegevus samastati kodanlikes väljaannetes Nõukogude Liidu poliitikaga ja seepärast sageli diplomaatlikus mõttes rünnati just Kominterni, kuigi selle all mõeldi Nõukogude Liidu Kommunistlikku Parteid ja Nõukogude valitsust. K. Laurits kirjutab, et 1. detsembri sündmused kujutasid endast ühte lüli Kominterni tegevuses maailmavallutamisel, mille näideteks olevat sündmused Gruusias 1920. a., Kesk-Saksamaal 1921. a., Hamburgis ja Bulgaarias 1923. a. jne.³⁸ Selles, et detsembriülestõus oli üheks lüliks maailma proletariaadi väljaastumiste ahelas sõjajärgse revolutsioonilise kriisi aastail, on Lauritsal täielik õigus. Kuid kodanluse huvide kaitsjana kujutab ta seda Nõukogude Liidu maailmavallutuskatsena.

Oma väiteid püüdis kodanlus tõendada. Näiteks osutavat Kominternile kui ülestõusu organiseerijale asjaolu, et Kominterni TK pleenumil arutati 1. detsembri ülestõusu lüüasaamise põh-

³⁴ «Sõdur», 1924, nr. 51/52, lk. 12; «Sõdur», 1925, nr. 13, lk. 278; «Eesti Politseileht», 1925, nr. 12, lk. 181.

³⁵ J. S a a r, Enamlaste..., lk. 37.

³⁶ «Eesti Politseileht» 1925, nr. 12, lk. 181; «Sõdur», 1925, nr. 13, lk. 278.

³⁷ J. S a a r, Enamlaste..., lk. 125.

³⁸ «Sõdur», 1932, nr. 50, lk. 1282.

jusi.³⁹ Nii võiks ju organiseerijana süüdistada ka Eesti Riigikogu, sest ka tema arutas 1. detsembri sündmusi. Moskvat kui ülestõusu organisaatorit toonitatakse väga paljudes kirjutistes.

Oma seisukohta põhjendati selliste naiivsete näidetega, et ülestõusust osavõtjate hulgas olevat olnud palju üle piiri tulnud isikuid, võitlussalkades antud käsklusi vene keeles ja konspiraatiivkorterites mängiti lõõtspilli jne.⁴⁰

Tegelikult kuulus lööksalklaste hulka eestlasi-kommuniste, kes olid Nõukogude Venemaale evakueerunud Saksa okupatsiooni ajal või poliitiliste vangidena välja vahetatud Kodusõjas Punaarmee kätte vangilangenud kodanlike võsukeste vastu. Nad olid valmis oma sünnimaa vabaduse eest võitlema, relv käes, ja võtsid ülestõusust osa vabatahtlikena, EKP kutsel. Seda oli kodanluse sunnitud tunnistama. Nii kirjutati Pätsi-Laidoneri erakonna häälekandjas «Kaja»: «Nende arvu oleme me ise suurendanud Eestist väljasaatmistega ja vangide vahetamisega. Arvatavasti on need viimased olnud vihasemad üle piiri tagasitulijad, kuid juba sõjariistus vägivaldselt riigikorra kukutamiseks.»⁴¹

Rõhutanud seda, et kogu ülestõusu organiseerimine tuli väljastpoolt, sattus eesti kodanlus nüüd ise ummikusse — kuidas õigustada repressioone kommunistide ja nende pooldajate vastu, töölisorganisatsioonide sulgemist ja Tööraha Ühise Väerinde likvideerimist? Seepärast oli kodanluse sunnitud esitama ka teistsuguseid seisukohti. «Eesti Politseilehes» kirjutati, et kommunistide väljaastumine oli põrandaaluse kommunistliku partei keskkomitee ja selle toetajate sepitsus.⁴² J. Roska tunnistas: «Välispoolt salaja nii palju inimesi Eestisse sisse tuua, et siin alustada mässu, mil olnud edu — seda poleks mässujuhtide poolt vististi peetud võimalikuks ja mässukatse ise oleks heidetud kolikambriisse.»⁴³

Ainuüksi sellisel seisukohal asumine ei sobinud samuti kokku kodanluse plaanidega, sest nii oleks «Moskva käsi» hoopis välja jäänud. Sellepärast püütigi need kaks seisukohta ühendada, kord üht, kord teist veidi enam rõhutada. Hakkasid ilmuma sellised käsitlused, et ülestõusu idee olevat tekkinud EKP ringkondades, kuid vene enamlaste ettekirjutusel.⁴⁴ Ajalooõpiku autor J. Konks märkis: «Nii katsusid kohalikud enamlased Venemaal asuvate mõttekaaslaste toetusel 1. detsembril a. 1924 haarata riigivõimu endi kätte.»⁴⁵

³⁹ «Teataja», 1926, 26. märts, lk. 1.

⁴⁰ «Päevaleht», 1924, 3. detsembr, lk. 3—4; «Sõdur», 1925, nr. 11, lk. 222; «Kaitse Kodu», 1926, nr. 24, lk. 1057; «Vaba Maa», 1924, 4. detsembr, lk. 1 jm.

⁴¹ «Kaja», 1924, 4. detsembr, lk. 2.

⁴² «Eesti Politseileht», 1925, nr. 11, lk. 161.

⁴³ «Kaitse Kodu», 1934, nr. 22, lk. 661.

⁴⁴ «Vaba Maa», 1928, 1. detsembr, lk. 7.

⁴⁵ J. Konks, Eesti ajalugu II. Ajaloo õpperaamat progümnaasiumi II klassile; teine trükk, Tartu, 1939, lk. 132.

Eeltoodust nähtub, et oma esialgsele versioonile «Moskva organiseerimisest» ei suutnud kodanlus kindlaks jääda, vaid pidi tunnustama, et ülestõusu organisaatoriks oli Eestimaa Kommunistlik Partei.

Kodanlikud autorid väitsid, et Moskva jaotavat Eesti kommunistidele tohtu suuri summasid. Nende summadega olevat ülal peetud sadasid raha eest töötavaid agente⁴⁶. «Päevalehes» avaldatud «andmetel» olevat makstud organisaatoreile ülestõusu eel 10—25 tuhat marka, kuna korterite omanikud olevat saanud 30—50 tuhat marka öö eest⁴⁷.

J. Saar tuli välja koguni sellise seisukohaga, nagu oleks Viktor Kingissepp ise seletanud, et tema kaudu makstavat partei jooksvateks kuludeks 300—400 tuhat marka kuus. Kõik ülesanded täidetavat vaid raha eest, isegi väikese kirja viimine⁴⁸. See väljamõeldis on omamoodi iseloomustuseks kodanluse klassihuvideid kaitsva ajaloo-«kirjutaja» väidete arsenalile kohta.

Tegelikult tuli meie revolutsioonääridel võidelda suurte majanduslike raskustega. Kommunistliku töölisrühma poolt Riigikogule esitatud arupärimises V. Kingissepa mõrvamise kohta kirjutatakse: «Kullahunniku asemel leiti Viktor Kingissepalt 11 000 paberi marka...; lossi asemel kantsüllal suurune sahver akna-silmaga, hirmsa röövli ja miljonäri asemel — katkiste ja kulunud riietega tööliste klassi agitaator ja ajakirjanik.»⁴⁹

Kui Moskva oleks assigneerinud revolutsioonilist liikumist Eestis, siis milleks tuli siin näha suurt vaeva korjanduste korraldamiseks ja muul viisil raha kogumiseks Töölismaja jaoks⁵⁰. Eks anna tunnustust «suurtest summadest» ka O. Künnapuu kiri Tartu Sotsiaal-Filosoofilisele Üliõpilaste Seltsile, milles ta teatab: «Tunnen kaasa Teie rahavalule... kuid pean kahjuks Teie illusiooni parlamendi meeste (ETP Riigikogu rühma saadikud — V. J.) suurest rahakotist hävitama. Need mehed imevad näljakäppa nagu iga teine. Palgast, mis vabariik maksab ja mis mitte suur ei ole, peavad nad rühma kassa täitma, ise elama, kõiki töölisorganisatsioone ja ettevõtteid toetama, töölismaja ostma, poliitilisi vange toitma jne. jne. 20 päeva enne kuu lõppu on kõigil taskud tühjad...»⁵¹

Kodanlus püüdis 1. detsembri sündmusi kõigiti ära kasutada, et laimata kommuniste ja partei juhtkonda. Et väga raske oli

⁴⁶ «Sõdur», 1925, nr. 11, lk. 224; «Vaba Maa», 1924, 12. detsembril, lk. 5.

⁴⁷ «Päevaleht», 1927, 19. augustil, lk. 3.

⁴⁸ J. Saar, Enamlaste..., lk. 24—25.

⁴⁹ Elukutse — riigikukutaja. Mälestusi ja dokumente V. Kingissepast (75. sünnipäevaks), Tallinn, 1963, lk. 231.

⁵⁰ A. Sunila, Kodanliku «demokraatia» ja «vabaduse» sildi all. Eesti proletariaadi võitlusest töölismaja eest, Tallinn, 1961.

⁵¹ V. Joakimov, Progressiivsest üliõpilaslüümisest Tartus. Esimese maailmasõja järgse revolutsioonilise kriisi aastail (1920—1925). TRÜ Toimetised, vihik 114, Eesti NSV ajaloo küsimusi II, Tartu, 1961, lk. 117.

midagi usutavat välja mõelda, siis laskuti lihtsalt labase sõimuni. Eesti silmapaistvaid tööraha juhte iseloomustades ütles J. Saar, et Kingissepp olnud «hävitusliste kirgedega haiglane tsüüniker». Anvelt aga «on enamlasena sama tüübiline fanaatik, nagu ta seda varem oli eduerakondlasena ja alati karsklasena»⁵². Isegi karskust rakendati laimamise eesmärkidel! Et V. Kingissepp oli 1922. aastal mõrvatud ja EKP juhtimisel asendas teda Jaan Anvelt, kes oli ka 1. detsembri ülestõusu üldjuhiks ja organiseerijaks, siis langes kogu kodanluse viha tema vastu. Alatu laimuga püüti hävitada Anveldi autoriteeti rahva hulgas. Talle poogiti külge kõikvõimalikke negatiivseid omadusi, nagu rahaahnus, fraasitsemine, mugavus, karjerism jne.⁵³

Kõiki teisi aga trumpas üle «Uudisleht». Seal kirjutati, et enne 1924. aastat õitsenud kommunism Eestis enneolemata lopsakalt. (Milline avameelne ülestunnistus! — A. V.) Ühel suurriigil tekkinud kartus, et kommunism võib Eestis võita, ja seepärast tulnud otsusele, et üks ebaõnnestunud ülestõusukatse hävitaks Eestis kommunismi juurteni. Läbirääkimisi selle organiseerimiseks alustatud juba 1922. aasta lõpupoole, kuid Anvelt polevat algul nõustunud. Hiljem olevat lepitud kokku, et Anvelt korraldab soodsal silmapilgul riigipöördekatse, mis aga kindlasti nurjub. Nii olevatki sündinud — ülestõus nurjus. Anvelt ise pääsenud põgenema, milleks tal kõik olnud ette valmistatud. Selle provokatsiooni eest olevat Anvelt saanud kümnetesse miljonitesse senti-desse ulatuva summa. Teise poole saavat ta veel 1934. aastal — tingimusel, kui kommunism selle ajaga pole Eestis jalgu alla saanud⁵⁴. Nende soperdiste trükkimine kodanlikus perioodikas vaid tõendab, kui võrd kodanlus kartis Jaan Anveldi võimeid, mis selgusid 1. detsembri ülestõusu organiseerimisel, kui «ähvardavalt rippus meie (kodanluse — A. V.) pea kohal kommunismi poolt ülesseatud Damoklese mõök»⁵⁵, nagu tunnistas A. Traksmann:

Kui pärast ülestõusu mahasurumist korraldas kodanlus enda poolle langenutele matused, siis pidid need kujunema «üldrahvuslikku leina» väljendavateks sündmusteks. Tegelikult oli rahva suhtumine äärmiselt ükskõikne, sageli isegi demonstriativselt eitav. «Estonia» teatri saalis rahvale reserveeritud kohad jäid tühjaks.⁵⁶ Kodanlikud autorid püüdsid rahva «patriotismi tunnet» kasvatada sellega, et nad kirjeldasid ülestõusujaid mõrvaritena, kelle eesmärgiks olnud voodis lamavate sõdurite tulistamine, pahaaimamata postil seisvate kordnike tapmine jne.⁵⁷

⁵² J. Saar, Enamlaste..., lk. 7.

⁵³ «Postimees», 1925, 15. märts, lk. 3; «Kaja», 1924, 5. det., lk. 2.

⁵⁴ «Uudisleht», 1928, 31. mai, lk. 1.

⁵⁵ «Sõdur», 1924, nr. 51/52, lk. 13.

⁵⁶ A. Sunila, Eesti proletariaadi..., lk. 267—268.

⁵⁷ A. Josua, 1. detsembri sündmused Tallinnas, Tallinn, 1924, lk. 18, 21, 22; «Sõdur», 1925, nr. 1/2, lk. 9; «Postimees», 1928, 1. det., lk. 3.

Tegelikult kasutati relvi vaid juhtudel, kui ülestõusust osavõt- vatele lööksalkadele osutati vastupanu. Kui ülestõusnud oleksid olnud huvitatud oma vaenlase füüsilisest hävitamisest ja sellele vastavalt käitunud, kas siis oleks enam kui kümne objekti vallu- tamisel ja hiljem nende kaitsmisel langenud kodanluse leeris vaid 21 inimest? Siis oleks nende arv ulatunud sadadesse. Kogu üles- tõusu käik näitab, et kõikjal püüti valve relvituks teha, likvidee- rida võimalus kaitsemeeskondadel relvi haarata ja nad paralüsee- rida või kaasa tõmmata ülestõusu edasisele käigule.

Valvepostidele märkamatuks lähenemiseks kasutati kavalust. Osa ülestõusjaid oli riidetatud sõjaväevormi ja nende vahel liiku- sid erariides lööksalklased. Nii tekitati mulje, nagu oleks toodud arreteeritud.

Kodanlikud autorid, nagu O. Kurvits, tõlgendasid asja nii, nagu oleks osa ülestõusjaid sunnitud kaasa minema ähvarduse mõjul⁵⁸. Tuldi välja laimuga, nagu oleksid ülestõusjad kaotanud oma revolutsioonilise vaimustuse esimeste paukude kstes, neid olevat hirmutanud vaid aknast väljapistetud püssiots, või nad olevat põgenenud ainult sõdureid nähes ilma ühegi püssipau- guta⁵⁹.

Aga kuidas nüüd tõestada kodanliku kaitseväe «vaprust», kui ülestõusjad kõikjal nii kergesti taganesid?

Tõestada püütakse nii, et tuuakse ka hoopis teistsuguseid kir- jeldusi: ülestõusjad «lasevad veel põgenedeski revolvritest, püssi- dest ja isegi kuulipildujaist. Põgenema sunnitud kommunistide poolt avatakse veel väljastki kasarmu akende pihta püssi tuli»⁶⁰; objektide tagasivallutamine ei toimunud alati kohe esimese katsega⁶¹.

Oma väeosade vaprustest ja ustavusest rääkides kirjeldatakse kodanlikes ajalehtedes samal ajal üksikasjalikult Nehatu (Iru) lahingut, kus 3 kommunisti pidasid terve öö vastu mitmekordse- tele kaitsepolitsei rünnakutele. Kommunistidel olid ainult revolvr- id, kuna kaitsepolitsei oli relvastatud püsside ja kuulipildujatega. Võitlus kestis, kuni «kell näitas kuuendat tundi hommikul, kui laskmine majas täielikult vaikis. Umbes kella kuue ajal tormasid piirajad majja. Esimene kaitsepolitsei ametnik hüppas automaat- püss käes, vahetpidamata lastes, üle ukse tuppa.»⁶² Tähendab, kaitsepolitseinike «julgus» oli nii suur, et pärast laskmise vaiki- mist oodati ligi tund ja alles siis sõandati vahetpidamata tulista- des majja tungida.

⁵⁸ «Vabadussõja Tähistel», 1936, nr. 2, lk. 66.

⁵⁹ J. S a a r, «Enamlaste...», lk. 67, 78; «Postimees», 1932, 1. dets., lk. 4; «Kaitse Kodu», 1925, nr. 4., lk. 130—131; 134—135.

⁶⁰ «Postimees», 1928, 16. sept., lk. 8.

⁶¹ «Sõdur», 1924, nr. 51/52, lk. 18, 19.

⁶² «Päevaleht», 1924, 5. dets., lk. 3.

Siseminister Einbund karistas oma käskkirjaga tervet rida politseiteenistuses olevaid isikuid, kes olid passiivsed ja hoidusid eemale kohtumisest ülestõusjatega. Mõned neist anti sõjakohtu alla⁶³.

Kodanlus oli ise sunnitud paljastama tegeliku olukorra nii politseis kui ka sõjaväes. Ta tunnistas, et need jõud, millele ta toetus ja mille abil ta võimul püsis, ei ole sugugi nii piiritletud kodanlusele andunud ja koguni võivad muutuda selleks jõuks, mis aitab kodanluse diktatuuri murda.

1924. aasta detsembriülestõus näitas, et eesti kodanluse võim rippus juuksekarva otsas. Seda tunnistas kodanlus ka ise. J. Laidoner märkis 1928. aastal, et «siin oli meie (kodanluse — A. V.) olemasolu uuesti noatera peal. Meie ei ole seniajani seda hädaohu veel küllaldaselt hinnanud... Tegelikult rippus aga seisukord ära mõnest üksikust momendist. Oleks mässajatel korda läinud vallutada sõjaministeeriumi, purustada sõjaväe keskparaati vaimliselt ja materiaalselt, viimase sõjaväe telegraafi keskjaama vallutamise näol ja oleks mässajad suutnud mõneks tunniks võimu oma kätte saada, siis oli võimalik, et meie rahva ajalugu ka sootuks teise pöörde oleks võinud saada. Ühte võib öelda, et meie ei oleks siis mitte nüüd võinud pühitseda vabariigi iseseisvuse kümnendat aastapäeva.»⁶⁴

Kodanlus seisis probleemi ees — millega seletada, et kommunistidel ülestõusu käigus esialgu nii suur edu oli ja nad nii kiiresti enamiku rünnatavaid objekte vallutasid? Püüti ootamatuse momendile erakordset tähelepanu osutada. «Kaitse Kodu» avaldas kirjutise «1924. a. 1. detsembri sündmused Tallinnas», milles märgiti: «Peame avameelselt tunnistama: 1. detsembri mässukatsed tuli meile kõigile ootamata.»⁶⁵ A. Traksmann kinnitas: «Sõjaliselt võetuna peab tunnistama, et ootamatus meile oli tõesti suur. Kui meil olid siiski olemas igaks juhtumiseks tegevuskavad, siis ei näinud meie ometi mitte ette, et kommunistid esimese löögi viivad meie elavjõudude pihta, pigemini oodati ladude ja muu sarnase ülevõtmist... Ka aja momendi mõttes osutus väljaastumine ootamatuseks. Sarnase ootamatuse saavutamiseks olid kommunistid tarvitusele võtnud kõik abinõud, mis inimlik mõistus üldse välja mõelda oskab...»⁶⁶

Teistsuguse põhjenduse esitas K. Laurits oma kirjutise «1924. a. 1. detsembri sündmustest» teises osas⁶⁷. Ta lähtus sellest, et ülestõus ei tulnud sugugi ootamatult, ja 28. aprillil instruksioonist (vaata allpool) ja selle elluviimisest rääkides lisis,

⁶³ «Kaja», 1925, 8. jaan., lk. 5.

⁶⁴ «Vaba Maa», 1928, 24. veebr., lk. 5.

⁶⁵ «Kaitse Kodu», 1925, nr. 4, lk. 135.

⁶⁶ «Sõdur», 1924, nr. 51/52, lk. 20.

⁶⁷ «Sõdur», 1932, nr. 51/52, lk. 1324—1328.

et veel 30. novembril olevat toimunud kindralstaabi vastavate isikute algatusel ühine nõupidamine politsei esindajatega, kus kõne all olevat olnud kaks küsimust: 1) kas võtta veel samal õhtul ette suuremad arreteerimised ja 2) kas ei ole karta kommunistide väljaastumist juba eeloleval ööl. Puuduvad andmed, milline otsus vastu võeti.

Lauritsa lõppjärelendus on, et ülestõus ei olnud mitte niivõrd sõjaline, kuivõrd psühholoogiline ootamatus, sest ei usutud või ei tahetud uskuda sellist võimalust.

Umbes samasugune seisukoht on toodud Eesti Entsüklopeedias, kus toonitatakse siiski ka sõjavägede valmisolekut, mis olevat aidanud kommunistide rünnakuid tagasi lüüa.⁶⁸

Kirjutises «Jõulueelsed sündmused ja meeolusid kuue aasta eest» märgiti, et väeosad olevat olnud informeeritud võimalikust kallaletungist ja ootamatult kasaramutesse tungimine olevat olnud väliskaitse hooletu korraldamise süü.⁶⁹

Kuidas olid lood tegelikult? Illegaalsetes lendlehtedes kutsus EKP rahvahulki valmistuma relvastatud ülestõusuks. Seega ei olnud kodanlusele teadmata, et proletariaat valmistub otsustavaks rünnakuks. Kodanlik Ranna-, Öhu- ja Sisekaitse staap oli 28. aprillil 1924 koostanud salajase instruksiooni, mida 6. novembril täiendati uute juhenditega selleks juhuks, kui EKP organiseerib ülestõusu. Instruksioonis olid antud küllatki üksikasjalised juhtnõõrid tegutsemiseks ülestõusu puhul. Seda instruksiooni hakati täitma tegelikult alles pärast ülestõusu.⁷⁰

Muidugi, ootamatuseks olid ülestõusu päev ja kellaaeg, mille kohta kodanlikel võimudel puudusid igasugused andmed. Seda kõike tänu rangele konspiratiivsusele, milles lööksalku ette valmistati.

Tõetera näib peituvat ka K. Lauritsa mõtteavaldustes. Eesti kodanlus arvas, et tohutud arreteerimised kommunistide hulgas on neid teatud määral nõrgestanud, ja kui ka «149 protsessi» ajal ei toimunud suuremaid meeleväljendusi, siis ta ei arvestanud enam nii kiiret otsest väljaastumist proletariaadi poolt.

Ülestõusu lüüasaamise põhjustena tõi J. Tõrvand esile kindlat kohusetunnet sõjaväes ja politseis, ülesannete-kohaselt organiseeritud vägede juhtimise aparati ja kodanikkude masside lojaalsust riigi vastu.⁷¹ Nagu eespool näidatud, ei pea need väited paika.

Ülestõus nurjus, sest selle juht EKP ei suutnud lõpuni rakendada leninlikku ülestõusukunsti.

Oma peremehi teenivad kodanlikud autorid esinesid üksteisele vasturääkivate seisukohtadega. See on tingitud ajaloo seadus-

⁶⁸ Eesti Entsüklopeedia II, vrg. 1221—1222.

⁶⁹ «Sõdur», 1930, nr. 50/51/52, lk. 1494.

⁷⁰ A. Sunila, Eesti proletariaadi..., lk. 254—255.

⁷¹ «Päevaleht», 1927, 1. det., lk. 2.

pärasuste eitamisest. Nad püüdsid idealiseerida kehtivat kodanlikku korda ning samal ajal suunasid oma kirjutiste teraviku töölisklassi ja tema juhi ЕКР vastu. Et kodanlikud autorid ei toetunud objektiivsetele seaduspärasustele, siis sattusid nad sellistesse vassingutesse, millest ei suutnud enam välja rabelda. Oma väiteid, mis sageli sisaldasid laimu töörahva vastu, polnud neil kinnitada mingisuguste faktidega. Seepärast ei näidanud autorid, millistele allikatele nad toetusid. Erandiks oli vaid K. Laurits.

Kodanlik-natsionalistlikust suunitlusest ja võltsingutest hoolimata tunnistati nendes kirjutistes mõningaid objektiivseid fakte. Kuid seda tehti ikkagi kodanluse huvides, tema poliitika õigustamiseks.

Detsembriülestõusu kohta käivate kodanlike kontseptsioonide analüüs tõendab, et marksistlik-leninlik ülestõusu hinnang on objektiivne ja ainuõige.

Kogu oma propagandaveski laiaulatuslikust kasutamisest hoolimata ei suutnud kodanlus seisma panna kommunismiideede levikut ega murda rahva vabadustahet. Rahvas saavutas võidu 1940. aasta pöördelistel juunipäevadel.

О ЛОЖНЫХ КОНЦЕПЦИЯХ ЭСТОНСКОЙ БУРЖУАЗИИ О ВОССТАНИИ 1 ДЕКАБРЯ 1924 г.

А. Вийги

Резюме

Одной из героических страниц борьбы эстонского пролетариата за власть Советов было восстание 1 декабря 1924 года. Несмотря на то, что об этом восстании неоднократно писалось, вопросы его историографии еще почти не разработаны.

В настоящей статье рассматривается изучение историографии этого восстания в работах представителей эстонской буржуазии. Известные буржуазные историки пытались замолчать восстание. Этим вопросом занимались в основном политические и военные деятели (А. Траксман, К. Лауритс, Ю. Тывранд), а также некоторые журналисты. Эти буржуазные авторы ставили себе целью выработать такие критерии, которые обосновали бы и укрепили позиции эстонской буржуазии, способствовали бы объединению усилий буржуазных партий в борьбе против коммунизма, оправдали бы установление фашистского режима; клевету о борьбе пролетариата, КПЭ и ее руководителей и разжигание ненависти к Советскому Союзу.

Они пытались доказать, что влияние коммунизма в Эстонии было только кажущимся, что у рабочих не было революционного настроения и т. д. В своих работах они стремились доказать также, что восстание было организовано Москвой, оказавшей якобы большую финансовую поддержку восставшим.

Буржуазные авторы высказывали противоречивые точки зрения. Это было вызвано отрицанием объективных исторических закономерностей. Изучение и анализ буржуазных концепций восстания 1 декабря является одной из задач советской исторической науки. Анализ этих концепций подтверждает, что только марксистско-ленинская оценка восстания является объективной и единственно правильной.

ÜBER DIE FALSCHEN AUFFASSUNGEN DES ESTNISCHEN BÜRGERTUMS VOM AUFSTAND AM 1. DEZEMBER 1924

A. Viigi

Zusammenfassung

Der Aufstand am 1. Dezember 1924 ist eine der heroischsten Seiten im Kampfe des estnischen Proletariats für die Macht der Arbeiterklasse. Obwohl dieses Ereignis in vielen Aufsätzen behandelt worden ist, ist seine historiographische Forschung fast unberührt geblieben.

Der Artikel behandelt die Standpunkte der estnischen Bourgeoisie vom Aufstand am 1. Dezember. Bekannte bürgerliche Historiker hätten sehr gern diesen Aufstand verschwiegen. Im wesentlichen haben sich mit dieser Frage Politiker und Militärs, aber auch Journalisten wie J. Saar, A. Traksmann, K. Laurits, J. Tõrvand und andere befaßt. Diese bürgerlichen Autoren haben sich die Aufgabe gestellt, solche Kriterien auszuarbeiten, die die un stabile Position des estnischen Bürgertums unterstützen könnten; die die Vereinigung der Anstrengungen der bürgerlichen Parteien im Kampfe gegen den Kommunismus förderten; die die Errichtung des faschistischen Regimes, die Verleumdung des proletarischen Kampfes, der Kommunistischen Partei Estlands und ihrer Funktionäre sowie die Hetzpropaganda gegen die Sowjetunion motivierten.

Sie haben sich die Mühe gegeben, zu beweisen, daß der Einfluß des Kommunismus in Estland nur scheinbar gewesen sei, daß die Arbeiter keine revolutionäre Stimmung gehabt hätten. Nach ihren Auffassungen sei der Aufstand durch große finanzielle Unterstützung aus Moskau hervorgerufen worden.

Die bürgerlichen Autoren traten mit den durch die Verneinung der historischen Gesetzmäßigkeiten bedingten einander widersprechenden Auffassungen auf. Eine der Aufgaben der sowjetischen Geschichtsforschung ist, die bürgerlichen Auffassungen vom Aufstand am 1. Dezember kennenzulernen und zu analysieren. Diese Analyse bestätigt, daß nur die marxistisch-leninistische Beurteilung des Aufstandes objektiv und richtig ist.

EESTIMAA KOMMUNISTLIKU PARTEI TAKTIKAST 1940. a. REVOLUTSIOONIS

A. Tolk

Eesti Põllumajanduse Akadeemia NLKP ajaloo ja filosoofia kateeder

Ajalooarengu objektiivsete põhjuste kõrval oli Eesti 1940. aasta revolutsiooni keskseks subjektiivseks teguriks see, et töötavat rahvast juhtis oskuslikult Eestimaa Kommunistlik Partei.¹ EKP strateegia ning taktika edusamme tagas marksismi-leninismi teooria ning klassivõitluse kogemuste õige rakendamine. Peale kolme Vene revolutsiooni kogemuste olid eesti kommunistide kasutuses Eesti Tööraha Kommuuni, 1924. a. 1. detsembri ülestõusu ning rahvusvahelise revolutsioonilise liikumise õppetunnid.

Tohutult tähtsa asjaoluna soodustas EKP edusamme see, et ta juhendus taktikalistest otsustest, mis võeti vastu Kominterni VII kongressil 1935. a. suvel. Selleks ajaks olid Kominterni juhid eesotsas maailma revolutsioonilise liikumise silmapaistvaima tege-lasega 1930-ndail aastail Georgi Dimitroviga loovalt edasi aren-danud ühisrindetaktikat fašismivastase võitluse tingimustes. Kõigi maade marksistlikes parteides, sealhulgas Eesti kommunistide hulgas, süvenes veendumus leninliku juhtimõtte õigsuses — «oma taktikas tuleb olla maksimaalselt p a i n d u v »².

Klassivõitluse õige juhtimine eeldab eeskätt seda, et töölis-klassi partei ei eksiks oma strateegiliste reservide arvestamises ja rakendamises. V. I. Lenin rõhutas oma artiklites juba esimese Vene revolutsiooni päevil korduvalt, et klassivõitluse «suured küsimused rahvaste elus otsustatakse ainult j õ u g a »³. See sügavamõtteline tees on üldkehtiv, olenemata isegi sellest, kas sündmused arenevad rahulikus või relvastatud võit-luse vormis.

Arvestanud konkreetseis rahvuslikes ja ajaloolistes tingimus-tes väljakujunenud jõuvahekordi, tegi EKP õige järelduse: Eestis on klassivõitluse intensiivsus tõusnud sellise astmeni, kus kodan-luse ladvik ei suuda enam võimul püsida fašistlike meetoditega,

¹ Vt. J. Lauristini kõne EK(b)P IV kongressil 7. veebruaril 1941. «Kommunist», 1941, 13. veebruar, nr. 39, lk. 1.

² V. I. Lenin, Teosed, 31. kd., lk. 80.

³ Vt. näit. V. I. Lenin, Teosed, 9. kd., lk. 108 (vt. ka lk. 15).

rahvahulgas aga soovivad vabaneda fašistliku valitsuse alt. Selline oli partei reaalne hinnang Eesti sise- ning välispoliitilisele situatsioonile, mis tekkis 1940-ndaks aastaks. Mõistes õigesti revolutsioonilise kriisi küpsemise paratamatust ja objektiivseid tingimusi, hakkas EKP vahetult ette valmistama kõiki jõude fašismi kukutamiseks ning sotsialistliku revolutsiooni läbiviimiseks.

EKP tegevust 1940. aasta sündmustele eelnenud aastakümnel ja sotsialistliku revolutsiooni läbiviimisel Eestis on uurinud mitmed autorid, eeskätt M. Pesti⁴, O. Kuuli⁵ ja I. Jankovski⁶. Kokkuvõetult esitatakse nende autorite seisukohad raamatus «Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost» II osa. Neidsamu küsimusi on uurinud ka S. Kutsar-Zabrodskaja⁷ ja H. Tiido⁸. Kõigi nende autorite töedes avaldatud põhiseisukohti tuleb õigeks pidada. Kuid käesoleva artikli autor ei saa nõustuda rea 1940. a. revolutsiooni hinnangutega, mida on avaldanud V. Rjanžin⁹ ja A. Vask¹⁰. Nende mitmete seisukohtade suhtes esitatakse käesolevas töös erinevaid arvamusi.

Antud artiklis püütakse jätkata EKP strateegia ja taktika uurimist 1940. a. revolutsioonis.

* * *

Millised olid 1940. a. revolutsiooni mõningad tähtsamad subjektiivsed eeltingimused Eestis?

Kõigepealt on oluline, et Eesti tööliklassi juhi, kommunistliku partei jõud, kes tegutsesid Eesti territooriumil, tugevnesid. Sellele mõjus oluliselt kaasa poliitilistele vangidele 1938. aastal antud amnestia, kus fašistlik valitsus vabastas ühes vapsidega ka sadakond kommunisti. Need olid võitluses karastunud ja enamikus laialdaste kogemustega revolutsionäärid. Selline eelvägi kujunes

⁴ M. Pesti tödest on ulatuslikum tema raamat — Rahvuslik reetmine «rahvusluse» sildi all, Tallinn, 1960.

⁵ O. Kuuli tödest peetakse käesolevas artiklis silmas eeskätt raamatut — Ühise võitluslipu alla, Tallinn, 1961, sama autori kirjutatud XI ja XII peatükki raamatus — Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost, II osa, Tallinn 1963 ning tema artiklit — EKP võitluses fašismi vastu aastail 1933—1939 («Eesti Kommunist», 1963, nr. 6).

⁶ I. Jankovski tähtsamaks uurimuseks on XIII peatükk raamatus — Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost, II osa, Tallinn, 1963.

⁷ J. Kutsar-Zabrodskaja, Eestimaa Kommunistlik Partei 1940. aasta sotsialistlikus revolutsioonis, Tallinn, 1960.

⁸ H. Tiido, Nõukogude maareform Eestis, Tallinn, 1960 ja EKP organisatsioonide ja parteitu aktiivi loomine maal 1940. aastal, Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, vihik 109, Tartu, 1961, lk. 73—86.

⁹ V. Rjanžin, 1940. aasta sotsialistliku revolutsiooni iseloomulikud jooned ja iseärasused Eestis. Eesti NSV kahekümnele aastapäevale pühendatud majandusteadusliku konverentsi ettekannete teesid, Tartu, 1960.

¹⁰ A. Vask, Kuidas sündis sotsialistlik riiklus Eestis 1940. aastal, «Eesti Kommunist», 1962, aprill, nr. 4.

ühtlasi EKP organiseeritud jõudude tuumikuks, kui arvestada seda, et 1940. a. aprillis oli parteiorganisatsioonis üldse ligikaudu 150 kommunisti.¹¹ Tänu neile kvalifitseeritud võitlejaile ei juhtunud parteis pärast 1938. aastat sissekukkumisi.¹² Sellise revolutsioonäärde-organisaatorite kollektiivi suurust ei või alahinnata. Leninlikult seisukohalt lähtudes võivad kommunistid ka sel tingimusel, kui nende arv elanikkonnas suhteliselt suur ei ole, rahvahulkadele suurt mõju avaldada.

1940-ndaks aastaks oli Eestis kommunistide ümber koondunud laialdane aktiiv. Revolutsiooniliste jõudude kasvu soodustas eeskätt see, et 1934. aastast alates tõstis Kommunistlik Internatsionaal altpoolt loodava ühisrinde taotluste kõrval esile ülalt-loodava ühisrinde taktika. See mitmekülgseid võimalusi ära kasutav taktika rõhutas leninlike kompromisside vajadust ka kommunistlike ja sotsialistlike parteide ning nende juhtide vahel selleks, et edukalt võidelda töölisklassi kõigi vaenlaste vastu.

Revolutsiooniliste jõudude ühendamise peateeks Eestis 1930-ndate aastate teisel poolel oli EKP ja pahempoolsete sotsialistide koostöö. Sellist ühisrindetaktilat hakkas EKP ellu viima 1934. a. augustikonverentsist alates.¹³ Ühisrinde vormiliseks aluseks oli Eestimaa Kommunistliku Partei ja Marksistliku Tööraha Ühenduse vahel Helsingis sõlmitud kokkulepe 1935. a. juulist.¹⁴ Fašismi tingimustes, kus kõigi demokraatlike parteide legaalne tegevus keelati, jäid töölisklassile ühisrinde peamiseks tandriks ametiühingud. Niisamuti nagu teiste kodanlike maade, nii ka Eesti fašistlik valitsus ründas neidki väheseid vabadusi, mis kuulusid töölisklassi ajalooliste saavutuste hulka. Riigivõim repressseeris töölisühingute pahempoolse enamusega juhatusi ja aktiivseid. Valitsus üritas ametiühingute tasalülitamist ja nende asendamist tööliskojaga. Kuid fašistliku diktatuuriga Saksamaal, Lätis jm. võrreldes oli Eestis Pätsi võimu üheks erinevuseks see, et enamik ametiühinguist võis — olgugi et äärmiselt piiratud õigustega — oma tegevust siiski jätkata.

Ametiühingute püsima jäämine Pätsi diktatuuri all oli võimalik eeskätt seetõttu, et pahempoolsed jõud suutsid neid EKP juhtimisel elluviidava ühisrindetaktila abil edukalt mitte üksnes kaitsta, vaid ka tugevdada. Ametiühingud kasvasid 1940. aastaks tõepoolest Eesti töölisklassi enamuse organisatsiooniks. Põhiliselt likvideeriti lõhestatus ning enamikus ametiühinguis taastati pahempoolne ühtsus. See oli kvalitatiivne muutus. Ametiühingute enamiku juhtimine võideti ajavahemikul 1934. a. lõpust kuni

¹¹ Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost, II osa, Tallinn, 1963, lk. 339.

¹² Sealsamas, lk. 344.

¹³ EKPA, f. 6495, nim. 1, s.-ü. 315, l. 9.

¹⁴ EKPA, f. 4907, nim. 1, s.-ü. 138, l. 1 ja 2.

1940. a. alguseni ühisrinde jõudude kätte. Eestimaa Töölisühingute Keskliidu eesotsas aga püsis 1940. a. revolutsioonini Pätsi valitsuse sisekaitseülema poolt 1936. a. sügisel määratud juhatus. Sama ajani jäi endiste «pahempoolsete» sotside ning Tööliskoja tegelaste kantsiks Eesti Trükitöölise Liit.

Ühisrindeliste ametiühingute juhatustes tegutsesid ESTP-st eraldunud pahempoolsed ning kommunistliku meelsusega noored töölistegelased, hiljem ka juba mõned kommunistid. Tööstustöölise suuremaist ametiühingust viimasena püsis parempoolsete sotside käes ainult Tallinna Metallitöölise Kutseühing. Kuid ka selle ühingu juhatuses võitsid ühisrinde jõud 1939. a. oktoobri lõpus enamuse.¹⁵ Ühtsed tugevnenud ametiühingud tõmbasid tööliklassi laiu hulki streigivõitluse ja fašistliku poliitika vastasse protestikampaaniasse. Nõnda asus EKP Eesti tööliklassi juhtimisele ametiühingute kaudu.

Töölise pahempoolne ühisrinne tõmbas kaasa progressiivset intelliigentsi, kelle abil haarati 1930-ndate aastate lõpupoolel EKP mõju alla rida ühendusi, mida rakendati töötajate kasvatamiseks: kultuuriühing «Ideed», Tartu Tööliseatri Ühing, Tartu Alkoholismivastane Kultuuriühing jt.¹⁶ Selliste ühingute abil õnnestus revolutsioonilisi ideid mõnevõrra levitada legaalsel teel. 1940. aasta kevadeks see lühiajaline võimalus katkes nende ühingute sulgemisega üksteise järel.

Tööliklassi ühisrinde alusel taotles EKP ka avara rahvarinde loomist. Selleks tuli fašismivastasesse võitluse tõmmata intelliigentsi, väike- ning keskkodanluse demokraatlikke jõude. 1936. a. sügisel nõustus osa parempoolseid sotsialiste ühes oma ajalehega «Rahva Sõna» lahku lööma A. Rei—K. Asti klikist ning tegutsema koos pahempoolsete sotsialistidega.¹⁷ Nendega 1937. aastal alustatud ühise tegevuse eesmärgiks võeti üksnes parlamentaarse demokraatia taastamine.¹⁸ Samal ajal otsis EKP pahempoolsete sotsialistide vahendusel võimalusi rahvusliku keskerakonna ja asunike koonduse ühendamiseks rahvarindesse. (Nende juurde kavatses EKP esialgu arvata ka põllumeestekogude vastasrinde, s. o. J. Teemendi—J. Hünersoni grupi. Viimane aga loobus aktiivsest poliitikast.)

Riigivolikogu valimistel (1938. a. veebruaris) õnnestus pahempoolse ühisrinde esindajail ja nendega koos töötavail parempoolseil sotsialistidel ühiselt välja astuda valitsuse kandidaatide vastu ainult üheskoos rahvusliku keskerakonna tege- lastega, kelle eesotsas oli J. Tõnisson. Edukalt arenes see koostöö Tartus, kus kukutati läbi kõik valitsusebloki kandidaa-

¹⁵ ENSV ORKA, f. 3841, nim. 1, s.-ü. 3, l. 2 ja A. Pässe seletuste järgi.

¹⁶ 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis. Dokumente ja materjale, Tallinn, 1960, lk. 57, 107, 108, 110—112.

¹⁷ EKPA, f. 6495, nim. 1, s.-ü. 354, l. 9—10.

¹⁸ Samas, l. 22—23 ja f. 6495, nim. 1, s.-ü. 352, l. 9.

did.¹⁹ Siinjuures kasutati taktikalise võttena seda, et seal, kus kandideeris ühisrinde esindaja, hääletasid tema poolt peale tööliste ka keskerakonna poolehoidjad, seal aga, kus kandideeris keskerakonna esindaja, toetasid teda töölistest valijad.²⁰ See saavutati eeskätt laialdase koduse agitatsiooni abil. Muus osas peale valimiskampaania jäi Pätsi-vastane opositsioon killustatuks.

Riigikogus moodustasid 4 ühisrinde ja 2 parempoolsete sotsialistide esindajat Töötava Rahva Ühtlusrühma. Kindlat rahvarindelist koostööd opositsiooniliste rühmade vahel ei õnnestunud luua. Töötava Rahva Ühtlusrühma pahempoolsed liikmed jäid tööliste huvide kõige järjekindlamaks esindajaks, kes teravalt kritiseerisid valitsuse poliitikat Riigivolikogu esimese kooseisu kogu tegevuse kestel. Täiendav valimine Rakvere—Kunda—Jõhvi ringkonnas 1940. a. jaanuaris näitas, et hakkas tugevnema poolehoid pahempoolsete jõudude ühisrindele: uueks riigivolikoguliikmeks valiti kommunist V. Jaanus.

Endiste kodanlike erakondade liidrid ei suutnud Riigivolikogus Pätsi võimule nimetamisväärset opositsiooni avaldada. Nad ei astunud ka olulisi rahvarindelisi samme koostöös Töötava Rahva Ühtlusrühmaga, vaid tegutsesid tööliklassi ühisrindest eraldi ning kaugesid temast veelgi, eriti pärast seda, kui 1939. a. 28. septembril sõlmiti Eesti ja NSV Liidu vastastikku abistamise pakt. Töörahvas avaldas paktile elavat poolehoidu²¹. Selle lepinguga tekkinud olukorras tuli Eesti tööliklassil oma võitlusvõtete valikul eriti silmas pidada oma vastasleeri taktikat.

Põlisest vaenust NSV Liidu vastu ja kartusest oma tööliklassi ees tugevnes tol ajal kõigis kodanluse kihtides antikommunism. Sel ühisel alusel hakkasid kodanluse rühmad üksteisele ja — hoolimata mõningaist lahkhelidest — ühtlasi oma valitsevale klikile mitmeti lähenema. Neid objektiivseid ja subjektiivseid nihkeid osavalt realiseerides tõmbas K. Päts (1939. a. 12. oktoobril ametisse nimetatud J. Uluotsa valitsusse) välisministri kohale rahvusliku keskerakonna tegelase prof. A. Piibu. Kuigi sama erakonna liidri J. Tõnissoni isiklik vaen K. Pätsi vastu jätkus, ometi õnnestus fašistlikul ladvikul oma valitsuse toetuspinda uue välisministri abil lühikeseks ajaks kõvendada. Ühtlasi tekitas niisugune koaleerumine ebaselgust keskerakonna pooldajates ja nõrgestas nende hulgas seda osa, kes oli hakanud mõistma demokraatliku rahvarinde vajadust. Pätsi võimu vastastest demokraatlikest jõududest eemaldus oma natsionalistliku meelsuse tõttu ka rahvusliku keskerakonna liider J. Tõnisson. 1939. a. sügisel, Punaarmee baaside loomise ajal Eestis, kõneles

¹⁹ Vt. «Päevaleht», 1938, 26. veebruar, nr. 56, lk. 5.

²⁰ L.-F. Illissoni, A. Pringi ja J. Kilgi seletuste järgi.

²¹ 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, Tallinn, 1960, lk. 61—68.

ta avalikult Nõukogude-vastaselt isegi rahvarinde pooldajate koosolekul, mis toimus «Vanemuise» teatrimajas Tartu linnavolikogu valimiste eel. J. Tõnissonile andsid sealsamas aga vastu-
löögi töölisklassi ühistrinde esindajad. Revolutsiooniliselt meelestatud arst V. Hion esines samal koosolekul sõnavõtuga, milles märkis, et Punaarmee kaitseb ka eesti töötavat rahvast. Koosolek tervitas seda ovatsiooniga ²².

Need faktid tähistasid seda, et osaline ning ajutine töölisklassi ühistrinde esindajate ja rahvusliku keskerakonna liidrite rahvarindelise koostöö oli lõppenud. Juba uue Tartu linnavalit-
suse moodustamisel asusid keskerakondlased lõhestusteele. Nemad olid süüdi selles, et ei kasutatud ära olukorda, kus keskerakond ja tööliste esindajad said volikogus fašistlike tegelaste vastu demokraatliku enamuse ²³. Aga 1940. a. jaanuaris, Riigivolikogu järelevalimistel Virumaal, ei toetanud J. Tõnisson mitte ühistrinde esindajat V. Jaanust, vaid soovitas hääletada koguni vaps O. Lúiga poolt ²⁴. Oma ebajärjekindlas opositsioonis Pätsi vastu hakkasid keskerakonna liidrid natsionalismi pinnal ühist keelt otsima vapsidega.

Parempoolsete sotsialistide grupi koostöö pahempoolsetega osutus samuti ebajärjekindlaks ja lühiajaliseks. Parempoolsete sotsialistide ammune vaen NSV Liidu vastu ei lasknud end kuigi kauaks ohjeldada ka nende selles rühmas, kes ajuti tegi koostööd pahempoolsetega. Üks nende peamisi esindajaid — E. Joonas — laskus 1939/1940. a. talvesõja küsimustes ägeda kodanliku natsionalismi seisukohtadele. ²⁵ Seetõttu otsustas pahempoolse enamusega Tallinna Metallitöölise Kutseühingu juhatus 1940. a. mai algul E. Joonase selle ühingu asjaajaja kohalt vabastada ning samale kohale kutsuda riigivolikogu liikme kommunist V. Jaanuse ²⁶. Nõnda kindlustati metallitöölise kaasatulekut pahempoolse ühistrindegaga. Metallitöölise ühing oli tähtsamate ametiühingute seas üks niisuguseid, kus juhatusse kuuluvad parempoolsed sotsialistid olid kramplikult püüdnud säilitada oma mõju.

Kohalike esinduskogude valimistel 1939. a. oktoobris said enamiku häältest siiski valitsuse vastasrindede kandidaadid ²⁷. See näitab, et — hoolimata kodanliku opositsiooni liidrite lahkumisest fašismivastaselt positsioonilt ja parempoolsete sotside mõne juhi eemaldumisest töölisklassi ühistrindest — rahvahulkade toetus ühistrinde ja demokraatliku rahvarinde taotlustele kasvas pide-

²² A. Pringi ja A. Kaalu seletuste järgi.

²³ L.-F. Illissoni ja E. Millerti seletuste järgi.

²⁴ «Eesti Kommunist» 1964, mai, nr. 5, lk. 48.

²⁵ A. Pässi seletuse järgi.

²⁶ ENSV ORKA, f. 3841, nim. 1, s.-ü. 6, l. 38 ja 39.

²⁷ 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, Tallinn, 1960, lk. 71.

valt. Tegelikult jätkus fašismivastaste meeleolude süvenemine ka väike- ja isegi osa keskkodanluse hulgas.

Objektiivsetest teguritest suurendas üldist rahulolematust töölisklassis eriti tööpuuduse kasv²⁸ alates sõja puhkemisest Euroopas 1939. a. Suur- ja kesktööstuse tööliste arv, mis 1939. a. juulis oli 65 967, langes järgneva aasta kestel ligi 11 000 võrra²⁹. Lisaks neile tuleb arvestada, et töötute arv suurenes veel 10 000 võrra, eeskätt pealekasvanud noorte ning hooaja- ja maatöölise hulgast³⁰. Samal ajal kinnitas ka kodanliku riigi statistika, et elukallidus tõusis juba poole aasta jooksul 20%³¹.

Muutused ühiskondlikes jõuvahekordades arenesid aastaks 1940 ebasoodsalt fašistlikule valitsusele, soodsalt aga Eesti revolutsioonilisele töölisklassile. EKP konverents 1940. a. aprillis käsitas kõiki neid muutusi õigesti kui revolutsioonilise kriisi küpsemist ning konkretiseeris otstarbekalt partei taktikat.

EKP aprillikonverentsi valmistas ette EKP Illegaalne Büroo eesotsas H. Alliku ja J. Lauristiniga, kes ka andsid konverentsi ajaks välja partei illegaalse häälekandja «Kommunist» 1940. a. 1. numbri³². Selles avaldasid nad üleskutse «Kogu Eesti rahvale», mis hõlmas partei lähemat tegevusprogrammi. Konverents kiitis Illegaalse Büroo taktikalise plaani heaks. Käsitledes poliitilist olukorda ja partei lähemaid ülesandeid, paljastas Illegaalse Büroo sekretär H. Allik Euroopas alanud sõja rööviseloomu ning näitas, et Nõukogude Liidu ja Eesti vastastikuse abistamise paktis avaldub Nõukogudemaa hoolitsus rahu ja Eesti rahvusliku iseseisvuse kaitsmise eest imperialistlike riikide agressiooni vastu³³.

Abistamispektiga tekkinud uus olukord tingis K. Eenpalu järjekindlalt rahvavaenuliku valitsuse langemise ning seda asendava J. Uluotsa samuti reaktsioonilise, olgugi et veidi paindlikuma valitsuse positsioonide nõrkuse. Lepingukohane Nõukogude väeosade paiknemine Eestis tõstis töötava rahva revolutsioonijulgust, paralüseeris aga valitsuse tegevusvõimet fašistlike sunnivahendite rakendamisel. See aga ei tähenda, et Punaarmee oleks Eesti sisepoliitikasse vahele seganud.

Objektiivsed muutused vastuoluliste jõudude vahekordades imperialismileeris tegid täiesti lootusetuks eesti kodanluse välispoliitilise olukorra. Teda isoleeris sõjatingimustes lääneriikidest

²⁸ 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, Tallinn, 1960, lk. 74, 76—77, 79—92, 104, 109, 114, 117.

²⁹ Riigivolikogu II koosseis, I istungjärk, 1.—13. koosolek, stenograafilised aruanded (Tallinn) 1940, lk. 22.

³⁰ Vt. Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost, II osa, Tallinn, 1963, lk. 328.

³¹ Sealsamas.

³² «Kommunisti» väljaandmine oli seisma jäänud 1938. a. märtsis Rootsis, 1940. a. esimese numbriga jätkas «Kommunist» ilmumist Eestis.

³³ 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, Tallinn, 1960, lk. 118.

mereblokaad. Fašistlikku Saksamaad aga takistas eesti kodanlusele appi tulemast 1939. a. mittekallaletungileping Nõukogude Liiduga.

Lähimaks strateegiliseks ülesandeks otsustas EKP aprillikonverents võtta fašistliku valitsuse kukutamise ja tõelise demokraatia kehtestamise, kus suurbodanluse majanduslik ja poliitiline võim on murtud ning kogu töötav rahvas otsustab vabalt oma elu korraldamist.³⁴ Fašismi kukutamist käsitati teeavamisena töötava rahva võimule. Sellega oli antud orientatsioon, mis tähistas teed sotsialistliku revolutsiooni alustamisele, kuigi riigikorra küsimust konkreetselt ei kavandatud. Märjiti üksnes esialgseid ülesandeid, nagu suurbodanluse riigistamist, töölistkontrolli suurtööstuse ja suurkaubanduse üle ning riigiaparaadi puhastamist, samuti reaktsiooniliste organisatsioonide laialisaatmist.³⁵

Vastavalt neile ülesannetele suunas EKP aprillikonverents ka partei organisatsioonilist tööd, arvestades õigesti, et fašismi kukutamist ja rahu ning Eesti sõltumatus kaitsmist toetas rahva absoluutne enamus. Selleks ajaks oli EKP ümber koonduvad laialdane kommunistliku meelsusega aktiiv. EKP sidemete avardamiseks töölistklassiga olid Eestis tugevad ühisrindelised ametiühingud.

Eesti sise- ja välispoliitiline olukord 1940. a. kevadeks hõlmas küllaldasi võimalusi sotsialistliku korra taastamiseks, ühtlasi töölistklassi võimuletulekuks rahulikult teel. Selles seoses on iseloomulik, et EKP aprillikonverentsi materjalides relvastatud ülestõusust üldse ei räägita. 1940. aastal realiseeris eesti töörahvas selle võimaluse, mida V. I. Lenin juba 1916. aastal teoreetiliselt ette nägi, s. o. «mõnes väikeses riigis pärast seda, kui suur naaberriik on juba teostanud sotsiaalse revolutsiooni, on võimalik, et kodanlus loovutab rahulikult võimu, kui ta veendub vastupanu lootusetuses ja eelistab säilitada oma päid.»³⁶

Imperialistlike suurriikide vahetust toetusest isoleerituna asus Baltimaade valitsev fašistlik kodanlus omaenda jõudude üksteisele lähendamisele ja sõjalise koostöö tugevdamisele, tegelikult NSV Liidu vastu.³⁷ Nõukogude valitsus reageeris sellele noodiga, milles nõudis Nõukogude-vastaste intriigide lõpetamist, abistamisvastust kinnipidamist ja sõjaväebaaside julgeoleku tagamiseks nõusolekut täiendavate väeüksuste kohaletoomiseks. Selline noot anti 16. juunil Eesti valitsusele, kes kujunenud olukorras oli

³⁴ Vt. 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, Tallinn, 1960, lk. 121.

³⁵ Sealsamas.

³⁶ V. I. Lenin, Teosed, 23. kd., lk. 56–57.

³⁷ 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, Tallinn, 1960, lk. 69, 70, 83, 84, 89, 94, 98, 103 ja 107.

sunnitud viivitamata alustama nende nõudmiste realiseerimist. Eesti töötav rahvas aga mõistis õigesti, et pakki rikkujad noodis esitatud nõudeid täies ulatuses ei kavatsenud täita.

Kõiki neid asjaolusid kasutas EKP Illegaalne Büroo oma taktikas ära väga operatiivselt. Ta suunas ettevõtteisse ja ametiühinguisse kommunistid ja nendega ühisrindes tegutsevad pahempoolsed aktivistid. Nende initsiatiivil hakkasid tööliiksoolekud alates 18. juunist vastu võtma resolutsioone, milles nõuti sõjaprovokaatorite valitsuse asemele demokraatliku valitsuse moodustamist, ühtlasi toetati Nõukogude Liiduga ausa koostöö vajadust.³⁸ Tööliiksoolekuil hakkasid avalikult kõlama EKP aprillikonverentsi võitlusloosungid.

Tööliiklassi selliste aktsioonide puhul on oluline, et neid alustataks sobival ajal. Tuleb rõhutada, et EKP tabas taktikaliselt väga õige momendi — aja, kus kodanluse ladvik oli paanikas.

J. Uluotsa valitsus lahkus, kuid president viivitas uue valitsuse moodustamisega. Protestikoosolekud jätkusid sõjavägede ülemjuhataja spetsiaalse määrusega avaldatud keelust³⁹ hoolimata. 19. juunil toimus EKP Illegaalse Büroo algatusel ja tema liikmete (H. Arbon, O. Sepre) osavõtul nõupidamine ametiühingujuhtidega.⁴⁰ Otsustati organiseerida 20. juuni õhtuks Tallinna Töölisvõimlas tööliste esindajate koosolek. Ka see koosolek, umbes 1000 osavõtjaga, nõudis demokraatlikku valitsust, sõprust Nõukogude Liiduga ning toetas sisuliselt neid nõudmisi, mis olid esitatud EKP aprillikonverentsi otsustes⁴¹.

Võimlakoosolek kinnitas EKP-le tööliste valmidust massiliseks väljaastumiseks. Kohe samal ööl asus EKP ette valmistama üldstreiki ja demonstratsioone võitluse alustamiseks võimlakoosoleku nõudmiste eest. Hommikuks organiseerisid EKP Illegaalse Büroo esindajad eesotsas J. Lauristini, O. Sepre, H. Arboni ja A. Reseviga tööseisaku Tallinna ettevõtteis. Partei abilisteks seejuures olid ametiühingute ja töölisnõukogude aktivistid, ühisrindede pooldajad⁴². Tänu sellele oldi 21. juuni hommikuks valmis ühtlasi ülelinnaliseks demonstratsiooniks. Neis üritustes kaasalõõnud ametiühingutegelane V. Korb seletab nii suurt operatiivsust sellega, et kogu vajalikku aktiivi õnnestus alarmeerida ning koguda n.-ö. ahelreaktsiooni meetodil.⁴³

Demonstratsioonil Vabadusplatsil 21. juunil tervitas umbes 40 000 inimest resolutsiooni, mis taotles valitsuse loomist, kes ausalt täidab Nõukogude Liiduga sõlmitud abistamispakti, kes

³⁸ 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, Tallinn, 1960, lk. 130—133.

³⁹ «Riigi Teataja», 1940, nr. 51, art. 479.

⁴⁰ Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost, II osa, Tallinn, 1963, lk. 350.

⁴¹ 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, Tallinn, 1960, lk. 136—138.

⁴² Saabus päev, lk. 109 ja Valter Korbi andmeil.

⁴³ V. Korbi seletuse järgi.

annab demokraatlikud vabadused ning poliitvangidele amnestia ja tagab töövõimalused.⁴⁴ Rongkäigus Kadrioru lossi ette suundunud, esitasid meeleavaldajad need nõudmised presidendile. President keeldus nõudmisi täitmast. See viis rahvahulga omalt poolt resoluutsetele sammudele: nõuti Toompea vallutamist ja uue valitsuse loomist otsekohe, politseiilt relvade äravõtmist ja poliitvangide vabastamist⁴⁵ rahva revolutsiooniliste jõududega. Tekkis relvastatud võitluse puhkemise oht.

Et vältida stiihiliste jõudude vallandumist, jäid juhtivad kommunistid J. Lauristini näpunäidete kohaselt kriitilistel hetkedel, nagu vangide vabastamisel, kindlalt rahvahulkade etteotsa.⁴⁶ Ka töölisaktivistid tegutsesid distsiplineeritult, tänu millele relvade ülevõtmine politseiilt ja ühelt sõjaväeosalt arenes organiseeritult. Relvastatud töölistest moodustati samal ajal rahva omakaitse (RO) salgad, kes kommunistide juhtimisel võtsid oma valve alla Toompea lossi ning valitsusasutused. Nii tekkis 1940. a. revolutsioonis esimene töörahva relvastatud jõud.

Kõik kodanliku võimu esindajad, isegi poliitiline politsei alistusid revolutsioonile ilma sõjalise vastupanuta. Juba Vabadusplatsi miitingul, kui selle organiseerijad avalikult teatasid, et töötav rahvas oskab ise korda pidada ja ei vaja politsei abi, siis kogus politsei salga juht oma mehed rivisse ning marsis minema⁴⁷. Töötava rahva kõrge distsiplineeritus oli üheks juunipöörde iseloomulikuks tunnuseks algusest peale.

EKP juhtimisel viisid ühistrinde aktivistid 21. juunil töötajate fašismivastased demonstratsioonid läbi ka sellistes keskustes, nagu Tartus, Kiviõlis, Kohtla-Järvel, Narvas, Pärnus, Vändras, Türiil, Rakveres ja Valgas. Demonstratsioonid levisid järgnevail päevadel üle kogu riigi.

Rahvahulkade surve ees oli president sunnitud kapituleeruma. 21. juuni hilisõhtul kinnitas ta ametisse rahvalitsuse eesotsas J. Vares-Barbarusega. Sellega oli fašistlik diktatuur kukutatud. Kuid enne seda oli kodanluse ladvik läbi proovinud kõik laveerimisvõimalused, et oma võimulpüsimist pikenäda. Mitme päeva kestel pärast J. Uluotsa valitsuse lahkumist oli otsitud lahendust mõnede ministrite asendamisega⁴⁸. Kuid valitseva ladviku toetuspind, hoolimata töötatud «rahvusterviklusest», osutus üldrahvaliku opositsiooni tõttu niivõrd kokkukui vanuks, et tema sotsiaalne baas oli piiratum kui ühelgi teisel valitsusel kodanluse võimu kestel.⁴⁹ Pätsi diktatuur kujunes

⁴⁴ 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, Tallinn, 1960, lk. 142—143.

⁴⁵ Vt. A. Resev, Rahvas otsustab ise. Saabus päev, lk. 119—121.

⁴⁶ Sealsamas, lk. 122—126.

⁴⁷ O. Pärna seletuse järgi ja «Rahva Hääl», 1940, 22. juuni, nr. 1, lk. 1.

⁴⁸ Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost, II osa, Tallinn, 1963, lk. 349.

⁴⁹ Vt. Saabus päev, Tallinn, 1960, lk. 59.

lõpuks kitsaks isikuvõimuks. Niisugust võimu kujutas endast näiteks Ulmanise diktatuur Lätis.⁵⁰ Selline olukord tegi presidendile raskeks leida uusi tegelasi, kes oleksid soovinud olla poliitilise malelaua viguriks kodanlusele lootusetus seisus.

Raske valitsuskriisi lahendamiseks üritas K. Pāts 19. juunil oma põlise liitlase, parempoolsete sotside liidri A. Rei kutsust peaministri kohale, millest kõneleb see viimane kandidaat ise oma paguluses avaldatud artiklis.⁵¹ Ilmselt lootis fašistlik ladvik parempoolsete sotside liidri abil valitsusele toetuspinda luua ka töölisklassis (!). Kuid niisugusest manöövrist ei lasknud revolutsionäärid end petta ja muidugi mõista ei rahuldunud sellega ka Nõukogude valitsuse noodis esitatud nõudmist moodustada niisugune valitsus, kes täidaks ausalt Nõukogude—Eesti vastastikuse abistamise pakti.⁵² Selleks võis olla üksnes tõeliselt demokraatlik valitsus.

1940. a. revolutsiooni iseloomustustes rahvavalitsuse loomisele järgnenud perioodi kohta on seni avaldatud töödes erinevaid arvamusi. Neist on tõe suhteliselt kõige lähemal J. Jankovski seisukoht «Ülevaates Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost» II, kust nähtub, et fašistliku režiimi purustamisel täitis J. Varese valitsus põhimõtteliselt ka proletariaadi diktatuuri valitsuse funktsioone.⁵³ Käesoleva taktikalise uurimuse ülesandeks ei ole võetud J. Varese valitsuse olemuse üksikasjalist analüüsimist. Kuid selles töös jätkatakse nende faktide esiletoomist, mis näitavad, mida ühistrindetaktika realiseerimisel juba J. Varese valitsus ära tegi proletariaadi võimu rajamiseks ning kindlustamiseks.

Revolutsiooni iseloomustamisel on marksismi klassikutel tähtsaks lähtekohaks suhtumine riigiaparaadisse. Sotsialistlikule pöördele sümptomaatiliseks rõhutas K. Marx juba 1871. a. 12. aprilli kirjas L. Kugelmannile, et töölisklassi võim peab vana riigimasina mitte lihtsalt vallutama, vaid purustama bürookraatlik-sõjalise riigimasina.⁵⁴ Käesoleva töö autor asub seisukohal, et 1940. aasta revolutsioon Eestis sisaldas neid tunnuseid algusest peale. Seda sündmust uurinud autorite arvamused üksikute ajaloofaktide hindamises on põhiliselt õiged. Vaieldavaid seisukohti esineb aga 1940. a. juunis Eestis alanud revolutsiooni üldiseloomu määramisel.

⁵⁰ Vt. V. Muntser, Lāti rahva tulevik on kindlustatud, «Rahva Hāal», 1962, 8. aprillil, nr. 84 (5889), lk. 3.

⁵¹ Eesti riik ja rahvas teises maailmasõjas, III, Stokholm, 1956, lk. 18.

⁵² «TASSI» teade Nõukogude—Lāti ja Nõukogude—Eesti suhetest, «Известия», 1940, 17. juuni, nr. 138 (7210), lk. 1.

⁵³ Vt. Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost, II osa, Tallinn, 1963, lk. 361.

⁵⁴ K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, II kd., Tallinn, 1960, lk. 386.

Oigusteaduse kandidaat V. Rjanžin on püüdnud tõestada 1940. a. revolutsiooni mitme-etapilisust. Ta avaldas 1960. aastal teesid «1940. aasta sotsialistliku revolutsiooni iseloomulikud jooned ja iseärasused Eestis». Neis teesides jaotatakse 1940. a. revolutsioon Eestis mitmeks perioodiks nõnda, et algus 21. juunist 16. juulini loetakse demokraatliku, antifaašistliku revolutsiooni etapiks.⁵⁵ Sotsialistlikku etappi aga nähakse alles ajavahe-
mikus 21. juulist 25. augustini. Seejuures ka üleminekut esimeselt teiselt käsitatakse veel omaette etapina: 17.—21. juulini.⁵⁶ V. Rjanžin on seda mitme erineva etapi kontseptsiooni 1940. a. revolutsiooni iseloomustamisel kaitsnud ka hiljem.

1940. a. revolutsiooni arengut käsitab mitme-etapilisena ka A. Vask artiklis «Kuidas sündis sotsialistlik riiklus Eestis 1940. aastal»⁵⁷. Autor jaotab selle sünniloo kolme põhietappi, väites: «Vana riigiaparaadi purustamisele eelnes selle demokratiseerimine», mis toimus 21. juunist 21. juulini ja et alles teisel etapil (21. juuli — 25. aug.) nõukogude võimu taastamisel on loodud «rida täiesti uusi organeid...»⁵⁸. Enesega vastuolus aga tunnistab autor õigesti näiteks Rahva Omakaitset proletaarse aparaaadi elementideks juba «esimesel etapil»⁵⁹. Kolmanda etapi alguseks loeb autor Eesti NSV Konstitutsiooni vastuvõtmist 25. augustil.

Need autorid, kes 1940. aasta revolutsiooni Eestis jaotavad eri etappideks, lähenevad objektiivselt niisugusele šabloonile, mille järgi on käsitletud revolutsiooni arengut reas Euroopa rahvademokraatiamaades. Tõepoolest, sellistes maades, nagu Rumeenia, Ungari ja Jugoslaavia, oli revolutsiooni demokraatlikul ja sotsialistlikul etapil olulisi erinevusi. Ka on vaieldamatu, et nõukogude vabariikide kujunemisel 1940. aastal Baltimaades oli sisult palju analoogilist rahvademokraatlike riikide tekkimisega Kesk- ja Kagu-Euroopas. Kuid eksitus oleks ignoreerida rahvuslik-ajaloolist spetsiifikat Balti riikides, sealhulgas Eestis.

Ajaloolise tõe konkreetsuse alusel tuleb tunnistada, et revolutsioonil on eri maades erinevad iseloomujooned. Ja ka Euroopa rahvademokraatlike maade revolutsioonide kõrvutamisel üksteisega võib nende ühistest iseloomujoontest kõnelda üksnes tinglikult. Mõned autorid püüdsid aga kõigis Kesk- ja Kagu-Euroopa riikides Teise maailmasõja järel toimunud revolutsioone käsitada ühtmoodi kahe-etapilistena. Üldise šabloonina propageeris niisugust kontseptsiooni näiteks filosoofiakandidaat

⁵⁵ Eesti NSV kahekümnendale aastapäevale pühendatud majandusteadusliku konverentsi ettekannete teesid, Tartu, 1960, lk. 12.

⁵⁶ Sealsamas, lk. 13.

⁵⁷ «Eesti Kommunist», 1962, aprill, nr. 4, lk. 73—82.

⁵⁸ Sealsamas, lk. 81.

⁵⁹ Sealsamas.

A. I. Sobolev⁶⁰, kelle materjale suhteliselt rohkesti levis ka Eesti NSV-s. Kuid Bulgaaria kommunistid näitavad, et nende kodumaal järgnes sotsialistliku revolutsiooni ülesannete täitmine juba fašismi ning monarhia purustamisele, mis algas 9. septembri 1944. a. rahvaülestõusuga.⁶¹ Sellisest erandist järeldub, et kaks etappi pole üldkehtivad Kesk- ja Kagu-Euroopa riikides toimunud revolutsioonideski, olgugi et sündmuste arengus neis maades oli ja on tõepoolest palju analoogilist.

Eesti 1940. a. pöörde peaarinevus Kesk- ja Kagu-Euroopa kahe-etapelistest revolutsioonidest on selles, et enamikus neis maades toetus revolutsiooniline valitsus fašismi purustamise järel töölisklassi ja talurahva mitme partei kompromissile. Selle koostöö tuumik — marksistlik partei — tõmbas endaga kaasa väike- ja keskkodanluse ning intelligenti lai patriootilisi jõude, mis ühinesid isamaarinde (rahvarinde) organisatsiooniks, mis omakorda oli välja kasvanud vastupanuliikumisest fašismile Teise maailmasõja aastail.

1940. a. revolutsioon Eestis aga lõi rahvavalitsuse, kelle selja taga ei olnud ühtki teist iseseisvat parteid peale kommunistliku partei. EKP ainsana suunas J. Varese kabineti kogu poliitikat algusest peale. Ei muuda asja, et seda EKP poliitikat viisid rahvavalitsuses ellu mitte otseselt EKP liikmed, vaid ühiskonna-tegelastena tuntud parteituid haritlased, kes olid omaks võtnud kommunistliku meelsuse. Neeme Ruus, Nigol Andresen ja Aleksander Jõeäär töötasid rahvavalitsuses mitte iseseisva poliitilise rühmana või partei esindusena. Eraldunud ESTP-st, olid nad pahempoolsetena juba rea aastate kestel teostanud ühisrinnet kommunistidega EKP revolutsioonilise taktika ning programmi alusel. Selles mõttes oli J. Varese kabinet oma tekkimiselt selline proletariaadi ühisrinde valitsus, milliseid oli 1935. aastal õigesti ette näinud Kominterni VII kongress⁶².

Mõned päevad pärast rahvavalitsuse loomist hakati selle valitsuse juures rakendama ka kommunistliku partei liikmeid: 23. juunil siseministri abina, nädal hiljem ka sisekaitseülemana H. Haberman⁶³ ja 1. juulil Informatsiooni Keskuse abijuhatajana J. Lauristin ning majandusministri abina O. Sepre⁶⁴.

⁶⁰ Vt. A. I. Sobolev, Rahvademokraatia — ühiskonna poliitilise organiseerimise uus vorm, Tallinn, 1953, lk. 25—32 ja A. I. Sobolev, Marksism-leninism kapitalismilt sotsialismile ülemineku vormidest, Moskva, 1958 (vene k.), lk. 56 jj.

⁶¹ Vt. G. Dimitrov, Valitud teosed, II kd., Moskva, 1957 (v. k.), lk. 611—632 ja T. Živkov, Kooperatiivse korra uutele võitudele..., Moskva, 1958 (v. k.), lk. 6—7.

⁶² Kommunistliku Internatsionaali seitsmenda üleilmse kongressi resolutsioonid, Moskva-Leningrad, 1935; lk. 28.

⁶³ «Riigi Teataja», 1940, nr. 54, art. 496 ja nr. 57, art. 535.

⁶⁴ «Riigi Teataja», 1940, nr. 57, art. 533 ja 534.

EKP ja tema häälekandja «Kommunist» legaliseeriti ametlikult (rahvavalitsuse sisekaitseülema H. Habermani otsusega) 4. juulil, kuigi õigupoolest tegutsesid kommunistid legaalselt juba juunipöördest alates. On tähtis, et EKP legaliseerimise järel hakkasid pahempoolsed aktivistid ja parteitud revolutsionärid, kes tegutsesid ühisrindes kommunistidega, astuma EKP liikmeks. Seega tugevnes töölisorganisatsioonide, keskasutuste ja rahvavalitsuse parteiline juhtimine.

See, et kommunistid juuli alguseni sündmuste arengut nõnda suunasid, et see avalikkusele esialgu vähem silma paistis, oli taktikaliselt otstarbekas: see raskendas kukutatud ning segadusse viidud kodanlikel tegelastel olukorra hindamist ning nende vastutegevust tööliklassile. Kui aga EKP ja rahvavõim II Riigivolikogu valimiste kampaaniaks — see algas 5. juulil — niivõrd ette valmistusid, et oli tagatud valimiste kiiretempoline läbiviimine, siis tuli see kodanlusele ootamatult ja ta jäi sündmuste arengust oluliselt maha.

Kuni 4. juulini avaldas EKP oma seisukohti tavaliselt Eestimaa Töölisühingute Keskliidu⁶⁵ nimel. Niisamuti esinesid juhtivad kommunistid rahvakoosolekutel. Töölisühingute Keskliidu nimel kõneles 24. juunil Kopli rahvamajas ja 26. juunil a/s. Fr. Krulli käitises kommunist A. Veimer.⁶⁶ Keskliidu nimel esines Narva tekstiilitöölisele 23. juunil ja Riigi Sadamatehaste tööliste 25. juunil kommunist V. Jaanus,⁶⁷ rahvakoosolekutel 1. juulil Valgas kommunist A. Päss ja Haapsalus kommunist O. Cher.⁶⁸ Kommunistide esialgne avalik esinemine Töölisühingute Keskliidu nimel oli ka sobivaks taktikaliseks võtteks sellepolest, et just ametiühingud rakendusid juunipöörde järel laialdaselt EKP poliitika elluviimisele.

Täiesti eesklik on kanda kodanliku riigiaparaadi purustamine ja proletariaadi võimuaparaadi loomise algus 1940. aasta 21. juunist kuni kuu aega hilisemale perioodile, kusjuures rahvavalitsuse esimese kuu tegevust nähakse üksnes demokraatlike ülesannete täitmisena. Oleks muidugi täiesti väär eitada demokraatlike ülesanneteid, mis tulenevad fašismi purustamisest kui objektiivne paratamatus. «Kes ootab «puhast» sotsiaalset revolutsiooni, see ei jõua teda kunagi ära oodata,» ütles V. I. Lenin⁶⁹. Täiesti meelevaldne on demokraatlike ülesannete sotsialistlikest eraldi asetamine šabloonilise skeemi huvides. Loova marksismi seisukohalt on klassivõitlus praktikas palju keerukam kui selle võitluse kohta kirjutatud valemid. Tegelikult

⁶⁵ Juuni lõpus hakati üle minema nimetusele — Eesti Ametiühingute Keskliit.

⁶⁶ «Rahva Hääl», 1940. a. 25. juuni, nr. 3, lk. 7 ja 27. juuni, nr. 5, lk. 6.

⁶⁷ Sealsamas, 25. juuni, nr. 3, lk. 4 ja 26. juuni, nr. 4, lk. 6.

⁶⁸ Sealsamas, 1. juuli, nr. 9, lk. 3 ja lk. 4.

⁶⁹ V. I. Lenin, Teosed, 22. kd., lk. 329.

viidi 1940. aasta revolutsioon Eestis võidule nõnda, et seejuures demokraatlikud ja sotsialistlikud ümberkorraldused omavahel läbi põimusid. Praktiliselt oli niisugune läbipõimumine paratamatu seetõttu, et kõik need ajaloolised ülesanded teostati kiiretempoliselt ühe ja sellesama lühikeses aja vahemiku raames. Sotsialistlikule revolutsioonile põhiliselt tähtsad poliitilised otsused võttis rahvavõim järkjärgult vastu juba esimese tegevuskuu kestel, kaasa arvatud deklaratsioon Eesti kuulutamiseist nõukogude sotsialistlikuks vabariigiks. Sealt peale sotsialistlik ümberkorraldustöö intensiivistus. Ka olid töörahva võimu esimese kuu kestel riigikorra demokratiseerimise ülesannetega võrreldes tähtsamal kohal need muutused, mis kindlustasid proletariaadi diktatuuri, sotsialistliku revolutsiooni poliitilist alust.

Sündmuste tohutu dünaamika oli 1940. a. revolutsiooni üheks iseloomujooneks. Revolutsiooni kiiret arengut Eestis, samuti Lätis ja Leedus, ajendas olulisel määral rahvusvaheline olukord. Kui Euroopa rahvademokraatiamaades arenesid revolutsioonid fašistlike agressorite lüüasaamise tingimustes, siis Baltimaade revolutsioonid algasid olukorras, kus Saksa fašism oma kallale tunges laiendas. Sellest barbaarsusest võis eesti rahvas pääsmist loota üksnes sotsialistlikus revolutsioonis ja kindlas koostöös NSV Liidu rahvastega. Need ajaloolised ülesanded tegi kiireloomulikuks Saksaõnne kallale tungiohu lähedus.

Selline oli EKP arvestus — ja täiesti õige arvestus — suurimate strateegiliste jõudude kohta. Selline oli ka nende rahvahulkade veendumus, kes 1940. aastal teostasid revolutsiooni Eestis.

EKP oli 1940. a. aprillikonverentsiks väljaantud «Kommunisti» teatanud, et töörahva võitluse «sihiks on sarnane demokraatia, kus suurbourgeois majanduslik ja poliitiline võim on murtud...»⁷⁰ Kõik demokraatlikud taotlused EKP aprillikonverentsist kuni nõukogude võimu taastamiseni suunas partei töörahva demokraatiale, sotsialismile. Loova marksismi silmapaistvas teoses «Marksismi-leninismi alused», mis on koostatud kommunistliku liikumise rahvusvahelise kuulsusega strateegi ning teoreetiku O. Kuusineni juhtimisel, on revolutsiooni demokraatliku etapi kohta toodud üldistus: «On võimalik, et ülddemokraatlik liikumine ei vii niisugustele pööretele (või kui viib, siis mitte kõigis maades) ja sotsialistlik revolutsioon toimub ühekorraga, jättes vahele ülddemokraatliku faasi»⁷¹. See oli iseloomulik ka revolutsioonile Eestis 1940. a. suvel. Võitlus demokraatia eest on sotsialismi eest peetava võitluse koostisosa⁷² — see NLKP pro-

⁷⁰ Mille eest võitleme?, «Kommunist», 1940, aprill, nr. 1.

⁷¹ Marksismi-leninismi alused, II väljaanne, Tallinn, 1963, lk. 471.

⁷² Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, Tallinn, 1961, lk. 35.

grammis esiletõstetud seaduspärasus iseloomustab 1940. a. juunipöördega alanud ümberkorraldusi Eestis mitte ainult üldpõhimõttes, vaid ka konkreetsustes.

Juunipöõret juhtinud kommunistid arvestavad õigesti, et sotsialistlikule revolutsioonile omane kodanlik-fašistliku riigiaparaadi purustamine algas J. Varese valitsuse tegevusseastumisest. «Meil oli selge, et pärast Pätsi režiimi kukutamist avanevad eesti töölisklassil võimalused nõukogude võimu taaskehtestamiseks... Sellele eesmärgile lähenemisel pidasime kõige otstarbekamaks püstitada rahvavalitsuse moodustamise loosungi,» ütleb oma mälestustes H. Allik.⁷³ Ka J. Varese kabineti nimetamist rahvavalitsuseks tuleb mõista taktikalise otstarbekuse seisukohalt. See nähtub hinnangust, mille on andnud A. Veimer, kes kirjutab, et arvestades proletariaadi diktatuuri vormide mitmekesisust «võime selgepiirilisemalt määratleda ka Dr. Varese poolt juhitud uue valitsuse sotsiaalpoliitilist olemust kui proletariaadi diktatuuri sünni üht uut vormi...»⁷⁴ Sama autori kõne juba revolutsiooni neljandal päeval näitas, et eesti kommunistide juhid lugesid proletariaadi võimu Eestis kehtivaks hoopis varem kui selle võimu väljakujunemist nõukogude vormis. Tookord ütles A. Veimer Kopli rahvakoosolekul, et «peame tunnustama, et praegune Valitsus on töörahva huvide kaitsja, kuigi ta pole veel nõukogude valitsus»⁷⁵.

Juba oma deklaratsioonis 22. juunil nägi J. Varese valitsuses ette Riigivolikogu ja Riiginõukogu, samuti kõigi rahvavastaste organisatsioonide laialisaatmise.⁷⁶ Likvideerimisele kuulusid eeskätt niisugused fašistliku riigiaparaadiga kokkukasvanud ühendused nagu Isamaaliit ja Kaitseliit. Selsamal päeval oli rahvavalitsuse esimeste otsuste hulgas Pätsi võimu peamise toe, sõjavägede ülemjuhataja J. Laidoneri eemaldamine oma kohalt ja sõjaväest, samuti Riiginõukogust. Ülemjuhataja amet likvideeriti. Ühtlasi täideti sõjavägede juhataja koht, sinna määrati G. Jonson.⁷⁷ Kommunist A. Resev rõhutab õigesti, et see polnud üksnes isikute vahetus.⁷⁸ See oli tugeva võimuorgani asendamine temast võrreldamatult nõrgema organiga.

Kehtiva seaduse⁷⁹ järgi piirdus sõjavägede juhataja pädevus eeskätt sõjaväekorraldustega. Sõjavägede ülemjuhataja aga oli eeskätt poliitiline kuju. Tal oli õigus annulleerida kodanikuõigusi ja tema ülesannetes oli esikohal töölisklassi alluvuseshoidmine relvastatud jõuga. Ülemjuhataja ametikoha täitis

⁷³ Vt. Saabus päev, Tallinn, 1960, lk. 61.

⁷⁴ Sealsamas, lk. 79.

⁷⁵ «Rahva Hää!», 1940. a. 25. juuni, nr. 3, lk. 7.

⁷⁶ 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, Tallinn, 1960, lk. 148—149.

⁷⁷ «Riigi Teataja», 1940, nr. 55, art. 499—500 ja nr. 57, art. 541.

⁷⁸ A. Resevi seletuse järgi.

⁷⁹ «Riigikaitse rahuaegse korralduse seadus» 16. märtsist 1938.

president suvaliselt «riigi sisemise või välimise julgeoleku huvides või kaitseseisukorra väljakuulutamise puhul kogu riigis»⁸⁰. Niisugune rusikas likvideeritud, allutas töörahva võim hõlpsalt riigi kui sunniaparaadi kõik tugipunktid.

Fašistliku rahvustervikluse partei «Isamaliit» suleti 26. juunil. Järgmisel päeval saadeti laiali ka kodanlik sõjaline organisatsioon Kaitseliit. 5. juuli seadusega määrati sõjaväele poliitilised juhid, ühtlasi vormistati seaduslikult töörahva relvastatud salgad — Rahva Omakaitse.⁸¹ Juulikuu alguseks asendas rahvavalitsus ka kesk- ning kohavõimu juhtivad ametnikud töörahvale ustavate inimestega. Sisekaitseülema ülesannetesse, mida 22. juunist täitis rahvusvalitsuses siseminister, määrati 29. juunil siseministri abi kommunist H. Habermann.⁸² Politseitalituse abidirektori kohuste täitmine pandi 1. juulist kommunist A. Murrole, kes juba paar nädalat hiljem nimetati Politseitalituse direktoriks.⁸³

Kodanluse desarmeerimiseks ideoloogilises võitluses allutati juba revolutsiooni alguspäeval EKP kontrollile riigiraadio ja fašistliku aparaadi käsutuses olnud keskajalehed. Informatsiooni Keskuse juhtimine anti 25. juunil uue valitsuse peaministri abi prof. H. Kruusi ülesandeks⁸⁴. Haridusministeeriumi noorsoo ja vabahariduse osakonna direktori ametist vabastati militarist kolonel J. Vellerind ja sellele kohale määrati 1. juulist kirjanik P. Rummo. Kõik see ei piirdunud üksnes fašistliku aparaadi demokratsiseerimisega. Töörahva esindajate paigutamine riigiorganitesse oli üheks takikaliseks sammuks kodanliku riigimasina lammutamisel.

Töörahva kontrolli teostamiseks majanduselus täiendas rahvavalitsus 9. juulil «Kriminaalkohtupidamise seadustikku» sellega, et esimese kohtuastme asjus said juurdlemisõiguse peale politsei ka majandusministeeriumi järelevalveametnikud.⁸⁵ Kolm päeva hiljem nähti seadusega ette söötijätud maaomanduse võõrandamine.⁸⁶ 18. juuli seadusega aga sai juba majandusminister õiguse kehtestada üldine moratorium ja anda juhendeid «pankadele kõigi nende poolt teostatavate operatsioonide alal»⁸⁷. Ühtlasi piirati hoiuste kasutamist 100 kroonile kuuś isiku kohta. 13. juuli seadusega likvideeriti Tööliskoda ja tema esindajate õigus osa võtta riigivõimu teostamisest anti üle Eesti Ametiühingute Kesk-

⁸⁰ Vt. sama seaduse §-d 90, 93, 94, 95, «Riigi Teataja», 1938, nr. 29, art. 234.

⁸¹ Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost, II osa, Tallinn, 1963, lk. 369—370.

⁸² «Riigi Teataja», 1940, nr. 57, art. 535.

⁸³ Sealsamas, nr. 59; art. 557 ja nr. 72, art. 721.

⁸⁴ Sealsamas, nr. 54, art. 493 ja 496.

⁸⁵ Sealsamas, nr. 65, art. 637.

⁸⁶ Sealsamas, nr. 67, art. 646.

⁸⁷ Sealsamas, nr. 69, art. 688 ja 689.

liidule.⁸⁸ Viis päeva hiljem tehti analoogiline otsus Maatöölise ja Väikemaapidajate Koja kohta. Oluline osa selle ülesannetest anti üle ÜMU-le. Ametiühingute õigused tööliste esindajatena taastati täielikult töötülide lahendamise (1937. a.) seaduse äramuutmisega 17. juulil.⁸⁹ Ametiühingud hakkasid kontrollima ettevõtete tegevust. See oli üks tee töölikontrolli teostamiseks.

Proletariaadi võimu kindlustamiseks rahulikul teel etendas suurt osatähtsust kõrgeima esindusorgani ümberkujundamine vastavalt töötava rahva demokraatialle. Riigivolikogu ümbervalimise kuulutas rahvavalitsus välja 5. juulil. Riiginõukogu aga otsustati laiali saata ja uuesti mitte moodustada. Need olid tõised hoobid endise, fašistliku riigiaparaadi põhiseaduslike aluste pihta. Riigivolikogu valimise seadust muudeti põhjalikult. Valimiste läbiviimiseks nähti ette ainult kümmekond päeva, seejuures kandidaatide esitamiseks viimane tähtaeg määrati 5. ja 6. juuli otsustega 9. juuli kell 24-ks.⁹⁰ Selline tempo, mis oli kodanluse praktikaga võrreldes pretseeditud, raskendas töörahva klassivastaste tegevust. Aga valimiskampaania keskpaiku, 9. juulil, tegi rahvavalitsus veel täiendava korralduse, mis lubas ringkonnakomiteedel nende kandidaatide kõrvaldamist, kes järgmise päeva kella 14-ks ei esitanud rahvale usaldusväärset valimisplatvormi.⁹¹ Tegelikult muutsid need eeskirjad kodanluse passiivse valimisõiguse tühiseks. Kodanluse vastu oli see müidugi vägivald. Aga vägivald kukutatud ekspluataatorite kui rahva vähemuse vastu ja ühtlasi avar demokraatia töötavale enamusele iseloomustabki olulise tunnusena proletariaadi diktatuuri, mis on vajalik sotsialismi ülesehitamiseks.

Rahvaesinduse moodustamisega senises (Riigivolikogu) vormis arvestas EKP taktika õigesti V. I. Lenini juhendit, et tuleb osata kõiki vorme, nii uusi kui ka vanu, muuta võidu tööriistaks.⁹² Uue valimiskorraldusega tagati vanale vormile uus sisu. Eestis oli rahvahulkades parlamentlikel traditsioonidel teatav populaarsus. Riigivolikogu uuesti valimine oli seepärast autoriteetne moodus proletariaadi diktatuuri kindlustamiseks rahulikul teel. Sellist taktikat pooldas EKP juba 1940. a. kevadel. Illegaalse Büroo liikme H. Alliku õige veendumuse kohaselt ei saanud töörahvale vabade valimiste tulemuses olla kahtlust.⁹³

Samal ajal ilmnis üksikutes kommunistides oportunistlik kahtlus EKP Keskkomitee seisukohtade õigsuses. Niisugustest suutis K. Säre end revolutsiooni algul lülitada partei juhtkonna hulka, toetudes sellele, et ta oli välismaal olnud EKP Organi-

⁸⁸ Sealsamas, nr. 67, art. 645.

⁸⁹ Sealsamas, nr. 70, art. 683.

⁹⁰ Sealsamas, nr. 61, art. 577 ja 579.

⁹¹ Sealsamas, nr. 64, art. 628.

⁹² V. I. Lenin, Teosed, 31. kd., lk. 81.

⁹³ Saabus päev, Tallinn, 1960, lk. 61.

seerimisbüroo liige. Ta kahjustas parteid ja kodumaad ning hiljem reetis nad.⁹⁴

Revolutsiooni esimestel nädalatel avaldus töötava rahva mõnedes ringkondades (Tallinna Koplis, Petseri ja Peipsi ümbruses) ultra-pahempoolseid tendentse. Tekkis arvamusi, et nõukogude võim tuleks lihtsalt välja kuulutada⁹⁵, s. o. ilma et rahvalt tema volinike kaudu nõusolekut küsitaks. Kommunistid andsid neile vastulöögi oma selgitustööga. Riigi Sadamatehaste tööliste koosolekul 25. juunil ütles näiteks V. Jaanus, et taotlused nõukogude korra koheseks kehtestuseks on enneaegsed.⁹⁶ Kohati, näiteks Eesti—Nõukogude piiriäärseal alal, provotseerisid «pahempoolseid» etteruttamisi rahvavaenlased (Pätsi leeri siirdunud vaps pastor V. Viks üritas otsekohe kolhooside loomist). J. Lauristin paljastas niisuguseid väärnähtusi «Rahva Hääle» juhtkirjas.⁹⁷

Peale tühiste erandite tegutsesid nii kommunistid kui ka eesti töötava rahva absoluutne enamik kindlalt EKP Keskkomitee poolt näidatud revolutsioonilises suunas. Ka kohalike aktivistide algatusel esitati rahvavalitsusele proletariaadi võimu kindlustamiseks mitmeid õigeid ettepanekuid. Üheks sisukamaks selliste hulgas oli juba 23. juunil Vändra töörahvakoosolekul kohaliku pahempoolse aktivisti dr. V. Laante algatusel vastuvõetud otsus. Selles nõuti, et töötataks välja uus konstitutsioon, mis sarnaneks Nõukogude Liidus kehtiva maailma kõige demokraatlikuma põhiseadusega. Tähtsamate taotlustena oli otsuses märgitud ka kommunistliku partei legaliseerimist, kaitseliidu, isamaaliidu ja kutsekodade likvideerimist, kodanluse täielikku desarmeerimist ning tööstuse ja pankade kohest tasuta riigistamist.⁹⁸

Töötava rahva ühisrinde taktikat rakendas EKP edukalt ka valimiskampanias. Laialdase organiseerimis- ja selgitustöö rahvahulkades viis partei kiiresti läbi ametiühingu jõudude hulgalisel kaasabil. Leninlik üldjuhend, et «proletariaadi arenemine ei toimunud kusagil maailmas ega saanudki toimuda teisiti kui ametiühingute kaudu, ametiühingute ja tööliklassi partei koostöö kaudu»⁹⁹, avaldas revolutsiooni edusammudes Eestis eriti tähtsat osa.

Alates 22. juunist hakkas Eesti Töolisühingute Keskliidule valitsuse poolt määratud juhatuse asemel tegutsema revolutsiooniline ajutine juhatatus. Selle esimeheks valiti kogenud ametiühingu organisator ja visa ühisrinde eest võitleja A. Aben, sekretäriks kommunist A. Resev. Aktiivselt tegutses Keskliidu uues

⁹⁴ Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost, II osa, Tallinn, 1963, lk. 345. ja Rahvatasujad, Mälestusi ja jutustusi partisanivõitlusest; Esimene raamat, Tallinn, 1963, lk. 21.

⁹⁵ A. Resevi seletuse järgi.

⁹⁶ «Rahva Hääle», 1940, 26. juunil, nr. 4, lk. 6.

⁹⁷ «Rahva Hääle», 1940, 4. juulil, nr. 12, lk. 2.

⁹⁸ 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, Tallinn, 1960, lk. 153—154.

⁹⁹ V. I. Lenin, Teosed, 31. kd., lk. 32.

juhatuses EKP Keskkomitee liige H. Arbon, kes viis kiiresti läbi ametiühingute juhatuste täiendamise energiliste töölisklassi huvide eest võitlejatega. Pätsi võimu ajal represseeritud* ametiühingud taastusid. 25. juunil alustas uuesti tegevust Eesti Tekstiilitöölise Ühing. Juuni lõpust jätkas tegevust ka Kaevandustöölise Ühing.¹⁰⁰

EKP Keskkomitee ja Ametiühingute Keskliidu juhatus, kõik juhtivad partei- ja ametiühingutegelased rõhutasid pärast juuni-pöört töölisklassile lähima tegevusloosungina — organiseeruge! Linnades tähendas see eeskätt olemasolevate ametiühingute tugevdamist, maal eeskätt uute organisatsioonide loomist. Linnades, eriti aga valdades algas juunikuul lõpupäevadest liikmete hulgaline juurdevool ametiühinguisse. Ajaleht «Rahva Hää!» tõstis sel ajal esile ametiühingute tähtsust rahvavõimu juhtiva kaadri sepikojana, ühtlasi kontrollijana.¹⁰¹ Juba 5. juuliks oli Kohtla-Järvel ja Kiviõlis 1400 Kaevandustöölise Ühingu liiget.¹⁰² Aseris, näiteks, kus kommunist V. Soo organiseeris Töölise Üldühingu, astus ühe päevaga ametiühingu liikmeks 100 töölise 150-st.¹⁰⁵

Maal, valdades, hakkas rahvahulkade organiseerimisel keskset osa etendama Üleriiklik Maatööraha Ühing (ÜMU). Maakondlik organisatsioon kommunist O. Cher rõhutas aruandes EK(b)P Lääne maakonna I konverentsile, et «esimeseks sammuks oli: luua baas Nõukogude võimu kindlustamiseks töölise hulgalise organisatsiooni ametiühingute organiseerimisega, milleks alustati kohe maatöölise ametiühingu organiseerimist».¹⁰⁶

Sedasama kriipsutati alla A. Stammi aruandes EK(b)P Viru maakonna I konverentsil.¹⁰⁷ Organiseerimistung oli iseloomulik kõigis maakondades.

ÜMU tegevuse keeluaeg oli kestnud sama kaua, kui oli eksisteerinud Pätsi diktatuur. ÜMU ülemaaliste organisatsioonitena keskjuhatuse juurde suunas Keskliit kaks revolutsioonilise meelsusega noort — üliõpilase R. Alasoo ja kooliõpetaja F. Eiseni. Juulikuul alguseks rakendati tegevusse ametiühinguorganisatsioonid ka igasse

* Siseministri otsusel 14. septembril 1939 oli suletud Kaevandustöölise Ühing ning otsustatud välja saata selle juhid N. Nõmmik ja O. Raus.¹⁰³ Eesti Tekstiilitöölise Ühingu juhatuse oli fašistlik valitsus tagandanud 1936. a. detsembris ja 1939. a. 4. novembril tagandas ta selle ühingu juhatuse teistkordselt, kusjuures juhatuse liikmed P. Uusman, M. Mäik ja E. Hiimets saadeti välja alalisest elukohast.¹⁰⁴ Püüti lõhkuda üht suuremat ametiühingut, kus oli palju klassiteadlikke võitlejaid.

¹⁰⁰ «Rahva Hää!», 1940, 29. juuni, nr. 7, lk. 4 ja 1. juulil, nr. 9, lk. 1.

¹⁰¹ Vt. näit. «Rahva Hää!», 1940, 2. juuli, nr. 10, lk. 2.

¹⁰² Sealsamas, 5. juuli, nr. 13, lk. 4.

¹⁰³ 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, Tallinn, 1960, lk. 59.

¹⁰⁴ Sealsamas, lk. 81.

¹⁰⁵ «Rahva Hää!», 1940, 8. juuli, nr. 16, lk. 4.

¹⁰⁶ ENSV ORKA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 7, l. 17.

¹⁰⁷ ENSV ORKA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 37, l. 18.

maakonda.¹⁰⁸ Maakonnaorganisaatoriteks olid¹⁰⁹: Läänemaal O. Cher, Virumaal V. Soo, hiljem ka A. Nurme, Tartumaal L.-F. Illisson, hiljem A. Koolmeister ja abiks F. Pärtelpoeg, Järvamaal E. Säremat, Viljandimaal O. Abori, Valgamaal K. Kukk, Võrumaal A. Tolk, abiks A. Leer. Osa neist (O. Cher, L.-F. Illisson, E. Säremat, O. Abori) täitis ajutiselt ametiühingu organisaatorite ülesandeid rööbiti parteiorganisaatori-töoga. Parteiorganisaatoritest aitasid ÜMU tugëvdamisele aktiivselt kaasa Valgamaal A. Päss ja Saaremaal A. Mui.¹¹⁰

ÜMU taastamisel oli vabariigis esimeste hulgas Sõmerpalu riigimõisa (Võrumaal) osakond, mis tegutses juba juunikuul lõpus energilise raudteetöölise V. Tammemetsa eestvõttel, samuti Kanepi osakond, kus initsiaatoriks olid A. Leib ja V. Ratas.¹¹¹ Ühtlasi hakkasid lausa spontaanselt tekkima ÜMU uue osakonnad kõigis valdades. Nende osakondade võrk üle kogu riigi kujunes põhiliselt välja II Riigivolikogu valimiste päevadeks, s. o. juba paari nädala kestel. Uue rahvaesinduse kokkuastumiseks, 21. juuliks, võis selle ürituse lugeda läbiviiduks.¹¹²

Põhikirja järgi võisid ÜMU liikmeks olla: «a) kõik maal asuvad töölised — põllutöölised, igasugused käsitöölised, maal asuvate tööstus- ja äriettevõtete ning töökodade töölised; b) väike- ja maaharijad — popsid, vabadikud, kantnikud, käsitöökohtade pidajad, väikerentnikud ja teised väikemaapidajad; c) kalamehed, metsa-, turba-, kaevandus- ja teised hooaja töölised; d) kõik teised, kes omast tööjõust elatuvad»¹¹³. Niisugune avarapiiriline eeskiri võimaldas ÜMU-sse astuda ka kesktalupoegadel ega keelanud selleks ka maaintelligentsi esindajaid. Aga üldrahvalikus organiseerimise ja ümberorganiseerimise hoos kippus maatööraha ühingusse koguni mõningat kulaklikku elementi.¹¹⁴ See tõrjuti ÜMU-st varsti eemale.

A. Stammi aruandes EK(b)P Virumaa konverentsil (28. jaanuaril 1941) äratoodud hinnang Virumaa kohta iseloomustas tegelikult kõigi maakondade olukorda: juba valimised kasvatasid üles maatööraha aktiivi ja õpetasid tundma inimesi, kellele partei võis toetuda.¹¹⁵ Aruandja rõhutas: «Valdav osa partei liigetest ja kandidaatidest on just tulnudki ametiühingute aktiivist».¹¹⁶ See iseloomustas olukorda nii maal kui ka linnades. Ametiühingud selgitasid ja viisid kõikjal ellu EKP poliitikat.

¹⁰⁸ «Rahva Hääle», 1940, 1. juuli, nr. 9, lk. 1.

¹⁰⁹ F. Eiseni seletuse ning käesoleva töö autori mälestuste järgi.

¹¹⁰ EKPA, f. 1. nim. 1, s.-ü. 78, l. 4.

¹¹¹ Vt. «Tööraha Elu», 1940, 7. okt. nr. 21, lk. 3 ja «Rahva Hääle», 1940, 4. juuli, nr. 12, lk. 3.

¹¹² Vt. Saabus päev, Tallinn, 1960, lk. 284.

¹¹³ Üleriikliku Maatööraha Ühisuse põhikirja, Tallinn, 1925, lk. 5.

¹¹⁴ ENSV ORKA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 34 ja s.-ü. 37, l. 17.

¹¹⁵ ENSV ORKA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 37, l. 18.

¹¹⁶ Sealsamas, l. 24.

Maal oli ÜMÜ kommunistliku partei ainsaks organisatsiooniliseks tugipunktiks kõikjal, kus parteiorganisatsioonid veel polnud, ja seni, kui neid loodi.¹¹⁷ Selle poolest oli ÜMÜ osatähtsus külas suhteliselt veelgi suurem kui ametiühinguil linna tüüpi keskustes, kus lisaks ametiühingutele oli veel teisi tööliserorganisatsioone (haigekassad jne.); mis maal üldse puudusid. Ka rahvavalitsuse juhtimisel külas elluviidavate kõigi ümberkorralduste tegelike teostajate eesotsas 1940. a. suveperioodil oli ÜMÜ. Ta aitas puhastada kohalikkude võimuaparaati, andis uut kaadrit valla- ja maavalitsustele, valimiskomisjonidele, RO-le, hiljem täitevkomiteele, maareformi komisjonidele, natsionaliseeritud ettevõtete järelevalveks, Kommunistliku Noorsooühingu ja samuti miilitsa loomiseks.¹¹⁸ Kõige selle tõttu oli ÜMÜ-l maakondades revolutsioonilistes hulkades suur autoriteet.

Kuidas ametiühingud linnas ja maal revolutsiooni käigus olid kasvanud, seda võib järeldada 1941. a. algul parteikonverentsidel tehtud aruannetest: Pärnus, kus enne juunipööret oli 5 ametiühingut 900 liikmega, kasvas liikmete arv 7250-ni¹¹⁹, s. o. rohkem kui kaheksakordseks. Võrumaal oli ÜMÜ liikmeskond 1940. a. 1. oktoobriks kasvanud 4237-ni. Selles maakonnas kuulus maatööraha ühingusse keskmiselt 163 inimest igast vallast.¹²⁰ Seda tuleb hinnata tugevaks organiseeritud jõuks. Analoogiline oli ÜMÜ areng ka teistes maakondades. Sügissuvel asus ÜMÜ oma osakondi liitma eesmärgil — üks elujõuline osakond igasse valda.¹²¹ ÜMÜ keskjuhatuse sekretär-organisaaatori F. Eiseni teate järgi oli osakondi kogu Eestis veel septembrikuu keskel umbes 500.¹²² Seega oli 248 vallas keskmiselt 2 ÜMÜ osakonda igaühes.

Pärast ÜMÜ reorganiseerimist jäi maatöölise ametiühingusse (s. t. kui liikmeskond kehv- ja kesktalupoegade osas vähenes) näiteks Viljandimaal 5253 liiget¹²³, Läänemaal oli 21 osakonnas keskmiselt 82 liiget.¹²⁴ EK(b)P Virumaa komitee aruandes leidub üldhinnang, mis näitab, et 1940. a. sotsialistlikus revolutsioonis jätkus tööliste ja eriti maatööraha organiseerimine hoogsuse ja ulatusega, mis Eesti ajaloo olid enneolematud.¹²⁵

Mõned aga lugesid veaks (näiteks K. Toming aruandes Harjumaa I parteikonverentsil) seda, et ÜMÜ-sse võeti vastu ka neid,

¹¹⁷ Saabus päev, Tallinn, 1960, lk. 266. Vt. ka H. Tiido, EKP organisatsioonide ja parteitu aktiivi loomine maal 1940. aastal, Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, vihik 109, Tartu, 1961, lk. 82.

¹¹⁸ Vt. Saabus päev, Tallinn, 1960, lk. 268—272, 282 ja 285.

¹¹⁹ ENSV ORKA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 18, lk. 29.

¹²⁰ «Tööraha Elu», 1940, 7. oktoobril, nr. 21, lk. 3.

¹²¹ «Kommunist», 1940, 17. septembril, nr. 76, lk. 3.

¹²² Sealsamas.

¹²³ ENSV ORKA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 34, l. 56.

¹²⁴ Sealsamas, s.-ü. 7, l. 39.

¹²⁵ Sealsamas, s.-ü. 37, l. 17.

kes ei elanud ainult palgatööst.¹²⁶ Kuid Üleriiklik Maatöörahva Ühing reorganiseeriti ENSV Maatöölise Ametiühinguks tegelikult alles 1940. a. oktoobrist alates. Muidugi jäeti hiljem liikmeskonnast välja ka keskmikud ja väiketälnikud, nagu märkis õigesti A. Stamm oma aruandes Virumaa I parteikonverentsil.¹²⁷ (Liikmeskonnani, mis koosnes üksnes palgatöölisest, jõuti maatöölise ametiühingus alles 1941. a. esimestel kuudel.)¹²⁸ Aga sellel, et revolutsiooni ajal kõigis valdades tekkis võimalus maatöölisi, kehvikuid ja keskmikke organisatsiooniliselt ühendada, oli tohutu tähtsus taktikalises mõttes. Just niimoodi kujuneski ÜMU valimiste etevalmistamisel maal sisult ühisrindeliseks, osalt isegi rahvarindeliseks massiorganisatsiooniks. Millest see järeldub? — Aruandes ENSV Maatöölise Ametiühingu kongressil 23. märtsil 1941. a. loendati 318 komitees kokku 15 484 maatöölis. Samas märgiti, et ÜMU-s oli 1940. a. juuli lõpus 700 osakonda ja 60 000 liiget.¹²⁹ Nendest arvudest nähtub, et tõenäoliselt ligi kolmveerandi ÜMU liikmeskonnast moodustasid nõukogude võimu taastamise päevil Eestis kehvikud, osalt ka kesktalupojad.

Juba EKP augustikonverentsil 1934 oli Kominterni esindaja V. Mickievičius orienteerinud parteid mitte piirduma keskmiku neutraliseerimisega, vaid keskmike põhihulki enda poole võitma.¹³⁰ Selles küsimuses rõhutab H. Tiido oma uurimuses¹³¹ õigesti, et «EKP strategiliseks loosungiks 1940. a. revolutsioonis oli töölisklassiliit töötava talurahva ga»¹³². See tähendab, et EKP taotles sellist klassiliitu, kus proletariaadiga tuleb kaasa mitte üksnes kehv-, vaid ka kesktalurahvas. Seda juhtmõtet realiseeriti selgelt ka II Riigivolikogu valimistel, kus töötava rahva nimel kandideeris ning valiti peale tööliste, haritlaste ja kehvikute ka kesktalupoegi (näiteks Jaan Päll ja Oskar Kirber Võrumaalt)¹³³.

Oktoobrirevolutsiooni olukorras 1917. aastal oli taktikaliselt õige kesktalupoja neutraliseerimine, 1940. aastal Eestis — mitte. EKP aprillikonverentsi otsustes ei räägitud sõnagi keskmike neutraliseerimisest. EKP arvestas õigesti, et fašismivastases võitluses Eestis on tal võimalik töölisklassi liitlasena kaasa tõmmata nii kehv- kui ka kesktalupoegi. Oma olemuselt kujutas töölisklassi ja talurahva avar liit Eestis tol ajal rahvarindeliste jõudude alust.

¹²⁶ ENSV ORKA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 1, l. 13.

¹²⁷ ENSV ORKA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 37, l. 18.

¹²⁸ Vt. «Talurahva Hääle», 1941, 29. jaanuar, nr. 13 (69), lk. 1.

¹²⁹ «Talurahva Hääle», 1941, 26. märts, nr. 37 (93), lk. 1.

¹³⁰ EKPA, f. 6495, nim. 1, s.-ü. 313, l. 13.

¹³¹ H. Tiido, Nõukogude maareform Eestis, Tallinn, 1960.

¹³² Sealsamas, lk. 22.

¹³³ Riigivolikogu II koosseis, I istungjärg, 1.—13. koosolek, stenograafilised aruanded, (Tallinn) 1940, lk. (3).

1940. aasta revolutsioonis tõstis EKP oma ühisrindetaktikas esile tegevusloosungi: kogu töörahva — tööliklassi, töötava talurahva ja intelligentsi — ühendamine kodanluse vastu. Eriti rõhutati seda valimiskampaanias. Partei organiseeris selle taktika elluviimiseks valimisbloki — Eesti Töötava Rahva Liidu (ETRL), mille tuumikuks oli 22 organisatsiooni eesotsas EKP ja Eesti Ametiühingute Keskkliiduga.¹³⁴ ETRL valimisplatvorm esitas sisepoliitika alal 15 punkti, milles nõuti tööliklassi ja talurahva vabaduste ja õiguste laiendamist.¹³⁵

Ühisrindetaktika abil saavutas EKP valimiskampaania ajal rahvahulkade enneolematu poliitilise aktiivsuse. Inimesed kogunesid koosolekutele sadade ja tuhandetena. ETRL platvormiga liitus järjest rohkem elanikkonna mitmesuguseid rühmi.¹³⁶ Valimisteni teatasid 618 organisatsiooni ja 304 rahvakoosolekut, et nad toetavad ETR Liitu.¹³⁷ Osavõtt valimistest 14. ja 15. juulil oli 84,1 % hääleõiguslike üldarvust; nendest 92,8% toetas ETRL kandidaate.¹³⁸ Selline osavõtt oli Eesti rahvaesinduste valimise ajaloos rekordiline. Neist tulemustest nähtub, et töötav rahvas oleks ülekaalulka võidu valimistel saavutanud igal juhul — ükskõik, kas kodanluse passiivset valimisõigust oleks kärbitud või mitte. Riigivolikogu II koosseis moodustus täielikult töötava rahva esindajast.

Kõige eeltoodu põhjal võib järeldada, et 1940. a. valitud rahvaesindus ei kujutanud endast enam vanatüübilist parlamenti, vaid sisult oli see juba nõukogu tüüpi kõrgem esinduskogu. Niisugust järeldust kinnitab lisaks seegi, et üsna peatselt, 25. augustil, nimetaski II Riigivolikogu end oma olemusele vastavalt ajutiseks Ülemnõukoguks.¹³⁹

Alates esimesest istungjärgust, 21.—23. juulil, rajas II Riigivolikogu sotsialistliku revolutsiooni põhilistele võitudele seadusliku aluse: võttis vastu 1) deklaratsiooni Eesti kuulutamise kohta nõukogude sotsialistlikuks vabariigiks, 2) deklaratsiooni Eestimaa astumisest NSV Liidu koosseisu, 3) deklaratsiooni maa kuulutamise kohta kogu rahva omanduseks, 4) deklaratsiooni pankade ja suurtööstuse natsionaliseerimisest,¹⁴⁰ ühtlasi 5) otsuse vabariigi presidendi küsimuses.¹⁴¹

Neid otsuseid hindas II Riigivolikogu juhatuse esimees kommunist A. Veimer samal istungjärgul peetud kõnes järgmiselt:

¹³⁴ 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, Tallinn, 1960, lk. 176—177.

¹³⁵ Sealsamas, lk. 176.

¹³⁶ Sealsamas, lk. 179 ja 183—187.

¹³⁷ «Rahva Hääle», 1940, 15. juuli, nr. 23, lk. 1.

¹³⁸ 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, Tallinn, 1960, lk. 192.

¹³⁹ Sealsamas, lk. 274.

¹⁴⁰ Sealsamas, lk. 208—210, 212—213, 214—215 ja 216.

¹⁴¹ Sealsamas, lk. 207 ja 211. (Rahuldati K. Pätsi avaldus volituste maha-panemise kohta ja kinnitati J. Vares presidendi kohustetäitjaks.)

«Nende viie seaduse raamides meie viisime lõpule poliitilise võimu võtmise kodanluselt...

Nende viie seaduse raamides... rajasime vankumatule kaljule oma sotsialistliku ülesehitustöö.

Nende viie seaduse raamides... teostame selle, et maa oleks tõesti selle valduses, kes maad harib... maaseadusega meie oleme loonud... suure tööväe ühisrinde kõigi kurnajate vastu...

Nende viie seaduse raamides meie oleme teostamas kodanluse majanduslike komandokõrgustike vallutamise lõpuleviimist...»¹⁴²

* * *

1940. a. revolutsioonis avaldusid kõik sotsialistliku revolutsiooni üldised seaduspärasused. Tema iseärasustest pe a m i s e k s oli see, et proletariaadi võim võideti kätte r a h u l i k u l teel. Pärast Ungari sotsialistlikku revolutsiooni 1919. aastal on Eestis 1940. aastal toimunud pööre esimesi sotsialistlikke revolutsioone maailmas, kus töölisklass tuli võimule, kasutamata relvastatud ülestõusu ning kodusõja taktikat. Niisamuti kulgesid sündmused Lätis ja Leedus. Sellega täiendasid Eesti, Läti ja Leedu kommunistlikud parteid ühtlasi rahvusvahelise töölisliikumise kogemusi kodanluse kukutamiseks rahulikul teel. Neil kogemustel on oluline tähtsus ka meie kaasajal, kus pahempoolsed oportunistid kommunistliku liikumise ridades on hakanud proletariaadi võimuletulemist võimalikuks pidama üksnes relvastatud võitlusega sealhulgas sõjaga imperialistlike riikide vastu, arvestamata et niisuguse taktika absolutiseerimine, eriti uusima sõjatehnika eksisteerimisel, on poliitiline avantürism.

1940. a. pöörde r a h u l i k areng Eestis seletub omakorda mitmete teiste sellele revolutsioonile iseloomulike joontega.

Eespool on näidatud, miks k o d a n l u s 1940. aastal ei avaldanud revolutsioonilisele töölisklassile relvastatud vastupanu. Eesti kodanlus osutus imperialistlikest suurriikidest poliitiliselt isoleerituks. Tema riik ei saanud sel ajal täita plätsdarmi osa Nõukogude-vastases agressioonis. Kuid rahvusvahelise reaktsiooni jõud olid kaasa aidanud juba kodanliku Eesti «iseseisvuse»¹⁴³ sündimisele selle kavatsusega, et niisugune puhverriik täidaks ühe lüli osa nn. sanitaarkordonis¹⁴⁴ Nõukogude riigi ja lääneriikide vahel.

¹⁴² Riigivolikogu II koosseisu I istungjärk, 1.—13. koosolek, stenograafilised aruanded, (Tallinn) 1940, lk. 200—201.

¹⁴³ See tähendab: juriidiliselt suveräänse riigina, kuid tegelikult imperialistidest sõltuvana. Lähemalt vt. Paul Vihalem, Eesti kodanlus imperialistide teenistuses (1917—1920), Tallinn, 1960.

¹⁴⁴ Imperialistide loodud nn. Versailles'i süsteemis olid Nõukogude Venemaaga läänes piirnevad riigid, sealhulgas Eesti, kavandatud Nõukogudevastase agressiooni eelpostideks, mille üldnimetusena niisuguste plaanide autorid kasutasid — s a n i t a a r k o r d o n. Vt. ka J. Tõnissoni sõnavõtt välisministri seletuse kohta, Riigivolikogu stenograafilised aruanded, I koosseis, I ja II istungjärk, (Tallinn), 1938, lk. 219.

Eesti tööliklass aga, kellelt Oktoobrirevolutsiooniga kättevõidetud võimu oli kodanlus ajutiseks röövinud, ei loobunud võitlemast kodanliku riigi vastu ja nõukogude võimu taastamise eest. Suureks moraalseks kaasteguriks töörahva poliitilise aktiivsuse arenemisel olid Eestis (samuti teistes Balti riikides) 1939. aastal loodud mõningad Nõukogude sõjaväebaasid.

Kõigi nende põhjuste tõttu oli Eesti kodanlik riik nii ajalooliselt kui ka poliitiliselt iganenud. Ka tema kukutamine 1940. a. revolutsioonis kinnitab marksistlikku tõe, et ajaloos ei teki ega püsi midagi olulist ilma objektiivse vajaduseta.

Üheskoos vajalike objektiivsete tingimustega tagasid revolutsiooni rahuliku arengu Eestis soodsad subjektiivsed tegurid. EKP ja rahvavalitsuse oskuslikust tegutsemisest sõltus olulisel määral see 1940. a. revolutsiooni perioodile iseloomulik joon, et tol ajal valitsesid eeskujulik kord revolutsioonilistes hulkades ja rahulik meeoleolu kogu elanikkonnas. Partei ja valitsus hoolitsesid järjekindlalt masside kasvatamise eest. Organiseerituse ja revolutsioonilise distsipliini vajalikkust rõhutati juba esimestest massiüritustest (Vabadusplatsil — O. Pärn¹⁴⁵, Tartus — V. Hion¹⁴⁶, Koplis — A. Veimer¹⁴⁷) alates. Rahu ja korra eest hoolitsemisele pöörasid alataas tähelepanu rahvavalitsuse liikmed oma sõnavõttudes koosolekuil, ajakirjanduses, raadios. Selles vaimus andis, näiteks, 25. juunil vabariigi valitsuse ametiruumidesse kokkukutsutud ajakirjanduse esindajate koosolekule ülevaatliku informatsiooni olukorrast kogu riigis peaministri asetäitja prof. H. Kruus.¹⁴⁸

Rahvahulkade organiseerimisel võitluseks tuleb üheks oluliseks iseärasuseks 1940. a. sotsialistlikus revolutsioonis Eestis lugeda ametiühingute suurt osatähtsust kommunistliku partei peamise abilisena. Oktoobrirevolutsioonis aitasid partei eesmärgede realiseerimise eeskätt nõukogud. Kesk- ja Kagu-Euroopa maade teistsugustes ajaloolistes tingimustes rakendasid marksistlikud parteid masside kaasatõmbamiseks eeskätt spetsiaalseid rahvarinde organisatsioone. Neid taktikalisi võimalusi sidemete loomiseks rahvahulkadega Eestis 1940. aastal ei olnud. Ametiühinguid aga rakendas EKP laialdaselt kõigi poliitiliste kampaaniate läbiviimiseks.

Revolutsiooni rahulikele arengule Eestis oli iseloomulik ka see, et rahvavõim rakendas tööliklassi taktikas oskuslikult mõningaid kodanliku riigi poolt kehtestatud seadusi ja institutsioone. Nende nimel olid kodanluse esindajad kakskümmend aastat rahvast manitsenud «seaduslikust korrast» lugupidamisele. Nii-

¹⁴⁵ «Rahva Hääle», 1940, 22. juuni, nr. 1, lk. 1.

¹⁴⁶ Sealsamas, 22. juuni, nr. 2, lk. 2.

¹⁴⁷ Sealsamas, 25. juuni, nr. 3, lk. 7.

¹⁴⁸ Sealsamas, 26. juuni, nr. 4, lk. 1.

suguse seaduslikkuse fetišeerimisega taotleti tegelikult suuremat autoriteeti kodanluse diktatuurile, samal ajal kui valitseva klassi ladvik omalt poolt igati õonestas esialgse kodanlik-demokraatliku riigikorralduse aluseid ning asus eriti tugevdama riigivõimu tsentraliseerimist. Need taotlused viis kodanlus ellu eeskätt fašismiperioodil pärast 1934-ndat aastat. Kuid tuleb silmas pidada, et võimuaparaadi murranguline tsentraliseerimine algas juba enne fašistliku režiimi kehtestamist ja nimelt põhiseaduse muutmiselega rahvahääletusel 1933. a. oktoobris. Kõige selle tulemuseks sai hiljem presidendi-institutsioon oma «võimutäiuslike» dekreetide ja käskkirjadega.

EKP nägi oma taktikas õigesti, et riigivõimu tohutu tsentraliseerimisega oli kodanluse ladvik valmistanud niisuguse relva, mis suutis lüüa ka kodanlust ennast, niipea kui tööliklass sellesama tsentraliseeritud riigimasina oli enda kätte haaranud. Kuni proletariaat Eestis vana riigiaparaadi lammutas ja uue ehitas, kasutas ta vanad seadused ja riigiasutused täielikult ära revolutsiooni rahulikuks arenguks. See toimus nõnda, et vormiliselt jätkati mõnede vanade seaduste rakendamist, kusjuures neis tehti osalisi põhimõttelise tähtsusega muudatusi, sisuliselt töötava rahva huvides.

Uus võim kasutas ära eeskätt presidendi seadusandlikke õigusi olukorras, kus president tegelikult oli mitte enam fašistliku võimu juht, vaid rahvavalitsuse ülesannete täitja. Seejuures pandi senise sisu minetanud vana vorm teenima uut sisu. Presidendi kui tsentraliseeritud aparadi keskse lüli dekreete ja käskkirju rakendati J. Varese valitsuse moodustamisest alates kuu aja jooksul selleks, et revolutsioonilisi otsuseid operatiivselt seaduseks muuta. Õiguslikus korras kehtestatuna oli rahvavalitsuse korraldustel suur autoriteet mitte üksnes töörahva, vaid ka kodanliku meelsusega inimeste hulgas ning neid täideti laitmatult.¹⁴⁹

Presidendipädevuse ärakasutamine oli üks elastse taktika näiteid, kuidas proletariaadi diktatuuri kindlustamiseks riigivõimu tsentraliseerimise teid avaralt rakendada.

Selline oli vastandite dialektika 1940. a. revolutsioonis riigiaparaadi vallutamisel ja lammutamisel, mida EKP õigesti käsitas revolutsiooni rahuliku arengu kindlustamiseks. Siinjuures vajab märkimist, et osalt on vaidlusedki 1940. a. pöörde iseloomu ümber tingitud sellest, et revolutsioon Eestis toimus rahulikult. Rahulikes sündmustes aga on põhjuslikke seoseid raskem märgata kui relvastatud võitluse olukorras, kus proletariaadi võimuletulekut selgesti tähistab otsustava lahingu võitmine.

Eestimaa Kommunistliku Partei suurt ideoloogilist ja organiseerivat tööd 1940. a. revolutsiooni rahulikus arenemises hõlbus-
tas partei õige suhtumine intelligentsisse. Parteil õnnestus pöör-

¹⁴⁹ ENSV ORKA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 37, l. 17.

delistes sündmustes mõjukal määral kaasa tõrnmata pahempoolseid ja kommunistliku meelsusega haritlasi. Terve rida revolutsioonilisi haritlasi kuulus muidugi EKP juhtkonda (H. Allik, O. Sepre, A. Veimer, J. Lauristin jt.) ja rahvavalitsuse koosseisu (J. Vares, prof. H. Kruus, N. Ruus, N. Andresen, A. Jõeäär jt.). Rohkesti revolutsioonilisi haritlasi astus partei ja rahvavalitsuse kutsel riiklike ja kohaliku omavalitsuse asutuste etteotsa. Näiteks Võrumaal II Riigivolikogusse valitud kuuest rahvasaadikust kolm olid kooliõpetajad (L. Hallop, R. Ruus, R. Liiv) ja üks hiljutine üliõpilane (L.-F. Illisson).¹⁵⁰

Lisaks sellele, et EKP revolutsiooniliste hulkade väljaastumistes n.-ö. ohjad kindlalt enda käes hoidis, tagati revolutsiooni rahulik arenemine ka relvastatud salkade moodustamisega. Need loodi aktiivseist ning distsiplineeritud töötajaist Rahva Omakaitseksena.¹⁵¹ Olukorras, kus eesti kodanlus ei sõandanud töörahva vastu relvi kasutada mõningate Nõukogude sõjaväeosade lähedal viibimise tõttu, ei pidanud partei proletariaadi hulgalist relvastamist otstarbekaks ega vajalikuks.¹⁵² Rahvavõimu kindlustamiseks asus EKP olemasoleva sõjaväe demokraatiseerimisele, kusjuures lähtuti õigesti sellest, et sõjaväe enamik koosnes töötavast rahvast.¹⁵³ EKP vältis igasugused juhtumid, mis oleksid võinud põhjustada relvastatud võitluse puhkemist stiihiliselt.

* * *

Käesoleva käsitluse kokkuvõttena on alust rõhutada, et nõukogude võimu edukas taastamine 1940. a. Eestis tõestas EKP poliitilise strateegia ja taktika õigsust sotsialistliku revolutsiooni ettevalmistamisel ning võiduleviimisel. Selle taktika küpsusetunnistuseks oli EKP juhtimisel töölisklassi ühisrindede rajamine kommunistlike, sotsialistlike ja parteitute tööliste vahel altpoolt, ühtlasi ka ülaltpoolt loodud kompromissi alusel EKP ning ESTP-st eraldunud pahempoolsete vahel ja samuti EKP järjekindel võitlus fašismivastase rahvarinde loomise eest. Ka Eesti proletariaadi võit 1940. aasta revolutsioonis rõhutab nende ühisja rahvarindetaktika põhimõtete maailmaajaloolist tähtsust, mis kiideti heaks Kominterni VII kongressil. See Kominterni pärand on leninliku, elastse taktika monumendiks, mille juurde viivad revolutsioonilise töölisliikumise rajad ialgi ei rohtu.

¹⁵⁰ Riigivolikogu II koosseis, I istungjärk, 1.—13. koosolek, stenograafilised aruanded, (Tallinn) 1940, lk. (3).

¹⁵¹ Saabus päev, Tallinn, 1960, lk. 114, 220 ja 221.

¹⁵² Vt. A. Veimeri kõne Kopli rahvamajas, «Rahva Häälel», 1940, 25. juuni, nr. 3, lk. 7.

¹⁵³ Sealsamas.

О ТАКТИКЕ ЭСТОНСКОЙ КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ В РЕВОЛЮЦИИ 1940 ГОДА

А. Толк

Резюме

Статья является продолжением исследования стратегии и тактики Эстонской Коммунистической Партии на одном из важнейших этапов ее деятельности. Происшедший в 1940 г. переворот рассматривается в работе как такая социалистическая революция, которая в короткое время одновременно решила взаимосвязанные как демократические, так и социалистические задачи.

Автор стремится аргументировать некоторые существенные факторы в связи с мирным развитием революции, что является актуальной проблемой и в настоящее время. Вместе с тем показаны некоторые отличия революции 1940 г. в Эстонии от социалистических революций в других странах. В связи с этим подчеркивается существенное значение профсоюзов, как помощника Коммунистической партии, а также представлены некоторые новые материалы о деятельности профсоюзов (особенно организаций сельских трудящихся) в революции.

Успехи революции 1940 года объясняются в данной работе тем, что КП Эстонии, исходя из благоприятных объективных условий, применила правильную, ленинскую тактику. Соответственно КП Эстонии создала единый фронт рабочего класса как объединением рабочих различных течений «снизу», так и соглашением между Коммунистической партией и отделившимися от социалистической партии левыми «сверху». В то же время КП Эстонии добивалась создания антифашистского народного фронта.

Победа революции в Эстонии в 1940 году является событием, которое подтверждает, что выдвинутое VII конгрессом Коминтерна принципы эластичной тактики являются правильными и всегда актуальными.

ABOUT THE TACTICS OF THE ESTONIAN COMMUNIST PARTY IN THE REVOLUTION OF 1940

A. Tolk

Summary

The present article attempts to continue the study of the strategy and tactics of one of the most important periods in the history of the Estonian Communist Party. This work deals with the revolution which took place in Estonia during the summer of 1940. It deals with this socialist revolution which achieved both democratic and socialist aims in a very short period of time. The paper likewise tries to show some of the essential factors in connection with the peaceful development of that revolution. These factors are a very essential problem in our age. Certain peculiarities are shown of the Estonian socialist revolution as compared with revolutions in other countries. In this connection the important part of the trade unions in supporting the Communist Party is emphasized, and new material concerning the activity of the trade unions (especially of the rural population) in the revolution is presented.

The success of the revolution of 1940 is explained in this paper as a result of the CP of Estonia having taken account of the favourable objective conditions and as a result of the realization of the right Leninist tactics. In this connection the Estonian Communist Party organized a united front of the working class, utilizing both the «lower» forces of different political trends of workers and also the «higher» (leading) forces of the Communist Party and the left-wing socialist leading circles. The CP of Estonia likewise organized the fight for the creation of an anti-fascist popular front.

The success of the revolution in Estonia in 1940 proves that the flexible tactics of the Comintern's 7th Congress and its principles were right.

KOMMUNISTLIKU PARTEI TEGEVUS VÄLISKAUBANDUSE SOTSIALISTLIKUL ÜMBERKORRALDAMISEL EESTI NSV-s

V. Ruus

NLKP ajaloo kateeder

Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm nõuab marksistlik-leninlikult ajalooteaduselt eelkõige kommunistliku ülesehitustöö praktika ja sotsialismi ehitamise seaduspärasuste uurimist ja üldistamist.

Sotsialismi ja kommunismi ehitamisel, nagu näitavad NLKP kogemused, tuleb igati arendada väliskaubandust, millel on suur osa sotsialistlike maade vahelise koostöö ja abi tugevdamisel, erinevate ühiskondlike süsteemidega maade rahulikul koosseksiteerimisel.

Siiani on kommunistliku partei tegevust ja kogemusi väliskaubanduse organiseerimisel uuritud väga vähe. Balti vabariikides pole selle kohta ühtegi tööd. Ometi pakuvad väliskaubanduse sotsialistliku ümberkorraldamise küsimused nii Eestis kui ka Lätis ja Leedus suurt teaduslikku huvi, sest sotsialistlik majandus rajati siin teistsugustes tingimustes kui vanemates liiduvabariikides. See annab võimaluse näidata omapära ja rikastada kommunistliku partei sotsialismi ehitamise kogemusi.

Aktuaalsed on sellealased üldistused ka mittekapitalistlikule arenguteele asunud riikidele seda enam, et revolutsioonilised ümberkorraldused kaubanduses on reas maades praegu teoksil.

Ühtlasi võimaldab nimetatud küsimuste uurimine anda vastu-
lööki piiritaguste ajaloolaste ja poliitikute võltsingutele. Püüdes leida tugipunkte laialt levitatavate «revolutsiooni ekspordi» ja Balti vabariikide «majandusliku okupatsiooni» teooriatele käsitlevad viimased väliskaubanduse sotsialistlikku ümberkorraldamist Eestis kui kaubanduslike seoste likvideerimist ja vabariigi varade väljavedamist.

Väliskaubanduse ümberkorraldamise vajadus väliskaubanduse monopoli kehtestamise teel kasvas välja Kommunistliku Partei majandusplatvormist Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni

käigus. Selle platvormi teoreetilise põhjenduse andis V. I. Lenin oma tuntud töös «Ähvardav katastroof ja kuidas selle vastu võidelda».¹

Väliskaubanduse monopoli kehtestamises nägi V. I. Lenin eelkõige võimsat tegurit sotsialistliku majanduse kaitsmiseks kapitalistlike riikide majandusliku ekspansiooni vastu. Kirjas «Väliskaubanduse monopolist» 13. oktoobril 1922. a. märkis V. I. Lenin, et sotsialistliku revolutsiooni tulemusel võitnud proletariaat on ainult siis «... suuteline taastama oma tööstuse ja muutma Venemaa tööstusriigiks, kui ta kaitseb Venemaad... väliskaubanduse monopoliga».² Kritiseerides Buhharini seisukohti, mis nägid ette väliskaubanduse monopoli asendamist kaitsetollide süsteemiga, näitas V. I. Lenin, et «... imperialismi ajastul, kui eksisteerib hirmus suur vahe puruvaeste riikide ja uskumatult rikaste riikide vahel, ei saa mingisugune tollipoliitika olla efektiivne». Mistahes rikas tööstusriik võib kaitsetollidest täielikult läbi murda. «Sellepärast... ei saa juttugi olla mingist tõsisest tollipoliitikast peale väliskaubanduse monopoli süsteemi.»³ Võttes aluseks V. I. Lenini juhendid ja sotsialistliku ülesehitustöö esimesed kogemused, otsustas 1925. a. oktoobris toimunud VK(b)P Keskkomitee pleenum, et proletaarse riigi väliskaubanduse organiseerimisel peab kapitalistlikus ümbruses silmas pidama «... kaht põhilist ülesannet: a) maksimaalselt soodustada... tootlike jõudude arenemist ja b) kaitsta... sotsialistlikku majandust kapitalistlike maade majandusliku pealetungi eest». «Nende ülesannete täitmisel on... peamiseks vahendiks väliskaubanduse monopol. Tema olemus seisab selles, et riik ise juhib väliskaubandust spetsiaalselt loodud organi (Väliskaubanduse Rahvakomissariaadi) kaudu; määrab kindlaks, millised organisatsioonid, millisel alal ja kui suures ulatuses võivad väliskaubanduslikke operatsioone vahetult läbi viia; majanduse ja sotsialistliku ülesehitustöö arendamise ülesannetest lähtudes määrab ekspordi- ja impordiplaani abil kindlaks, mida ja missugusel hulgal tohib... maalt välja vedada ning mida... sisse vedada; litsentside ja kontingentide süsteemi abil reguleerib ta vahetult sisse- ja väljavedu ning väliskaubanduslike organisatsioonide operatsioone.»⁴

V. I. Lenini poolt esiletoodud ja partei poolt põhjendatud väliskaubanduse monopoli idee muutus sotsialismi ülesehitamise käigus võimsaks materiaalseks jõuks, aidates noorel sotsialistlikul riigil rajada oma tööstust ja põllumajandust ning kindlustada teda kapitalistliku maailmaturu stiihia vastu.

Juhindudes V. I. Lenini teoreetilistest töödest ja Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei praktilistest kogemustest, asus ka

¹ V. I. Lenin, Teosed, 25. kd., lk. 297—340.

² V. I. Lenin, Teosed, 33. kd., lk. 420.

³ V. I. Lenin, Teosed, 33. kd., lk. 419.

⁴ NLKP resolutsioonid, II osa, lk. 172—173.

Eestimaa Kommunistlik Partei⁵ ümber korraldama väliskaubandust nõukogude võimu taaskehtestamise aastal Eestis.

*

Kodanluse diktatuuri kukutamise ja 21. juunil 1940. a. ja Eestimaa Kommunistliku Partei poolt juhitava rahvavalitsuse moodustamisega loodi tingimused rahvamajanduse üleminekuks sotsialistlikele alustele. Sotsialistlike ümberkorralduste ettevalmistamisel olid Eestimaa Kommunistlikule Parteile lähtealusteks EKP programmi⁶ põhiteesid ja EKP konverentside otsused.

Eesti kauaaegne kuulumine Vene impeeriumi majandussüsteemi oli soodustanud Eesti majanduse, eriti tööstuse arenemist. Pärast majanduslike sidemete katkemist Venemaaga jäi Eesti tööstus ilma tähtsast toor- ja kütteainebaasist ning kaotas ajalooliselt väljakujunenud müügitoru. Selle kaotus andis raske hoobi ka Eesti põllumajandusele.⁷ Kodanliku Eesti majanduse ummikust [suurtööstuse laostumine, põllumajandussaaduste kõrge omahind, krooniline tööpuudus] — märgiti EKP programmis — väljapääsemiseks pole näha mingit kapitalistlikku teed. Proletaarne revolutsioon, näitas programm edasi, peab purustama kodanliku riigiaparaadi ja asendama selle nõukogudega. Nõukogude võimu kehtestamise järel asub EKP rahvamajanduse sotsialistlikule ümberkorraldamisele, natsionaliseerib suurtööstuse ja transpordi, pangad ja suurmaaomanduse ning kehtestab väliskaubanduse monopoli. Soodsate eelduste loomiseks sotsialismi ülesehitamiseks nõuti programmis Eesti astumist NSV Liidu koosseisu ja väliskaubanduse monopoli kehtestamist ühiselt NSV Liiduga.⁸

Partei programmis ettenähtud ülesannete elluviimiseks oli NLKP kogemuste kohaselt eelkõige vaja kehtestada kontroll välissidemete üle. Nende võtmine kontrolli alla ja sotsialistliku sektori loomine rahvamajanduse juhtivates harudes pidi kindlustama ka väliskaubanduse sotsialistliku ümberkorraldamise.

Üheks esimeseks sammuks välissidemete kontrolli alla võtmisel oli välispiiride sulgemine. Ilma rahvavalitsuse loata ei võinud revolutsiooni esimestest päevadest peale vabariigi territooriumilt lahkuda.⁹ Välispiiride sulgemisega püstitati ühtlasi tõke ka välisvaluuta ja materiaalsete väärtuste väljaviimisele.

Täieliku lõpu tegemist vabariigi rahvamajanduse riisumisele

⁵ Eestimaa Kommunistlik Partei võeti Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei koosseisu 8. oktoobril 1940. a.

⁶ Vastu võetud EKP 1929. a. jaanuarikonverentsil.

⁷ Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost, II osa, ERK, Tallinn, 1963, lk. 9.

⁸ Vt. EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi Parteiarhiiv (EKPA), f. 6495, nim. 1, s.-ü. 207, l. 38—68.

⁹ Kommunistidelt H. Habermanilt ja N. Andresenilt saadud andmeil.

väliskapitali ja eesti kodanluse poolt takistasid esialgu imperialistide huvides sõlmitud väliskaubanduslepingud. Viimaste ulatuslikum revideerimine ei olnud rahvavalitsuse perioodil otstarbekas. Ilma vajalike eeldusteta (nõukogude võimu taaskehtestamine, NSV Liitu vastuvõtmine) oleks see võinud tekitada häireid välisuhetes ja rahvamajanduse normaalses varustus- ja turustustegevuses. Sotsialistliku revolutsiooni rahuliku arendamise taktikast lähtudes tuli ümberkorraldusi teostada kehtiva kodanliku seadusandluse raames järk-järgult, tootmistegevust häirimata.

Partei taktikast tulenevad ülesanded ei tähendanud aga seda, et imperialistlikud riigid said endiselt jätkata Eesti rahvamajanduse riisumist. Rahvavalitsuse välispoliitiline suund, mis väljendus NSV Liiduga sõbralike suhete arendamises, ei jätnud väliskaubanduslikele vahekordadele soodsat mõju avaldamata. Seoses sõjaolukorraga Euroopas tekkis tõsiseid raskusi näiteks vabariigi tselluloositoodangu turustamisega.¹⁰ Peamiselt USA, Inglismaa ja Prantsusmaa turul baseerunud tselluloositööstust ähvardas revolutsiooni esimestel päevadel seisak ja tööliste vallandamine. Kodanliku Eesti tähtsaim väliskaubanduspartner fašistlik Saksamaa oli nõus osa tselluloositoodangut vastu võtma, kuid rõõvelikel tingimustel. Sellele vaatamata, et Saksamaa võlg Eestile ületas kaubasaadetiste näol 8 miljonit krooni,¹¹ nõudis ta koos tselluloosiga veel teisi vabariigile ebasoodsaid eksportartikleid. Pingeline olukord lahenes NSV Liidu saatkonna abiga, kust soovitati rahvavalitsusele fašistide nõudmisi mitte rahuldada¹² ja selgitati tselluloosi turustamise võimalusi Eestile vastuvõteta-vail tingimustel.¹³

Imperialistide nõudmistele pandi NLKP ja NSVL valitsuse toetusel piir ka teiste väliskaubandussidemete osas. Välisriikidelt hakati aktiivsemalt nõudma nendepoolsete lepingujärgsete kohustuste täitmist, lähtudes siinjuures Eesti rahvamajanduse vajadus-test.

Samaaegselt kaubanduslepingute kontrolli alla võtmisega tuli EKP-l luua töötavale rahvale ustav väliskaubanduse aparaat kaubandusoperatsioonide kontrollimiseks. Selleks tehti kodanliku seadusandluse ärakasutamise teel muudatusi väliskaubandustehin-guid reguleeriva riigi võimuorgani — Kaubanduskomitee¹⁴ koos-

¹⁰ Kommunist O. Seprelt saadud andmeil.

¹¹ Seisuga 22. august 1940. a. EKPA, f. 1, nim. 1—1, s.-ü. 224, l. 28.

¹² N. Andresenilt saadud andmeil.

¹³ Tselluloosi turustamise raskused likvideeriti 1940. a. juuli teisel poolel — augusti algul täielikult. Kommunist J. Vaabelilt saadud andmeil.

¹⁴ Kaubanduskomitee ülesandeks oli väliskaubanduslike tehingute reguleerimine Eesti «rahvamajanduse huvides». Sinna kuulusid tööstuse, põllumajanduse, kaubanduse suurfirmade, kodanliku valitsuse ja ühistegevuse esindajad, kes kaitsesid sisse- ja väljaveo litsentside andmise teel suurbodanluse majanduspoliitilisi huve. Nende hulgas olid 1940. a. näiteks sellised suurbodanlistid ja spekulandid, nagu A. Jürima, J. Rumberg, J. Jaakson jt.

seisus. Mitmed suurkodanlusega seotud reaktsioonilised tegelased vallandati majandusministri otsusega 9. juulist 1940. a. seoses nende «volituste lõppemisega». Samast kuupäevast otsustati täiendada Kaubanduskomitee koosseisu Eesti Ametiühingute Keskliidu esindajaga ja vähendada selles kodanluse mõjuvõimsate organisatsioonide Kaubandus-Tööstuskoja ja Põllutöökoja esindajate arvu. Majandusministri sellekohases otsuses märgiti: «Arvesse võttes, et Kaubanduskomitee seaduse muutmise seadusandlikus korras ei jõua järele vajadustele kiiresti ajakohastada asutuste töökorraldamist, pidas ... minister tarvilikuks eelpool tähendatud ... komitee koosseisu muutmist kohe...»¹⁵

Väliskaubandustehingute reguleerimine ja nende praktiline teostamine sõltus suurel määral välisvaluuta operatsioonidest. Välisvaluuta väljaandmise küsimuste otsustamiseks, Eesti Panga ja eksport-importettevõtete operatsioonide kontrollimiseks alustas 10. juulist 1940. a. tegevust Eesti Panga välisvaluuta kontrollimise erikomisjon. Komisjoni esimeheks suunas Eestimaa Kommunistlik Partei kommunist¹⁶ A. Abeni¹⁷.

Ümberkorralduste läbiviimiseks ja provokatsioonide ärahoidmiseks oli vaja tõsta töötava rahva poliitilist aktiivsust. Selleks pidas EKP vajalikuks teha laialdast kodanliku Eesti väliskaubanduspoliitikat paljastavat selgitustööd.

EKP keskhäälekandja «Kommunist», samuti «Rahva Hää!» jt. ajalehed tõid ära üksikasjalisi materjale monopolistlike eksport-importettevõtete mahhinatsioonidest töötava rahva arvel. Iseloomustades kodanliku Eesti väliskaubanduspoliitikat kirjutas näiteks «Rahva Hää!» 6. juulil 1940. a.: «Põllusaaduste eksport oli võimalik vaid kõrgete juurdemaksudega...» «Lordid sõid Eesti võid, peekonit, mune ning maksid nende eest vähem kui Eesti töörahvas kohapeal!»¹⁸ Selgitustööst võtsid vahetult osa ka partei ja rahvavalitsuse juhtivad töötajad. Põllumajanduslike osatühtingute — «Võiekspordi», «Lihaeksporti», «Munaeksporti» — juhid ajasid endale tasku miljoneid, nagu see on selgunud Jürima, Kütli, Allmanni jt. tegevuse uurimisest. Nii rääkis rahvavalitsuse sotsiaalminister N. Ruus¹⁹ raadiokõnes 11. juulil 1940. a.²⁰ Ainuüksi «Võiekspordi» direktori palk oli 54 000 krooni aastas, s. o. rohkem kui 1000 krooni nädalas. Seda mainis oma kõnes Rakvere

¹⁵ ENSV ORRKA f. 841, nim. 1, s.-ü. 76, l. 120.

¹⁶ EKP liikmeks võeti A. Aben 12. juulil 1940. a. EKPA, f. 1, nim. 1—1, s.-ü. 23, l. 1.

¹⁷ ENSV ORRKA, f. 969, nim. 6, s.-ü. 518, l. 10—12, 25, ENSV ORRKA, f. 969, nim. 6, s.-ü. 112, l. 20—21 ja A. Abenilt saadud andmeil. Märkus: A. Aben oli samal ajal Eesti Ametiühingute Keskliidu esimees.

¹⁸ «Rahva Hää!», nr. 14, 6. juuli 1940, lk. 2.

¹⁹ 27. juulist 1940. a. EKP Keskkomitee sekretär. «Kommunist», nr. 25. 28. juuli 1940, lk. 1.

²⁰ «Kommunist», nr. 9, 12. juuli 1940, lk. 3.

töötajatele 6. juulil 1940. a. Riigivolikogu liige kommunist V. Jaanus.²¹

Samaaegselt kodanluse mahhinatsioonide paljastamisega toodi näiteid kaubavahetuse kasvust NSV Liiduga²² ja selgitati temaga tihedate majanduslike seoste loomise tähtsust. Kaubanduslik läbikäimine Nõukogude Liiduga aitab meid eemal hoida sellest majanduslikust puudusest ja viletsusest, mis teised rahvad on viinud meeletehete, kirjutas näiteks «Rahva Häääl» 5. juulil 1940. a. «Välispoliitika alal: Sõprus ... ja tihe liit Eesti Vabariigi ja Nõukogude Liidu vahel,»²³ märgiti Eesti Töötava Rahva Liidu²⁴ 6. juulil 1940. a. avaldatud valimisplatvormis, mille vabariigi töötajad EKP Keskkomitee ja Ametiühingute Keskliidu üleskutsel toimunud meelevaldustel heaks kiitsid²⁵.

EKP taktikast tulenevad abinõud, mis rahvavalitsuse perioodil tarvitusele võeti, aitasid ette valmistada põhjalikumaid ümberkorraldusi. Kuigi kodanluse diktatuur oli kukutatud, ei tähendanud see veel tema majandusliku võimu murdmist. Toetudes erakapitalistlikule omandivormile, senistele sidemetele ja kogemustele, püüdis kodanluse kõrvale põigelda rahvavalitsuse korraldustest ning desorganiseerida vabariigi rahvamajanduse normaalset tööd. Ei kantud hoolt toorainete sisseveo eest,²⁶ püüti ettevõtteid maha müüa²⁷ ja toimetada kapitali välismaale. Tehti katseid ära osta²⁸ rahvavalitsuse töötajaid ja petta neid sisse- ja väljaveo litsentside ning välisviisade saamiseks.²⁹ Võeti välja panga kapitali³⁰, spekulleeriti väärtpaperitega, levitati rahvamajanduse normaalse töö takistamiseks provokatsioonilisi kuuldusi.

²¹ «Kommunist», nr. 5, 8. juuli 1940, lk. 4.

²² «Rahva Häääl», nr. 6, 28. juuni 1940, lk. 7 ja nr. 11. 3. juuli 1940, lk. 6.

²³ «1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis» (dokumente ja materjale) Tallinn 1960. a., dok. nr. 127, lk. 176.

²⁴ Riigivolikogu valimisi ette valmistama asudes ühendas Eestimaa Kommunistlik Partei elanikkonna demokraatlikud kihid ühtseks valimisblokkiks — Eesti Töötava Rahva Liiduks. «1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis» (dokumente ja materjale) Tallinn, 1960. a., märkus lk. 177.

²⁵ Seoses Riigivolikogu valimiste väljakuulutamisega toimusid Tallinnas, Tartus, Narvas, Pärnus, Haapsalus, Viljandis jm. 6. juulil 1940. a. Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee ja Eesti Ametiühingute Keskliidu üleskutsel töötava rahva ja sõjaväelaste suured meelevaldused. Neil tutvustati Eesti Töötava Rahva Liiduks ühinenud organisatsioonide valimisplatvormiga ning avaldati sellele ja J. Varese demokraatlikule valitsusele toetust. «1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis» (dokumente ja materjale) Tallinn, 1960. a., märkus lk. 177.

²⁶ Vt. näiteks «Rahva Häääl», nr. 12, 4. juuli 1940, lk. 3.

²⁷ Näiteks grupi Rootsi Oliivitööstuse ettevõtete mahamüümise vältimiseks pandi need rahvavalitsuse poolt sekvestri alla. N. Andresenilt saadud andmeil. Märkus: sekvestri — varanduse arest ning riiklik hooldus.

²⁸ O. Seprelt saadud andmeil.

²⁹ N. Andresenilt saadud andmeil.

³⁰ «Kommunist», nr. 16, 19. juuli 1940, lk. 5 ja lk. 3.

Kodanluse jõu lõplikuks murdmiseks oli vaja ta eksproprieerida, temalt ära võtta ka majanduslikud tugipunktid.

Nõukogude võimu taaskoostamise (21. juulil 1940. a.) järel natsionaliseeriti vastavalt partei programmis ettenähtud ülesannetele pangad, suuremad tööstus- ja transpordiettevõtted. NLKP kogemuste kohaselt olid need abinõud baasiks väliskaubanduse monopoli kehtestamisele.

Toetudes töötava rahva juhtimisele allutatud väliskaubandus-aparaadile, anti 26. ja 31. juulil 1940. a. kaubanduslike välis-tehingute registreerimise ja korraldamise määrused. Viimaste kohaselt tuli kaubandus- ja tööstusettevõtetel esitada Majandusministeeriumi kaubandusosakonnale andmed «... nende poolt välismaal asuvate isikute, asutiste ja ettevõtetega sõlmitud ja täitmisel olevate või täitmata kaubanduslike tehingute kohta...»³¹. Alates 1. augustist 1940. a. võisid ettevõtted ja organisatsioonid sooritada väliskaubanduslike tehinguid ainult Majandusministeeriumi poolt väljaantud lubade alusel³², mis tähendas nende võtmist EKP ja nõukogude valitsuse täieliku kontrolli alla. Samaaegselt täiendati väliskaubandusaparaati uute töötajatega ja vabastati ametist kodanlikke tegelasi.³³

Väliskaubanduse tehingute võtmisega kontrolli alla käisid kaasas abinõud kodanluse sabotaaži vastu võitlemiseks. 21. juulist 1940. a. kaotasid kehtivuse enne 29. juunit 1940. a. väljaantud välispassid.³⁴ 5. augustist 1940. a. tunnistati kodumaale riigivõimu organite nõudmisel mitte tagasipöördumist «ülejoooksuks töörahva vaenlaste laagrisse», ja kvalifitseeriti seda kui riigireetmist.³⁵ 6. augustil 1940. a. määrati kindlaks piiripunktid välisriikide diplomaatilise koosseisu lahkumiseks.³⁶

EKP ja nõukogude valitsuse nendele sammudele lisandusid rahanduspoliitilised abinõud.³⁷ 3. augustist 1940. a. lõpetati välisraha müük Eesti Panga poolt ja piirati välisesinduste välisraharvete kasutamist.³⁸ 8. augustil 1940. a. andis vabariigi president³⁹ väärtpaberite (aktsiate, obligatsioonide jt.) käibe lõpetamise seadluse. Selle kohaselt lõpetati börsitehingud väärtpaberitega ja keelati pankadel nende tagatisel laenu andmine.⁴⁰ 9. au-

³¹ «Riigi Teataja», 1940, nr. 83, art. 790 ja nr. 69, art. 888.

³² «Riigi Teataja», 1940, nr. 89, art. 888 ja «Kommunist», nr. 29, 1. august 1940, lk. 7.

³³ Vt. näiteks «Riigi Teataja», 1940, nr. 83, art. 797 ja nr. 81, art. 773.

³⁴ «Riigi Teataja», 1940, nr. 79, art. 757 ja nr. 87 art., 841.

³⁵ «Riigi Teataja», 1940, nr. 93, art. 916.

³⁶ «Riigi Teataja», 1940, nr. 94, art. 930.

³⁷ Rahanduspoliitiliste abinõude väljatöötamisest võttis aktiivselt osa majandusteadlane J. Vaabel. Kommunist A. Veimerilt saadud andmeil.

³⁸ «Riigi Teataja», 1940, nr. 97, art. 914.

³⁹ 21. juulist 1940. a. alates töötas presidendi ametikohal kommunist J. Vares.

⁴⁰ «Riigi Teataja», 1940, nr. 98, art. 959.

gustist 1940. a. likvideeriti Tollikomitee, pannes tema ülesanded Maksupeakomiteele, ja samaaegselt nähti ette majandusministri esindaja osavõtt tollimaksude reguleerimisest.⁴¹ 17. augustist 1940. a. kehtestati kord, mille kohaselt võis sise- ja välismaksevahendeid saata väljapoole vabariigi piire ainult Eesti Panga loal.⁴²

Otseks väliskaubanduse monopoli ettevalmistavaks samu- oli väliskaubandustehinguid reguleerinud Kaubanduskomitee likvideerimine 17. augustist 1940. a. Tema ülesanded pandi Majandusministeeriumile. Väliskaubanduse krediteerimiseks lubati majandusministri loal teha erandeid krediidiasutiste põhikirjades ja vastava seaduse eeskirjades.⁴³

Seadusandlike abinõude kõrval suunas EKP Keskkomitee NSV Liitu majandusdelegatsioon, kes tutvusid väliskaubanduse sealse korraldusega ja kaubavahetuse laiendamise võimalustega. Näiteks külastas 1940. a. juulis Eesti majandusdelegatsioon NSV Liidu väliskaubanduse rahvakomissari A. I. Mikojani, kes selgitas võimalusi vabariigi tööstus- ja põllumajandussaaduste realiseerimiseks üleliidulisel turul.⁴⁴

Eesti NSV ja teiste nõukogude vabariikide kaubanduslikud sidemed tihenesid eriti pärast Eesti vastuvõtmist NSV Liidu koosseisu (6. august 1940. a.). NSV Liidu Väliskaubanduse Rahvakomissariaadi kolleegiumil 21. augustil 1940. a. määrati kindlaks peamised kaubanduskanalid ja tähtajad Baltikumi varustamiseks ning kohustati NSV Liidu väliskaubanduse rahvakomissari asetäitjat võtma tarvitusele abinõud Balti riikide varustamise tõhusamiseks. See kõik aktiveeris eesti majandusmehi järjest sagedamini pöörduma oma vajaduste rahuldamiseks vanemate liiduvabariikide poole ja soodustas väliskaubanduses ühise monopoli kehtestamist.

Partei ja valitsuse abinõud Eesti järkjärguliseks ümberlülitamiseks NSV Liidu turule ja tihenevate vastastikuste kontaktide positiivne mõju peegeldus kõige ilmekamalt Eesti ja NSV Liidu kaubavahetuse kasvus. 1940. a. juulis veeti Eestisse kaupu NSV Liidust 1 559 000 Eesti krooni eest (1939. a. juulis oli sissevedu NSVL-st 328 000 krooni).⁴⁵ 1940. a. augustis kasvas kaubakäive veelgi, ületades ligikaudu 14 korda kodanliku Eesti vastava perioodi käibe NSV Liiduga.⁴⁶ Selle tulemusel edestas NSV Liit⁴⁷

⁴¹ «Riigi Teataja», 1940, nr. 99, art. 984.

⁴² «Riigi Teataja», 1940, nr. 104, art. 1061.

⁴³ «Riigi Teataja», 1940, nr. 104, art. 1045.

⁴⁴ «Kommunist», nr. 24, 27. juuli 1940, lk. 1 ja O. Seprelt saadud andmeil.

⁴⁵ ENSV ORRKA, f. 1831, nim. 1, s.-ü. 4523 l. 13.

⁴⁶ Vrd. ENSV ORRKA, f. 1831, nim. 1, s.-ü. 4523, l. 11.

⁴⁷ Koneldes ajast peale 6. augustit 1940. a. kasutatakse töös ülemineku- perioodi terminoloogia ühtsuse huvides mõistet «NSV Lijt» tinglikult vanemate liiduvabariikide tähenduses.

Saksamaa ja asus 1940. a. augustis juhtivale kohale Eesti kaubanduslikes seostes.⁴⁸

NLKP kogemustest ja EKP taktikast tulenevad ülesanded: väliskaubandusaparaadi puhastamine töötavale rahvale vaenulikkust kaadrist ja väliskaubanduse operatsioonide kontrolli alla võtmine, sotsialistliku sektori organiseerimine rahvamajanduse juhtivates harudes ning NSV Liiduga tihedate kaubanduslike sidemete loomine — olid täidetud. Väliskaubanduse monopol ühiselt NSV Liiduga — nagu oli ette näinud EKP programm⁴⁹ — võis saada juriidilise vormistuse.

Vastavalt EKP Keskkomitee ja Eesti NSV Valitsuse kokkuleppele ÜK(b)P Keskkomitee ja NSVL Rahvakomissaride Nõukoguga kehtestati Eesti NSV-s teiste liiduvabariikidega ühine **väliskaubanduse monopol 23. augustist 1940. a.** Selle juriidiliseks aluseks oli Eesti NSV valitsuse poolt 23. augustil 1940. a. antud kaupade sisse- ja väljaveo korraldamise määrus ja NSV Liidu väliskaubanduse rahvakomissari A. I. Mikojani samast kuupäevast pärinev käskkiri. Väliskaubanduse monopoli kehtestamine tähendas Majandusministeeriumi poolt seni väljaantud sisse- ja väljaveo lubade tühistamist⁵⁰ ja väliskaubanduse tehingute allutamist NSVL Väliskaubanduse Rahvakomissariaadile. 24. augustil 1940. a. vabariigi presidendi antud väliskaubanduse korraldamise seaduses märgiti: «Vastavalt Nõukogude Sotsialistlikkude Vabariikide Liidu Põhiseaduse § 14-le, teostatakse väliskaubandust riikliku ainuõiguse põhjalusel ning see allub Nõukogude Sotsialistlikkude Vabariikide Liidule tema kõrgemate võimuorganite ja riigi valitsusorganite näol. Vastavalt sellele lahendatakse edaspidi kõik Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi väliskaubanduse korraldamise küsimused Nõukogude Sotsialistlikkude Vabariikide Liidu Väliskaubanduse Rahvakomissariaadi ning tema Voliniku poolt Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Valitsuse juures.»⁵¹ Väliskaubanduslike küsimuste lahendamine Balti riikides pandi A. I. Mikojani asetäitjale M. Stepanovile. NSVL Väliskaubanduse Rahvakomissariaadi volinikuks Eesti NSV valitsuse juurde määrati P. Krasnov.

Väliskaubanduse monopoli kehtestamine ei tähendanud väliskaubanduse ümberkorraldamise lõpuleviimist. Säilisid veel kodanliku Eesti tollitariifid ja -aparaat. Kuigi vanemad liiduvabariigid tõusid juhtivale kohale Eesti kaubanduslikes seostes, oli nende osatähtsus sisseveos väiksem kui kapitalistlikel maadel.⁵² Põhjalikult oli vaja muuta senist väliskaubanduspoliitikat. Tuli teha lõpp kapitalistlike maade krediteerimisele vabariigi arvel ja tasa-

⁴⁸ Vrd. ENSV ORRKA, f. 1831, nim. 1, s.-ü. 4523, l. 13 ja l. 11.

⁴⁹ Vt. EKPA, f. 6495, nim. 1, s.-ü. 207, l. 64.

⁵⁰ «Riigi Teataja», 1940, nr. 108, art. 1100.

⁵¹ «Riigi Teataja», 1940, nr. 110, art. 1116.

⁵² Vrd. ENSV ORRKA, f. 1831, nim. 1, s.-ü. 4523, l. 11 ja l. 7.

kaalustada väliskaubandusbilanss.⁵³ Seepärast seisis kommunistlikul parteil ja nõukogude valitsusel veel ees suur organiseerimistöök väliskaubanduse täielikuks ümberkorraldamiseks NSV Liidu süsteemi alustele.

Väliskaubanduse monopoli kehtestamisega oli eelkõige vaja ümber korraldada vana tollisüsteem. NSV Liidu väliskaubanduse rahvakomissari käskkirja (23. augustist 1940. a.) ja vabariigi presidendi antud väliskaubanduse ümberkorraldamise seaduse (24. augustist 1940. a.) kohaselt allutati Eesti NSV tollijärelevalve NSV Liidu Väliskaubanduse Rahvakomissariaadi Tollipeavalitsusele. Viimase esindajaks Eesti NSV-s määrati K. Uglov. Koostöös EKP Keskkomitee ja Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukoguga töötas Tollipeavalitsuse esindaja välja vabariigi tolliasjanduse reorganiseerimise kava, mis kinnitati NSVL Väliskaubanduse Rahvakomissariaadi kolleegiumil. Sellele vastavalt likvideeriti enamik vabariigi tollipunktidest.⁵⁴ Vabastati ka suurem osa senisest rohkearvulisest ja eesti kodanluse huvides valitud tollikaadrist. Enamikus põhjustas vallandamisi kaadri koondamine⁵⁵, kuid mõnedel juhtudel tingis neid vana tollikaadri avalik vastutõtamine. Näiteks ei täitnud tollibüroo juhataja Väliskaubanduse Rahvakomissariaadi korraldusi, motiveerides seda sellega, et Eesti NSV-s ei ole muudetud vanad seadused ja viimastes ei ole niisugust paragrahvi, mis kohustaks nimetatud korraldusi täitma.⁵⁶ Tolliaparaadi reorganiseerimise lõpuleviimisel keelas rahvakomissar A. I. Mikojan tollitöötajate edasise vallandamise ja kehtestas korra, mille kohaselt võis vallandada ainult tema sanktsiooniga. Ühtlasi nõudis A. I. Mikojan Tollipeavalitsuse esindajalt K. Uglovilt tihedamat koostööd EKP Keskkomiteega kohaliku kaadri suunamiseks juhtivale tollialasele tööle vabariigis.

Samaaegselt tolliaparaadi ümberkorraldamisega võeti tarvitusele abinõud üleminekuks NSV Liidus kehtivale tollitariifile. Ülemineku põhisuund seisnes NSV Liiduga kaubavahetuse eelistamises ja vabariigi erinevuste arvestamises. Vastavalt sellele vähendas või vabastas Eesti NSV RKN tollimaksust NSV Liidust tulevaid toidukaupu ning anti teisi soodustusi tollipiiride likvideerimiseks Eesti NSV ja vanemate liiduvabariikide vahel.

Ettevalmistavatele sammudele järgnes kodanliku Eesti tollitariifi kaotamine ja NSV Liidu tollitariifi kehtestamine 10. detsembrist 1940. a. NSVL Rahvakomissa-

⁵³ Näiteks oli (22. augusti 1940. a. seisuga) vabariigil kliiringu vahetuskordade alusel saada kaupu Saksamaalt 8 346 646, Soomelt 3 789 263, Itaalialt 507 729, Tšehhoslovakialt 56 560 ja Rootsilt 12 464 krooni ulatuses. EKPA, f. 1, nim. 1—1, s.-ü. 224, l. 28.

⁵⁴ EKPA, f. 1, nim. 1—1, s.-ü. 70 l. 17. Senise 9 tollipunkti asemel jäeti tegutsema kaks: Tallinnas ja Pärnus.

⁵⁵ EKPA, f. 1, nim. 1—1, s.-ü. 70, l. 17.

⁵⁶ Sealsamas.

ride Nõukogu määrusega 7. detsembrist 1940. a. ja Eesti NSV RKN-i määrusega 17. detsembrist 1940. a.⁵⁷ kaotati teistest liiduvabariikidest tulevatelt kaupadelt võetav tollimaks. Samuti kaotati see juba sissetulnud ja tollivalve all hoiul olevatelt kaupadelt. Tunnistati kehtetuks ka kõik soodustused, mida said mitmesugused asutused ja organisatsioonid kodanliku Eesti tolliseadusandluse alusel. Sellega likvideeriti täielikult tollipiirid Eesti NSV ja teiste liiduvabariikide vahel, mis tähistas ühtlasi tolliasjanduse ümberkorraldamist vanemate liiduvabariikide eeskujul.

Tuginedes toodud väliskaubandus- ja tolliaparaadile tuli kommunistlikul parteil ja nõukogude valitsusel ümber korraldada vabariigi kaubanduslikud seosed — kapitalistlikult turult põhiliselt NSV Liidu türule.

Balti liiduvabariikidega seotud ekspordi-impordi taotluste ja sellealaste ettepanekute läbivaatamiseks moodustati Moskvast NSVL väliskaubanduse rahvakomissari käskkirja (21. septembrist 1940. a.) alusel vastav komisjon. Viimane lahendas vabariigist NSVL Väliskaubanduse Rahvakomissariaadi voliniku kaudu saadud sisseveoavaldusi ning määras üleliiduliste väliskaubanduslike organisatsioonide esitisel eksportkaupade hinnad ja nomenklatuuri. Väliskaubakäibe reguleerimisel juhindus komisjon NSV Liidu ettevõtete eelistamise ja välisvaluuta kokkuhoiu printsiibist. Näiteks arutati 9. oktoobril 1940. a. Eesti NSV Kaubanduse Rahvakomissariaadi taotlust sisse vedada Saksa-maal 14 319 krooni väärtuses laiatarbekaupi. Taotlus jäeti rahuldamata, sest leiti, et nõutud kaubad (peamiselt kantsleid ja majapidamistarbed) ei ole vabariigi rahvamajandusele esmajärgulise tähtsusega ja viimaseid võib saada kokkuleppel NSV Liidu rahvakomissariaatidega. Load anti eelkõige nende kaupade sisseveoks, mida NSV Liidus ei toodetud ja mis olid vabariigi tootmisprotsessi jätkamisel hädavajalikud.

Enne ettevõtete ja organisatsioonide eksport-import taotluste saatmist eeltoodud komisjonile vaatasid neid läbi vabariiklikud organid. Üldiselt kehtis kord, et rahvakomissariaadid võtsid kokku neile alluvate käitiste tellimused ning esitasid need koos omapoolsete seisukohtadega Eesti NSV valitsusele läbivaatamiseks ja kinnitamiseks.⁵⁸ Juhindudes liiduvabariikidevahelise kaubanduse eelistamise ja kapitalistliku turu osatähtsuse vähendamise printsiibist, korrigeeris vabariigi Rahvakomissaride Nõukogu esitatud importkaupade nimekirju ning suunas need siis edasi Väliskaubanduse Rahvakomissariaadi volinikule. Tellimuste koostamist raskendas asjaolu, et vabariigi ettevõtete ning üleliiduliste asutuste ja organisatsioonide kontakt polnud veel kül-

⁵⁷ EKPA, f. 1, nim. 1—1, s.-ü. 70 l. 17 ja «ENSV Teataja», 1940, nr. 68, art. 913.

⁵⁸ ENSV ORRKA, f. R—1, nim. 1, s.-ü. 378, l. 24.

laldane⁵⁹, mistõttu ei oldud vajalikul määral informeeritud teistest liiduvabariikidest saada olevate kaupade kohta. Kontakti tihendamiseks suunati sinna rahvakomissariaatide ja majandusorganisatsioonide esindajaid. Tähtsat osa selles etendas ka Eesti NSV alalise esinduse asutamine NSVL Rahvakomissaride Nõukogu juures⁶⁰ ja tema tegevus E. Tammlaane⁶¹ ja kommunist V. Jaanuse juhtimisel.

Kuigi mitmeastmeline süsteem vabariigi ekspordi-impordi taotluste otsustamisel oli raskepärane, tagas see väliskaubanduse allutamise üldriiklikele huvidele ja sellega teenis väliskaubanduse monopoli kindlustamise ülesannet. Niisugune süsteem aitas paljastada klassivaenlase varjatud võtteid ja oli vajalik ka seepärast, et paljud ettevõtete juhid ei olnud veel vabanenud senisest «Lääne orientatsioonist» ekspordi-impordi korraldamisel.

Kodanliku Eesti propagandapärandina oli umbusk NSV Liidu kaupade vastu kohati nii suur, et taheti välismaalt hankida isegi pesukausse, rääkimata kodumaal küllaldaselt toodetavatest kvaliteetsetest tööpinkidest või raadioseadmetest.⁶² Selleks et tingimata saada luba sisseveoks välismaalt, arvestamata tellitavate kaupade hindu ja välisvaluuta kokkuhoiu vajadust⁶³, mindi välja isegi petmisele. Anti uusi tellimusi nende kaupade peale, mille ettevõtted olid juba kätte saanud⁶⁴, või esitati tellimusi ühe ja sama kauba peale mitme rahvakomissariaadi kaudu.⁶⁵ Samuti hangiti kaupu välismaalt iseseisvalt, väliskaubanduse monopolist mööda minnes. Esines juhtumeid, kus tellimustesse märgiti tegelikust suuremad sisseveohinnad, mis sisuliselt tähendas valuuta ebaseadusliku väljaveo katset.⁶⁶ Real juhtudel ei kasutatud väljaantud sisseveolubasid õigeaegselt ega nõutud välisfirmadelt kaupade saatmist ettenähtud tähtajaks.⁶⁷ Eksporti püüti teostada maadesse, kelledega väliskaubanduse bilanss oli aktiivne.⁶⁸ See oleks tähendanud nende maade edasist krediteerimist vabariigi arvel.⁶⁹

⁵⁹ ENSV ORRKA, f. R—1206, nim. 1, s.-ü. 11, l. 63—64.

⁶⁰ ENSV RKN-i otsus Eesti NSV alalise esinduse asutamise kohta NSVL RKN-i juurde anti 3. oktoobril 1940. a. «ENSV Teataja», 1940, nr. 20, art. 222.

⁶¹ Vt. näiteks ENSV ORRKA, f. R—1, nim. 1, s.-ü. 378, l. 11. E. Tammlaan hukkus fašistlikus koonduslaagris. R. Sirgelt saadud andmeil.

⁶² EKPA, f. 1, nim. 1—1, s.-ü. 661, l. 8 ja s.-ü. 224, l. 31—32.

⁶³ EKPA, f. 1, nim. 1—1, s.-ü. 224, l. 31.

⁶⁴ Näiteks andis firma «Ungerson» tellimuse autode, mootorrattaste ja diiselmootorite tagavaraosade sisseveoks Saksamaalt, mis tegelikult olid sealt juba kätte saadud. EKPA, f. 1, nim. 1—1, s.-ü. 224, l. 30 ja s.-ü. 661, l. 8.

⁶⁵ EKPA, f. 1, nim. 1—1, s.-ü. 224, l. 30.

⁶⁶ Näiteks märkis firma «Laevauhisus» Saksamaalt tellitava kivisöe hinnaks 56 kr. tonn tegeliku 35 kr. asemel. EKPA, f. 1, nim. 1—1, s.-ü. 224, l. 30 ja s.-ü. 661, l. 8.

⁶⁷ EKPA, f. 1, nim. 1—1, s.-ü. 224, l. 30.

⁶⁸ Märkus: Väliskaubanduse bilanss loetakse aktiivseks mingi maa suhtes, kui tema ekspordi väärtus ületab impordi väärtuse.

⁶⁹ EKPA, f. 1, nim. 1—1, s.-ü. 661, l. 8.

See kõik raskendas Väliskaubanduse Rahvakomissariaadi voliniku ja teiste asjaomaste asutuste tööd, tingides nii mõnigi kord ettevõtete impordi-eksporti taotluste ülemäära aeglase lahendamise ja põhjustades pretensioone volinikule.⁷⁰

Välisellimuste paremaks korraldamiseks võeti tarvitusele mitmeid abinõusid. Neid küsimusi arutati EKP Keskkomitees ja Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu juures asuvas Majandusnõukogus.⁷¹ Eesti NSV RKN esimehe J. Lauristini ettepanekul moodustati 14. novembril 1940. a. välisellimuste korraldamise komisjon eesotsas Rahvakomissaride Nõukogu esimehe esimese asetäitja ja Riikliku Plaanikomisjoni esimehe O. Seprega.⁷² Kututi kokku rahvakomissariatide väliskaubandusala korraldajate ja väliskaubanduse voliniku vahelisi nõupidamisi⁷³ ning kontrolliti EKP Keskkomitee ülesandel viimase tööd.⁷⁴ 1940. a. detsembris pöördus EKP Keskkomitee tööstus-kaubandusala juhataja A. Kress rahvakomissaride poole kirjaga, milles nõuti lõpu tegemist neile alluvate ettevõtete juhatajate eabolševistlikule suhtumisele impordi ja ekspordi küsimustesse. Selles märgiti, et mitte kõik ei saa aru ekspordi ja impordi tähtsusest rahvamajandusele, ning toodi näiteid väliskaubanduse monopoli printsiibi rikkumistest. Väliskaubanduse paremaks korraldamiseks nõuti, et ettevõtted telliksid kaupu välismaalt ainult sel juhul, kui neid ei ole võimalik saada kodumaisest tootmisest. Samuti nõuti tellimuste esitamist täpsete tehniliste tingimuste alusel ja õigeaegselt. Juhtivate töötajate kõrvalekaldumine partei ja valitsuse liinist ekspordi ja impordi küsimustes, rõhutati EKP Keskkomitee kirjas, toob kaasa nende võtmise parteilisele vastutusele.⁷⁵

Kõrvuti kommunistliku partei ja nõukogude valitsuse abinõudega väliskaubanduse monopoli kindlustamiseks tugevdati kaubanduslikke seoseid vanemate liiduvabariikidega. Näiteks anti ÜK(b)P Keskkomitee ja NSVL RKN-i poolt 1940. a. 21. septembril määrus, milles nõuti Eesti NSV intensiivsemat varus-

⁷⁰ ENSV ORRKA, f. R-1, nim. 1, s.-ü. 378, l. 6 ja 17-19.

⁷¹ Vt. ENSV ORRKA, f. R-1206, nim. 1, s.-ü. 11, l. 63-64 ja l. 25-26 ning ENSV ORRKA, f. R-1206, nim. 1, s.-ü. 16, l. 109. Märkus: Majandusnõukogu asutati Eesti NSV RKN-i juurde 2. oktoobril 1940. a. Esimeheks suunati Eesti NSV RKN esimees J. Lauristin, esimehe asetäitjaks Eesti NSV RKN esimehe esimene asetäitja ja Riikliku Plaanikomisjoni esimees O. Sepre. Majandusnõukogu liikmeteks olid kergetööstuse rahvakomissar A. Veimer ja Eesti NSV RKN esimehe teine asetäitja ning hariduse rahvakomissar N. Andresen. Nõukogu asutati selleks, et «... tõsta Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu töö tulemusi majanduslike rahvakomissariatide juhtimise alal ja parandada rahvamajanduse plaani täitmise tööd ning süvendada koostööd üksikute majandusalade vahel...» ENSV ORRKA, f. R-1206, nim. 1, s.-ü. 22, l. 12-13.

⁷² ENSV ORRKA, f. R-1, nim. 1, s.-ü. 378, l. 21-22 ja ENSV ORRKA f. R-1206, nim. 1, s.-ü. 16, l. 109.

⁷³ Vt. näiteks ENSV ORRKA, f. R-1, nim. 1, s.-ü. 378, l. 2.

⁷⁴ EKPA, f. 1, nim. 1-1, s.-ü. 661, l. 5.

⁷⁵ EKPA, f. 1, nim. 1-1, s.-ü. 661, l. 8-9.

tamist esmajärguliste toor- ja tarbeainetega. Selleks kohustati NSVL Väliskaubanduse Rahvakomissariaati ja NSVL Majandusnõukogu toimetama Eesti NSV-sse mitmesuguseid kaupu vastavalt Eesti NSV RKN tellimisele.⁷⁶ Vabariigi varustamise olukorrast informeerisid EKP Keskkomitee ja ENSV RKN NSV Liidu valitsust.⁷⁷

Tänu tarvituselevõetud abinõudele kasvas kaubakäive vanemate liiduvabariikidega ja langes kapitalistlike riikide osatähtsus. Ajaleht «Ühistegelised Uudised» kirjutas näiteks 1940. a. oktoobris, et paari kuuga on sõlmitud NSV Liiduga lepingud 18,5 miljoni krooni väärtuses tselluloosi, vineeri, mööbli, tekstiilsaaduste, paberi, klaasi, kunstsarve, piirituse jt. kaupade müümiseks NSV Liidu turul.⁷⁸ Kergetööstuse Rahvakomissariaadi Varustuse Peavalitsuse tegevuse aruandes 17. oktoobrist 27. oktoobrini 1940. a. märgiti, et NSV Liidust on saabunud 567 570 kg puuvilla ja 244 veoautot. Samal ajavahemikul turustati tööstussaadusi teistes liiduvabariikides ning saadi täiendavaid tellimisi.⁷⁹

1940. a. oktoobris-novembris veeti NSV Liidust Eesti NSV-sse peamiselt⁸⁰ puuvilla, teravilja, lina ja linaseemet, nisukliisid, malmi, superfosfaati, tina, sütt, kemikaale, bensiini, kaalisoola, suhkrut, soola, sojauba ja kanepit. Välja veeti sinna peamiselt tselluloosi, puuvillast riiet ja lõnga, linast riiet ja lõnga, paberit, sigu, vineeri, etüülalkoholi, pudukaupu, piima, kunstsarve, mune, kala, koort ja põlevkiviõli.⁸¹ Kokku veeti samal ajavahemikul vanematest liiduvabariikidest Eesti NSV-sse 62 365 000 kg mitmesuguseid kaupu 16 284 000 kr. väärtuses ja välja 36 657 000 kg 14 856 000 kr. väärtuses.⁸² Seega ületas sissevedu NSV Liidust Eesti NSV-sse väljaveo nii maksumuse (9,61%) kui ka füüsilise mahu (70,13%) järgi.

Väliskaubanduse monopoli kehtestamisele järgnenud kolme kuu jooksul⁸³ veeti vanematest liiduvabariikidest Eesti NSV-sse kaupu 19 152 000 krooni väärtuses.⁸⁴ Tänu teiste liiduvabariikide abile ületas keskmine sissevedu kuus (kapitalistlikud riigid kaasa arvatud) 54,77% võrra 1939. a. vastava perioodi keskmise kuu-sisseveo.⁸⁵

⁷⁶ EKPA, f. 1, nim. 1—1, s.-ü. 385, l. 3.

⁷⁷ Vt. näiteks EKPA, f. 1, nim. 1—1, s.-ü. 224, l. 17.

⁷⁸ «Ühistegelised Uudised», nr. 41, 11. oktoober 1940, lk. 1.

⁷⁹ EKPA, f. 1, nim. 1—1, s.-ü. 166, l. 112—115.

⁸⁰ Järjestuse aluseks nii sisse- kui väljaveos on võetud osatähtsus maksumuse järgi.

⁸¹ «Eesti NSV Rahvamajanduse Näitarve», nr. 1, 1940. a., detsember tab. 22, lk. 24 ja tab. 23, lk. 25 alusel.

⁸² ENSV ORRKA, f. 1831, nim. 1, s.-ü. 4523, l. 2 ja 4 alusel.

⁸³ 1940. a. september—november.

⁸⁴ ENSV ORRKA, f. 1831, nim. 1, s.-ü. 4523, l. 1, 2, 4, 7 ja EKPA, f. 1, nim. 1—1, s.-ü. 224, l. 28.

⁸⁵ ENSV ORRKA, f. 1831, nim. 1, s.-ü. 4523, l. 2, 4, 7 alusel.

NSV Liidu turu osatähtsuse tõus peegeldus ka kaubakäibes kuude läbilõikes. 1940. a. juulis oli NSV Liidust sissevedu ja sinna väljavedu kokku 5,29 miljonit krooni, septembris 12,07, novembris 18,48 ja detsembris 34,05 miljonit krooni.⁸⁶

Kui 1939. a. oli NSV Liidu osatähtsus vabariigi sisse- ja väljaveos 5,01%, siis 1940. a. tõusis see 45,75%-ni.⁸⁷ Siinjuures oli NSV Liidu osatähtsus 1940. a. esimesel poolel 20,15% ja teisel poolel 65,29%. 1940. a. IV kvartalis moodustas vanemate liiduvabariikide osatähtsus juba 75,94%, sellest detsembris 80,82%. Kui arvestame veel kaubakäivet Läti ja Leedu NSV-ga, millede osatähtsus moodustas 1940. a. detsembris vabariigi sisse- ja väljaveos 7,84%, siis langes 1940. a. lõpul⁸⁸ vabariigi kaubanduslikest seostest 88,66% teistele liiduvabariikidele ja 11,34% kapitalistlikele riikidele.⁸⁹

1940. a. juulis oli kodanliku Eesti väliskaubanduse käibes juhtiva fašistliku Saksamaa osatähtsus vabariigi sisse- ja väljaveos 56,23%, aga detsembris moodustas see kõigest 9,30%. Oluliselt muutus ka Eesti—Saksa väliskaubandusbilanss. Kui 22. augustil 1940. a. oli Eesti—Saksa kliiringu saldo Eesti kasuks⁹⁰ 8 346 646 krooni, siis 10. detsembriks 1940. a. oli see juba Saksamaa kasuks 1 289 800 krooni⁹¹, s. o. Saksamaa kaupade võlgnevus Eestile likvideeriti NSV Liidu väliskaubanduse monopoli surve all täielikult. Siinjuures oli muutunud impordi-ekspordi struktuur. Kui kodanlikus Eestis anti sageli lubasid rahvamajanduslikult väikese tähtsusega või hoopis ebaoluliste kaupade sisseveoks, siis peale 23. augustit 1940. a. nähti ette need peamiselt tootmisvahendite hankimiseks.⁹² Lubade andmisel arvestati lisaks võimalustele saada nõutavat kaupa teistest liiduvabariikidest selle tootmise võimalusi kohapeal. Ekspordida lubati eelkõige neid kaupu, mis jäid siseturu vajadustest üle. Selline väliskaubanduspoliitika soodustas kodumaise tootmise arendamist ja vastas täielikult sotsialistliku riigi väliskaubanduse ette püstitatud ülesannetele.

⁸⁶ ENSV ORRKA, f. 1831, nim. 1, s.-ü. 4523, l. 13, 7, 2 ja ENSV ORRKA, f. R-10, nim. 1, s.-ü. 280, l. 6 alusel.

⁸⁷ Arvestused tehtud ENSV ORRKA f. R-10, nim. 1, s.-ü. 280 l. 6 alusel. Sisseveos moodustas NSV Liidu osatähtsus 1939. a. 5,04%, 1940. a. 41,08%, väljaveos 1939. a. 4,98% ja 1940. a. 49,78%.

⁸⁸ 1940. a. detsembris.

⁸⁹ Arvestused tehtud ENSV ORRKA, f. R-10, nim. 1, s.-ü. 280, l. 6 ja ENSV ORRKA, f. 1831, nim. 1, s.-ü. 4523, l. 2, 4, 6, 13 ja 17 alusel.

⁹⁰ Märkus: Kliiringsaldot loetakse ühe poole kasuks juhul, kui selle poolt teostatav väljavedu ületab teise poole sisseveo.

⁹¹ EKPA, f. 1, nim. 1-1, s.-ü. 224, l. 30.

⁹² Näiteks oli 23. augustist kuni 1. detsembrini 1940. a. 33,7% sisseveolubadest Saksamaalt välja antud sisseseadete ja tagavaraosade ning 33% metallide jaoks. EKPA, f. 1, nim. 1-1, s.-ü. 224, l. 31.

Seega olid Eestimaa Kommunistliku Partei seatud ülesanded väliskaubanduse sotsialistliku ümberkorraldamise alal 1940. a. lõpuks põhiliselt täidetud. Oli kehtestatud väliskaubanduse monopol ja ümber korraldatud valdav enamik vabariigi kaubanduslikest seostest NSV Liidu turule. Ümberkorraldustöö vahetuks resultaatidiks oli rahvamajanduse normaalne funktsioneerimine kogu nõukogude võimu taaskehtestamise aasta vältel, kusjuures tööstustoodangu tase kasvas ühe aastaga 63%.⁹³

Kommunistliku partei tegevus ja kogemused väliskaubanduse sotsialistlikul ümberkorraldamisel Eesti NSV-s avalduvad kokkuvõtlikult järgmises.

Töölisklassi võimu kehtestamisega suletakse ja võetakse kontrolli alla välispiirid. Kodanliku seadusandluse kasutamise ja kodanluse vastu puhastatakse kaubandusaparaat reaktsioonilistest elementidest ja edutatakse juhtivale kaubandustööle töötava rahva esindajaid. Kaubandusaparaadi ümberkorraldamisel kasutatakse ära töötavale rahvale lojaalset ametkonda, edutades seni madalamatel ametikohtadel olnud riigiametnikke vastutavamale tööle.

Töölisklassi võimule allutatud riigiaparaadile toetudes võetakse kontrolli alla väliskaubandustehingud ja välisvaluuta operatsioonid. Kontrolli kehtestamisel peetakse silmas, et ei takistataks erafirmade tegevust riigile hädavajalike toor- ja tarbekaubade sisseveol, vaid võetakse tarvitusele kitsendavaid abinõusid eelkõige ebavõrdsete väliskaubanduslepingute ja kaubanduskapitali väljaveo vastu. Samaaegselt kontrolli kehtestamisega kapitalistlike riikidega sõlmitud väliskaubandustehingute üle luuakse tihedaid kaubanduslikke sidemeid sotsialistlike riikidega ja viiakse läbi rahvamajanduse juhtivate harude (suurtööstuse, panganduse ja transpordi) natsionaliseerimine.

Eeltoodud abinõude elluviimise järel kehtestatakse väliskaubanduse monopol. Kasutades väliskaubanduse monopoli revideeritakse senised väliskaubanduslepingud, korraldatakse ümber tollisüsteem, kontrollitakse ettevõtete poolt esitatavate sisse- ja väljaveo taotluste rahvamajanduslikku otstarbekust. Tehakse selgitustööd väliskaubanduse monopoli olemuse ja ülesannete kohta ning lülitatakse riigi põhilised majanduslikud seosed ümber kapitalistlikult turult sotsialistlikule turule.

Võrreldes vanemate liiduvabariikidega, toimus väliskaubanduse ümberkorraldamine Eesti NSV-s tunduvalt kiiremini ja soodsamates tingimustes. Vanemates liiduvabariikides tuli väliskaubandus ümber korraldada omaenese kogemuste varal ägedas klassivõitluses sisemise kontrrevolutsiooni ja rahvusvahelise imperialismiga. Eestis toimus see tänu NSV Liidu olemasolule ja abile suhteliselt rahulikult ligikaudu poole aastaga.

⁹³ Eesti NSV ajalugu. ERK, Tallinn, 1957. a., lk. 528.

Vanemates liiduvabariikides tuli Kommunistlikul Parteil pikema aja jooksul kaitsta väliskaubanduse monopoli mitmesuguste parteivastaste gruppide vastu, kuna meil võis kohe asuda NLKP poolt väljatöötatud ja praktikas kontrollitud väliskaubanduse süsteemi alustele. See kõik soodustas leninlikel väliskaubanduse monopoli printsiipidel rajaneva poliitika järgimist ja kergendas väliskaubanduse ümberkorraldamist sotsialistlikele alustele nii Eesti NSV-s kui ka teistes Balti nõukogude vabariikides.

*

Ajalooliste sidemete taastamisel Venemaaga, väliskaubanduse monopoli kehtestamisel ja põhiliste majanduslike seoste ümberkorraldamisel kapitalistlikult maailmaturult sotsialistlikule maailmaturule on olnud suur tähtsus vabariigi arengule. See on stimuleerinud kõiki neid suuri tulemusi rahvamajanduse ja kultuuri kõige mitmekesisematel aladel, mida Nõukogude Eesti töötav rahvas on saavutanud sotsialistliku vabariigi 25 aasta jooksul.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ ПО СОЦИАЛИСТИЧЕСКОМУ ПРЕОБРАЗОВАНИЮ ВНЕШНЕЙ ТОРГОВЛИ В ЭСТОНСКОЙ ССР

В. Руус

Резюме

Деятельность и опыт КПЭ, по социалистическому преобразованию внешней торговли, опирающиеся на опыт в строительстве социализма, проявляются в следующем. С установлением власти рабочего класса были закрыты границы. Использование буржуазного законодательства против буржуазии торговый аппарат очищается от реакционных элементов. На руководящие посты в торговле выдвигаются представители трудящихся. При реорганизации торгового аппарата используются специалисты, лояльно относящиеся к трудовому народу.

Опираясь на государственный аппарат, подчиненный трудовому народу, КПЭ берет под контроль внешнеторговые сделки и валютные операции. Ограничительные меры применяются прежде всего против неравноправных торговых договоров и против вывоза капитала. Одновременно с введением контроля над торговыми сделками с капиталистическими странами завязываются тесные торговые связи с социалистическими республиками и проводится национализация ведущих отраслей народного хозяйства (крупная промышленность, банки и транспорт).

После осуществления этих мероприятий вводится монополия на внешнюю торговлю. В условиях монополии внешней торговли пересматривается внешнеторговые договоры, реоргани-

зуется таможенная система, проверяется народнохозяйственная целесообразность ходатайств предприятий на ввоз и вывоз товаров. Проводится работа по разъяснению сущности и задач монополии внешней торговли, экономические связи переключаются с капиталистического рынка на социалистический.

ACTIVITY OF THE COMMUNIST PARTY IN THE SOCIALIST REORGANIZATION OF FOREIGN TRADE IN THE ESTONIAN S.S.R.

Summary

V. Ruus

The activity of the Estonian Communist Party and its experience in the socialist reorganization of foreign trade in the Estonian S.S.R., based on the experience of the C.P.S.U. in socialist reconstruction can be summarized as follows:

Making use of bourgeois legislation against the bourgeoisie itself, the commercial apparatus is purged of reactionary elements. All the leading posts in trade are filled with representatives of the working people. In the reorganization of the trade apparatus specialists loyal to the working people are employed.

Relying on the State apparatus controlled by the working people, foreign trade agreements and currency transactions are taken under control. On establishing such control, care is taken not to hinder non-state firms from importing raw materials and consumer goods indispensable to the State; restrictive measures are taken first of all against unequal trade agreements and against the export of commercial capital. Hand in hand with the establishment of control over trade agreements with capitalist countries commercial relations with Socialist countries are entered into and the nationalization of the leading branches of natural economy (large-scale industry, banks and transport) is carried out.

After the realization of these measures the monopoly of foreign trade is established. Making use of this monopoly, the foreign trade treaties are reconsidered, the customs system is reorganized, the orders made by enterprises for the import and export of goods are checked up from the point of view of their expediency for the national economy. Explanatory work is carried out on the essence and tasks of the monopoly of foreign trade and the economic relations of the Republic are switched over from capitalist markets to a socialist one.

EKP VÕITLUSEST REVOLUTSIOONILISTE ÜMBERKORRALDUSTE EEST KULTUURI ALAL 1940.—1941. a.

F. Kinkar

NLKP ajaloo kateeder

Nõukogude võimu taaskehtestamisega Eestis 1940. aastal lahendati strateegiline ülesanne, mis oli Eestimaa Kommunistliku Partei ees seisnud kogu kodanliku diktatuuri vältel. Nõukogude Eesti parteiorganisatsiooni, kõigi vabariigi töötajate ette kerkis nüüd uus ajalooline ülesanne — ehitada vennasrahvaste abil üles sotsialism ning asuda kommunismi rajamisele meie maal.

Oluliseks etapiks Eesti töörahva võitluses sotsialismi eest on esimene nõukogude võimu aasta vabariigis. Nõukogude Eesti saavutused 1940.—1941. a. hoogsalt arenenud sotsialistlikus ülesehitustöös hävitasid fašistlikud anastajad ja nende natsionalistidest käsilased. Kuid esimese nõukogude võimu aasta jooksul vabariigis omandas EKP suurel hulgal praktilisi kogemusi rahvahulkade poliitiliseks juhtimiseks, samuti sotsialistlikuks ülesehitustööks vajalikku kaadrit. Veelgi enam kasvas töötajate valmisolek võidelda sotsialismi võidu eest Eestis, sest ühe aasta jooksul olid nad kogenud sotsialistliku arengutee viljastavat mõju ühiskonna arengule, sotsialistliku ühiskonna hoolitsust rahva heaolu eest. Need asjaolud avaldasid sügavat mõju sotsialismi ülesehitamise käigule Nõukogude Eestis sõjajärgsetel aastatel.

Üheks tähtsamaks ülesandeks igal maal, kus kukutatakse kodanluse võim ja päevakorda kerkib sotsialismi ülesehitamine, on kultuurirevolutsioon. Sotsialistliku revolutsioonita ideoloogia ja kultuuri valdkonnas ei ole võimalik uue majanduse rajamine, tootlike jõudude kiire ja plaanipärane arenemine, elu-olu sotsialistlik ümberkorraldamine, rahvahulkade loova initsiatiivi ja aktiivsuse kasv kõigil elualadel. Selle kinnituseks on ka EKP kogemused sotsialismi ehitamise perioodist vabariigis.

Sotsialistliku kultuurirevolutsiooni võit Eesti NSV-s langeb teatavasti sõjajärgsetele aastatele, s. o. 1950-ndate aastate algusesse. Selleks ajaks oli põhijoontes välja kujunenud sotsialistlik eesti rahvus koos temale omase uus, sotsialistliku kultuuri ja ideoloogiaga. Esimesed ulatuslikud kogemused kultuurirevolutsiooni

teostamise alalt Nõukogude Eestis pärinevad aga kaheldamatult aastatest 1940—1941. Sellega on täielikult põhjendatud Eesti NSV ajaloolaste huvi 1940.—1941. a. toimunud kultuurilise ülesehituse ja EKP sellealaste kogemuste vastu. Niisugune huvi on seda enam mõistetav praegu, kui kommunistliku ülesehitustöö lahutamatuks osaks on suure kultuurirevolutsiooni võidu kindlustamine.

Eesti NSV ajaloolased on teinud märkimisväärset tööd vabariigis 1940.—1941. a. toimunud kultuurielu revolutsioonilise ümberkujundamise protsessi uurimise ja üldistamise alal. Seda küsimust on käsitanud mitmed teadlased oma töödes.¹ Nimetatud teemal on ilmunud ajaloolaste ja kultuuritegelaste kirjutisi ajakirjanduses.

Vaatamata sellele ei saa teemat ammendatuks lugeda. Pealegi on viimaste aastate jooksul avalikkuse ette jõudnud dokumentaalseid ja statistilisi materjale, mis kõne all olevat küsimust täiendavad.²

Käesolevas kirjutises ei ole püütud anda kultuuritöö või tema eri külgede arengu ülevaadet Eesti NSV-s 1940.—1941. a. vaid koondada tähelepanu Kommunistliku Partei tegevuse aspektide käsitusele sotsialismi ülesehitamise ühes tähtsas lõigus.

* * *

Eestimaa Kommunistliku Partei tegevuse vankumatuks aluseks rahvahulkade juhtimisel sotsialistliku revolutsiooni ettevalmistamise protsessis ja kommunistlikus ülesehitustöös on alati olnud marksismi-leninismi õpetus.

Vabariigi kultuurilise ülesehitustöö juhtimisel lähtus EKP leninlikust juhendist, et kultuurirevolutsioon on sotsialismi ülesehitamise internatsionaalseks seaduspärasuseks. Samal ajal tõrjus EKP otsustavalt tagasi arvamuse, nagu polekski Eesti NSV-s vaja kultuurirevolutsiooni läbi viia.

V. I. Lenin õpetas, et sotsialismile üleminekuks «on tarvis täielikku pööret, tervet ajajärku kogu rahvamassi kultuurilises arenemises»³, et «proletariaadi diktatuuri ajal tuleb ümber kasvatada miljoneid talupoegi ja väikeomanikke, sadu tuhandeid teenistujaid, riigiametnikke, kodanlikke haritlasi, allutada need kõik riigile ja proletaarsele juhtimisele, võita neis kodanlikud harjumused ja traditsioonid.»⁴

¹ Vt. V. M a a m ä g i, Kultuurirevolutsioon Eestis. — Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. IX köide, Ühiskonnateaduste seeria, 1960, nr. 2, lk. 182—205. S. K u t s a r - Z a b r o d s k a j a, Eestimaa Kommunistlik Partei 1940. aasta revolutsioonis, Tallinn 1960, 161 lk. [4. ptk.]

H. K u r m, Nõukogude Eesti üldharidusliku kooli areng. Kandidaadidissertatsioon, I ptk. jt.

² Vt. 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, Tallinn, 1960.

³ V. I. L e n i n, Teosed, 33. kd., lk. 430.

⁴ V. I. L e n i n, Teosed, 31. kd., lk. 93.

Uhtaegu võttis vabariigi parteiorganisatsioon oma tegevuse aluseks leninliku nõude rakendada sotsialismi ülesehitamise seaduspärasusi, seehulgas ka kultuurirevolutsiooni, ellu loovalt, ajaloolisi, rahvuslikke ja muid iseärasusi rangelt arvestades.

Revolutsioonilised ümberkujundused Nõukogude Eesti kultuurielus 1940.—1941. a. ja hilisem sotsialistliku kultuurirevolutsiooni võit vabariigis toimusid soodsamates ajaloolistes tingimustes kui vanemates vennasvabariikides. See asjaolu kergendas Kommunistliku Partei juhtimistegevust, andis võimaluse paljusid küsimusi sootuks kiiremini ja edukamalt lahendada.

Eesti töörahvas asus sotsialismi teele siis, kui vanemates vennasvabariikides oli sotsialismi täielik võit teoks saanud ja Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei omandanud rikkalikke kogemusi leninliku kultuurirevolutsiooni õpetuse praktilisel ellurakendamisel. Kõik see võimaldas noorel Nõukogude Eestil saada otsesest abi ja toetust vennasrahvastelt kõigil kultuurielu aladel kunstiväärtuste tutvustamise, kogemuste edasiandmise, kultuurikaadri täiendamise jpt. vormides. Nõukogude Eesti ja vennasrahvaste kultuurisidemete innustajaks ja organiseerijaks oli Kommunistlik Partei, kes nägi selles üht peamist vahendit sotsialistliku kultuuri edukaks arendamiseks vabariigis. Leninlikud juhendid ja Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei kogemused võimaldasid EKP-l vältida kultuuri alal vääртеooriate teket ja levikut vabariigis.

Sotsialistliku revolutsiooni võit Eestis ja vabariigi astumine NSV Liidu koosseisu välistasid kodusõja ohu vabariigis ning andsid võimaluse asuda kohe pärast revolutsiooni võitu täies ulatuses ellu rakendama proletariaadi diktatuuri põhiülesandeid — organiseerima sotsialistlikku majandust ja kultuuri.

Kujukaks tõendiks selle kohta on riigieelarve vastavate kulutuste oluline suurenemine Eesti NSV-s, võrreldes kodanliku perioodiga.

1940. a. IV kvartaliks ettenähtud eelarvelised kulutused Nõukogude Eestis kasvasid mitmekordseks võrreldes vahenditega, mida oli selleks eraldanud kodanliku valitsuse büdžett.

Veelgi suuremaid kulutusi sotsiaalkultuuriliste ürituste finantseerimiseks nägi ette Nõukogude Eesti 1941. aasta eelarve, mille kinnitas Eesti NSV Ülemnõukogu 2. istungjärk 1941. a. aprillis.⁵

Kokku eraldati Nõukogude Eesti töötajate sotsiaalsete ja kultuuriliste vajaduste rahuldamiseks vabariigi 1941. aasta eelarvest 270 273 000 rbl., s. o. 50,4% kõigist kuludest. Võrdluseks märgime, et kodanliku Eesti 1939/40. a. eelarve nägi ette samade kulutuste katteks vaid 40,9 miljonit krooni ehk 21,7% eelarvelistest kuludest.⁶

⁵ Vt. «Kommunist», 9. aprill 1941.

⁶ Vt. «Kommunist», 4. märts 1941.

Nimetatud summast [270,3 milj. rbl.] läks valdav osa [169,3 milj. rbl.] hariduse ja kultuuri arendamiseks, mis moodustas umbes $\frac{1}{3}$ kõigist kulutustest. Sellest summast eraldati omakorda üldhariduse ja lastekasvatuse vajaduseks 76,4 milj. rbl., kaadrite ettevalmistamiseks 44,4 milj. rbl., teaduse arendamiseks 8,4 milj. rbl., poliitharidustööks 14,4 milj. rbl., kirjastustegevuseks 4,8 milj. rbl. jne.⁷

Kahtlemata soodustas kultuurialase revolutsiooni arengut vabariigis nii 1940/41. a. kui ka hiljem see, et Nõukogude Liidus oli Oktoobrirevolutsiooni-järgsetel aastatel arenenud Eesti rahvusest töötajate sotsialistlik kultuur [kirjanduse, kooli, kaadri ettevalmistamise jne. aladel]. Siinkohal tuleb nõustuda V. Maamäe seisukohaga, et Stalini kultuse ajal pöörati lubamatult vähe tähelepanu eesti sotsialistliku kultuuri sellele osa uurimisele ning et selle töö kogemusi ja tulemusi kasutati Nõukogude Eestis kultuuri revolutsiooni teostamisel vaid äärmiselt piiratud ulatuses.⁸

Vaatamata sellele sai Nõukogude Eesti 1940.—1941. aastal arvukalt rahvuslikku kultuurikaadrit ja spetsialiste vennasvabariikidest, mis soodustas nimetamisväärselt kultuurilist ülesehitustööd vabariigis.

Kultuuritööle Eesti NSV-s 1941. a. andis omapära kahtlemata ka asjaolu, et seda ei olnud praktiliselt vaja alustada niisugustest probleemidest nagu kirjaoskamatusse likvideerimine, koolivõrgu rajamine jne. Juba 1897. aastal oli kohaliku elanikkonna hulgas [9.—49. eluaastani] 96,2% ja 1939. aastal 98,6% kirjaoskajaid.⁹

Eesti NSV Hariduse Rahvakomissariaadi korraldusel loodi vabariigis 1941. a. algul 116 kirjaoskamatute õppepunkti, mille tööst võttis osa 1860 õpilast.¹⁰ Kuid on selge, et Eestis oli kirjaoskuse küsimus põhiliselt lahendatud juba möödunud sajandi lõpuks.¹¹ See andis võimaluse Kommunistlikule Parteile ja Nõukogude valitsusele asuda pärast sotsialistliku revolutsiooni võitu Eestis täiel rindel kultuuri revolutsiooni teiste, keerukamate ülesannete lahendamisele.

Vabariigis kultuuritöö suunamisel tugines EKP rahvusliku kultuurielu demokraatlikele traditsioonidele, taotledes neile uue sotsialistliku sisu andmist, nende rakendamist sotsialistliku kultuuri loomise huvides. Hoolimata paljudest soodustavatest teguritest tuli parteil kultuuri revolutsiooni esimestest sammudest alates ületada ka tõsiseid raskusi. Nendest peamiseks tuleb lugeda nat-

⁷ Vt. «Nõukogude Kool» nr. 5, 1941, lk. 330.

⁸ Vt. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, IX köide. Ühiskonnateaduste seeria, 1960, Nr. 2, lk. 183.

⁹ Vt. Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Эстонская ССР. Москва 1962, lk. 29.

¹⁰ Vt. «Nõukogude Kultuur» nr. 6, 1941, lk. 380.

¹¹ V. I. Lenin märkis 1918. a. jaanuaris, et Eestimaa on täieliku kirjaoskuse maa [vt. Teosed, 26. kd., lk. 421].

sionalistlikku ideoloogiat, mida eesti kodanlus oli pika aja vältel, eriti oma diktatuuri perioodil, kõigi vahenditega levitanud. See oli kahtlemata esmajoones mõjutanud elanikkonna väikekodanlike ja mitteproletaarseid kihte.

Selline olukord tingis vajaduse olla eriti valvas natsionalistliku ideoloogia igasuguste avalduste ja nende kandjate suhtes. Kommunistliku Partei peamiseks ülesandeks kogu kultuurirevolutsiooni perioodil oli lakkamatu võitlus kodanliku natsionalismi vastu, rahvahulkade kasvatamise eest sotsialistliku internatsionalismi ja nõukogude rahvaste sõpruse vaimus, marksistlik-leninliku teooria alusel.

*

* * *

Objektiivsed eeldused sotsialistliku kultuurirevolutsiooni arenguks Eesti NSV-s 1940.—1941. a. lõi esmajoones proletariaadi diktatuuri kehtestamine ja sotsialistlike tootmissuhete kiire areng, sotsialistliku sektori kujunemine ülekaalukalt juhtivaks juba 1940. aasta teisel poolel.

23. juulil 1940. aastal võttis töörahva esindajatest koosnev uus Riigivolikogu vastu deklaratsiooni maa kuulutamise kohta rahva omanduseks. Samaaegselt kuulutati natsionaliseerituks ka pangad, suurtööstused, kaevandused ja transpordiettevõtted.¹² Juba 1940. aasta lõpuks oli Eesti NSV-s natsionaliseeritud kogu maa, kõik pangad, 906 tööstus-, 412 kaubandus- ja 1038 transpordiettevõtet, 9187 suurt maja. 1. jaanuariks 1941 moodustas sotsialistlik sektor Eesti NSV jaekaubanduses 65—70%, hulgikaubanduses peaaegu 100%, tööstuses 98,7%.¹³ 1941. a. 1. märtsil langes eraettevõtete arvele veel 1% toodangust.¹⁴ 1941. aasta juuniks oli riiklike ja kooperatiivsete organisatsioonide käes 85—90% jaekaubandusest.¹⁵ Maareformi elluviimiseks sai 53 000 maata ja vähese maaga talupoega riigilt tasuta üle 550 000 ha maad. Loodi 26 500 uut talumajapidamist.¹⁶

Tänu sotsialistliku majandussektori edusammudele oli vabariigi parteiorganisatsioonil, nõukogude organitel ning ühiskondlikel organisatsioonidel võimalik juba 1940.—1941. a. tõsta Eesti NSV töötajate heaolu: tõsteti tunduvalt tööliste-teenistujate palka ja võrdsustati naiste töötasu meeste omaga. Lahendati töötajate riikliku sotsiaalkindlustuse küsimus, parandati töötajate korteriolusid ja alandati korteriüüri, nimetamisväärselt vähendati tööta-

¹² Vt. 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, lk. 214—216.

¹³ Vt. E. Brandt, Sotsialismi ülesehitamise mõningaid iseärasusi Nõukogude Eestis, Tallinn 1955, lk. 9.

¹⁴ A. Veimer, Eesti NSV sotsialistlik industrialiseerimine, Tallinn 1958, lk. 81.

¹⁵ S. Kutsar-Zabrodskaia, Eestimaa Kommunistlik Partei 1940. aasta revolutsioonis, lk. 137.

¹⁶ Sealsamas, lk. 141.

jatelt võetavaid makse, kehtestati stipendiumid kõrgemates koolides ja kesk-eriõppeasutustes õppijatele, kehtestati tasuta arstiabi jne.

Tõhus materiaalse olukorra parandamine lõi soodsad eeltingimused laialdaseks ja hoogsaks kultuuritööks.

Kultuurialase ülesehitustöö praktilisel juhtimisel tugines Eestimaa Kommunistlik Partei töörahva massiorganisatsioonidele, s. o. esmajoones nõukogudele, ametiühingutele ja kommunistlikule noorsooühingule.

Vabariigi parteiorganisatsioon kasvas esimese nõukogude aasta jooksul kiiresti arvuliselt, organisatsiooniliselt ja ideeliselt ning omandas rikkalikult kogemusi tööks. Väljunud raskest illegaalsest olukorrast, võitlustes karastunud, kuid üsna väikearvulise organisatsioonina koondas EKP lühikese ajaga oma ridadesse sadu uusi järeleproovitud võitlejaid. 1941. aasta veebruariks oli EKP ridades 1210 partei liiget ja 879 partei liikmekandidaati. Vabariigis tegutses 145 partei-algorganisatsiooni, 27 partei-kandidaadigruppi ja 28 partei-komsomoligruppi.¹⁷ Esimese Nõukogude aasta jooksul kasvas EKP liikmete ja liikmekandidaatide arv enam kui 3000-ni.¹⁸

Suurt osa etendasid kultuurielu vahetul ümberkorraldamisel proletariaadi diktatuuri riiklikud organid, milleks esialgu olid tööliste, talurahva ja töötava intelligentsi esindajatest koosnevad valla-, linna- ja maakonnaavalitsused, alates 1941. aasta jaanuarist aga vastavad täitevkomiteed ja nende haridusosakonnad.

Aktiivselt lülitusid uue kultuuri aluste rajamisse ning töötajate sotsialistliku ideoloogia vaimus kasvatamisse vabariigi ametiühingu- ja komsomoliorganisatsioonid, mille kiire kasv ja mõju suurenemine rahva hulgas löid selleks häid eeldusi. 1940.—1941. a. kasvas ametiühingute liikmeskond Eesti NSV-s 20 000 kuni 185 000-ni, mis moodustas 85% kõigist palgatöolistest.¹⁹ Hariduse ja Kunsttöölise Ametiühingul oli Eesti NSV-s arvukalt liikmeid. Juba 1940. a. juuli algul kutsusid progressiivsed kooliõpetajad ajakirjanduse kaudu oma kolleege ühinema uutesse ametiühingutesse.²⁰ 1940. a. juulis astuski Eesti Õpetajate Liit (algkooliõpetajate organisatsioon) terves koosseisus ENSV Ametiühingute Keskliidu liikmeks.²¹ Sellelt pinnalt kujunes ka välja ENSV Hariduse ja Kunsttöölise Ametiühing.

¹⁷ Vt. S. Kutsar-Zabrodska ja, Eestimaa Kommunistlik Partei 1940. aasta revolutsioonis, lk. 156.

¹⁸ Центральный Партийный Архив Института Марксизма-Ленинизма при ЦК КПСС. Фонд 17, оп. 1, ед. хр. 2555, л. 29.

¹⁹ Vt. S. Kutsar-Zabrodska ja, Eestimaa Kommunistlik Partei 1940. aasta revolutsioonis, lk. 150.

²⁰ Vt. «Kommunist» 8. juuli 1940.

²¹ Vt. «Õpetajate Leht» 12. juuli 1940.

1941. a. märtsis oli ENSV Hariduse ja Kunsti tööliste Ametiühingus 13 500 liiget,²² neist suur osa oli õpetajaid.

EKP Keskkomitee ja kohalikud parteikomiteed suunasid korraldada ametiühinguorganisatsioonide tähelepanu vajadusele arendada kultuurilist ja ideelis-poliitilist kasvatustööd. Sel eesmärgil kuulati parteikomiteede istungitel ametiühinguorganisatsioonide vastavaid aruandeid,²³ vastavat tööloiku valgustas pidevalt ajakirjandus jne. Ametiühingute kultuuritöö edasise parandamise vajadusele pöörati tõsiselt tähelepanu EKP IV kongressil.

Suurt kultuuri- ja kasvatustööd Nõukogude Eesti noorsoo hulgas tegi vabariigi komsomoliorganisatsioon, luues hulgaliselt poliitringe, korraldades loenguid, organiseerides tegevust klubides, rahvamajades, spordiorganisatsioonides, abistades partei- ja haridusorganeid koolide õppe- ja kasvatustöö põhjaliku ümberkorraldamise alal. Kolme kuu jooksul pärast nõukogude võimu taastamist Eestis laekus avaldusi sooviga astuda ELKNÜ liikmeks peaaegu 12 000 noorelt.²⁴ EKP IV kongressiks oli Eesti NSV-s kommunistlikke noori 3400 ja liikmekandidaate 2232 ning avaldusi oli samaks ajaks esitanud veel üle 4000 noore. Vabariigis tegutses 1941. aasta veebruaris 476 komsomoliorganisatsiooni.²⁵ Aasta jooksul astus Eestimaa LKNÜ-sse 11 000 noort.²⁶

EKP lähtus oma tegevuses leninlikust seisukohast, et kultuuritöö keskseks probleemiks on rahvahariduse põhjalik ümberkorraldamine, selle allutamine sotsialismi ehitamise eesmärkidele. Nõukogude Eesti parteiorganisatsioon võttis selle küsimuse praktilisel lahendamisel aluseks NLKP programmis (1919. a.) formuleeritud nõuded rahvahariduse alal, partei ja nõukogude valitsuse vastavad otsused, EKP IV kongressi resolutsiooni.

Alates 21. juunist 1941. a. seadis EKP esikohale nõude demokratiseerida haridussüsteemi. Selline seisukoht väljendus J. Vares-Barbaruse juhitava rahvalitsuse deklaratsioonis 22. juunist 1941. Seda rõhutati ka Eesti Töötava Rahva Liidu valimiseelsetes loosungites. Nendes rõhutati: «Meie nõuame, et rahvaharidus saaks kõigile kättesaadavaks ja oleks tasuta, et kesk- ja ülikooli ukсед oleksid pärani avatud töörahva lastele!»²⁷ Juba 6. juulil 1940. a. võttis demokraatlik rahvalitsus vastu uue algkoolide seaduse, millega koolikohustust pikendati esialgu 15. eluaastani,²⁸ 13. juulil

²² Vt. «Kommunist» 25. märts 1941.

²³ Vt. «Kommunist» 3. aprill 1941.

²⁴ Центральный Партийный Архив ИМЛ при ЦК КПСС, ф. 17, оп. 22, ед. хр. 3770, л. 118.

²⁵ Vt. «Kommunist» 14. veebruar 1941.

²⁶ Vt. S. Kutsar-Zabrodska ja, Eestimaa Kommunistlik Partei 1940. aasta revolutsioonis, lk. 151.

²⁷ Vt. «Kommunist» 11. juuli 1940.

²⁸ Vt. «Kommunist» 9. juuli 1940.

oli president sunnitud oma dekreediga laiali saatma reaktsiooni-
lise Õpetajate Koja²⁹ jne.

Pärast 21. juulit 1940. a. jätkus üldharidusliku kooli demo-
kratiseerimine, millele lisandus nüüd veel nõukoguliku rahva-
haridussüsteemi rajamine. Juulis 1940. a. suleti senised eraalg-
koolid.³⁰ Augustis avaldati Nõukogude Eesti valitsuse haridus-
programm, milles nähti ette kooli riiklik iseloom, kooli täielik
eraldamine kirikust, hariduse kättesaadavuse ja kohustuslikkuse
põhimõtte, ühtluskooli, kooli ja ühiskondlike organisatsioonide
seose printsiip jne.³¹

Erilist hoolt kandis kommunistlik partei töölis- ja maanoorte
hariduse eest. Algalval õppeaastal võeti eksamiteta vastu keskkooli
IV (10.) klassi neid töötavaid noori, kelle haridustee oli jäänud
pooleli. Samuti loodi töötava noorsoo jaoks töölisfakultetide põhi-
mõttel 6-kuulised kursused keskkooli lõpetamiseks. Töölisnoortele,
kes olid lõpetanud vähemalt 9 klassi, avati sellised kursused Tal-
linnas, Tartus ja Pärnus, kusjuures kursuselased said riigilt kõik
vajalikud õppevahendid ja 200 rbl: stipendiumi kuus,³² avati kesk-
koolide juures mittestatsionaarseid osakondi³³, loodi ja laiendati
täiskasvanute alg- ja keskkooli. Viimastes õppis 1940./41. õ. a.
ca 1800 inimest.³⁴

Üldharidusliku kooli laialdaselt kättesaadavaks muutmise ees-
märgil avati Eesti NSV-s hulgaliselt uusi klassikomplekte, uusi
kooli. Õpilaste arv üldhariduslikes koolides suurenes 12 075
võrra.³⁵ EKP Tallinna linna organisatsiooni I konverentsil
(1. veebruaril 1941) märgiti näiteks, et vabariigi pealinnas, kus
kodanliku diktatuuri perioodil paljud töölisnoored ei saanud hari-
dust omandada, suurenes 1940/1941. õppeaastal õpilaste arv üld-
hariduslikes koolides 4400 võrra.³⁶ Avarad perspektiivid haridus-
elu arendamiseks olid kavandatud Eesti NSV rahvamajanduse
arendamise 1941. a. plaanis.³⁷

Suur ülesanne seisis partei ja valitsuse ees seoses nõukogude
koolivõrgu õige paigutusega Eestis. Kodanliku võimu perioodil
puudusid maal peaaegu täielikult keskkoolid (gümnaasium, prog-
gümnaasium). Nii oli 1938./39. õ. a. 48 gümnaasiumist maal ainult
2 ja 49 progümnaasiumist ainult 3. Juba 1940./41. õ. a. jooksul

²⁹ Vt. «Kommunist» 15. juuli 1940.

³⁰ Vt. «Kommunist» 29. juuli 1940.

³¹ Vt. «Kommunist» 6. august 1940.

³² Vt. 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, lk. 380—381, «Kommunist» 6. märts 1941.

³³ Vt. «Nõukogude Õpetaja» 9. mai 1941.

³⁴ Vt. «Kommunist» 13. veebruar 1941.

³⁵ Vt. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria, nr. 2, 1960, lk. 188.

³⁶ Vt. «Kommunist» 2. veebruar 1941.

³⁷ 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, lk. 410.

avati ENSV maarajoonides arvukalt 7.-ndaid klasse, alg- ja keskkooli. 1941./42. õ. a. pidi aga ehitatama veel 20 uut maakooli.³⁸

Kommunistliku partei haridusprogrammi järjekindla elluviimise tulemusena kaotati valitsuse otsusega 25. septembrist 1940 ENSV kesk- ja kutsekoolides õppemaks tööliskoortele.³⁹ Õppemaks säilis ekspluataatorlikest klassidest pärinevate noorte jaoks. Joh. Lauristin märkis sel puhul oma kõnes 5. jaanuaril 1941. a. Tartus:

«Haridus ei ole enam rikkama rahva eesõigus. Tasuta haridus tööliste, töötavate talupoegade ja töötava intelligentsi lastele ning arvukad stipendiumid andekamaile võimaldavad neil pääsu algkoolist kuni kõrgema kooli lõpetamiseni.»⁴⁰

Põhjalikult muutus õppe- ja kasvatustöö sisu. Selle määras nüüd eesmärk kasvatada sotsialismiehitajate noort põlvkonda piiritu ustavuse vaimus Kommunistlikule Parteile ja nõukogude rahvale, sotsialistliku internatsionalismi ja rahvaste sõpruse ideede alusel, anda noortele sügavaid teadmisi praktiliseks tööks uue ühiskonna ülesehitamisel.

EKP IV kongress tegi kokkuvõtteid murrangulistest saavutustest kõigil elualadel Nõukogude Eestis, sealhulgas ka rahvahariduse alal. Uhteaegu rõhutati aga kongressi otsuses, et Eesti NSV Hariduse Rahvakomissariaat töötab lubamatult aeglaselt rahvaharidussüsteemi ümberkorraldamise alal nõukogude koolikorra kohaselt ja seati ülesanne viia 1941/1942. õppeaastal põhiliselt lõpule üldhariduslike, kutse- ja kõrgemate koolide üleminek nõukogude haridussüsteemile.⁴¹

Nõukogude Eesti rahvahariduse põhjalik ümberkorraldamine uutele alustele ja õppiva noorsoo kommunistlik kasvatamine nõudsid suurt tööd õpetajate kaadriga. See ülesanne langes esmajoonnes vabariigi parteiorganisatsiooni õlgadele. Oli vaja komplekteerida kõik haridusasutused, koolid ja kõrgemad koolid kõrge erialase ja poliitilise kvalifikatsiooniga pedagoogide, teadlaste ja hariduselu organiseerijatega.

Valdav enamik kooliõpetajatest, saanud kodanlikus Eestis tunda töötava haritlase olukorra ebakindlust ja perspektiivtust, ühinesid otsekohe nõukogude võimuga ja toetasid seda aktiivselt. Sellele osale õpetajaskonnast tugines ka parteiorganisatsioon hariduselu ümberkorraldamist juhtides.

Pakiliseks probleemiks, mille lahendamisele partei- ja haridusorganid asusid juba 1940. a. juulist oli õpetajate täienduskursuste organiseerimine. Need toimusid enne õppetöö algust (õppetöö algas 11. septembril 1940. a.) ja õppevaheajadel, osalt ka õppetöö ajal. Juba 1940. a. juulis-augustis toimunud kursustest võtsid

³⁸ Vt. J. Lauristin, Esimene nõukogude aasta Eestis, Tallinn 1946, lk. 142.

³⁹ «ENSV Teataja» 1940, nr. 14, art. 137.

⁴⁰ J. Lauristin, Esimene nõukogude aasta Eestis, lk. 114.

⁴¹ Vt. 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, lk. 369.

osa peaaegu kõik õpetajad (neid oli 1940/41. õ.-a. algul Eesti NSV üldhariduslikes koolides 5,2 tuhat⁴²).

Õpetajate täienduskursustel pöörati suurt tähelepanu partei ajaloo, NSV Liidu konstitutsiooni, Nõukogude Liidu rahvaste ajaloo jt. küsimuste selgitamisele. Tartu Riikliku Ülikooli juures korraldati keskkoolide vene keele õpetajatele kursused.

Veel enne 1940/41. õppeaasta algust korraldas Eesti NSV Hariduse Rahvakomissariaat vabariigi õpetajate ekskursioone Moskvasse ja Leningradi nõukogude kooli kogemuste omandamiseks.⁴³ Paljud koolid ja õpetajad tellisid pedagoogilist kirjandust ja ajakirjandust vennasvabariikidest.

Kommunistlik Partei ja Nõukogude valitsus, suunates õpetajaskonda nõukoguliku kooli loomisele, hoolitsesid samal ajal ka kooliõpetajate töö- ja elutingimuste parandamise eest. EKP Keskkomitee ja Eesti NSV RKN 26. novembri 1940. a. ühise määrusega tõsteti õpetajate palku, viidi sisse lisatasu klassijuhatamise, raamatukogutöö, ülennormiliste tundide jm. töö eest.⁴⁴ Märtsis 1941. aastal viidi sisse Eesti NSV teenelise õpetaja aunimetus.

Partei võitlus õpetajaskonna ümberkasvatamise eest andis häid tulemusi. Sellest kõnelevad õppe- ja kasvatustöö tulemused koolis, pioneeri- ja komsomoliorganisatsioonide kasv, õpetajate poliitilise aktiivsuse kasv (tegevus valimiskampaaniate käigus jne.). Muidugi olid need alles esimesed tulemused sel alal.

Tõsiseks küsimuseks, mis paratamatult kerkis päevakorda Nõukogude Eesti kooli elus oli vajadus uute õpetajate järele. Selle kutsus esile peamiselt koolivõrgu laienemine ja õpilaste arvu kiire kasv. Vaatamata sellele, et vabariigi haridusorganid kutsusid tööle koolidesse kõiki neid õpetajaid, kes kodanluse võimu perioodil olid sunnitud koolitööst eemale jääma ning rakendasid õpetajatena tööle keskkoolide lõpetajaid,⁴⁵ ei saanud küsimust ka 1940/41. õ.-a. lõpuks lahendatuks lugeda. Seepärast võttis Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu 1941. aasta juunis vastu määruse õpetajate instituudi loomiseks Tartus. Üliõpilaste vastuvõtu kondingendiks oli ette nähtud 280 inimest, õppetöö pidi toimuma kahes teaduskonnas — matemaatika-loodus- ja ajaloo-keeleteaduskonnas. Fašistliku Saksamaa kallaletungi tõttu jäi see, nagu paljud teised hariduse ja kultuuri arendamiseks Nõukogude Eestis kavandatud ülesanded ellu rakendamata. Seda tehti sõjajärgsetel aastatel.

Suured muudatused toimusid Eesti NSV-s 1940/41. a. ka kõrgema hariduse alal. Muutus üliõpilaste sotsiaalne koosseis — nõukogude võim avas kõrgema kooli ukSED töörahva hulgast päri-

⁴² Vt. Nõukogude Eesti saavutusi 20 aasta jooksul, Tallinn 1960, lk. 93.

⁴³ Vt. «Rahva Hääl» 9. september 1940.

⁴⁴ Vt. «Hariduse Rahvakomissariaadi Teataja» 1940, nr. 15, lk. 190—193.

⁴⁵ Sellisel teel sai üldhariduslik (peamiselt alg-) kool ca 700 uut õpetajat (vt. «Kommunist» 12. aprillil 1941.).

nevatele noortele. Kõrgemasse kooli vastuvõtmine viidi läbi rangelt klassiprintsiibil.

Vastavalt ENSV RKN määrusele viidi 1940. a. septembris sisse stipendiumid kõrgemate koolide üliõpilastele.⁴⁶ Selle saajateks võisid olla vaid töörahva hulgast pärinevad noored. 1940/41. õppeaastal kasvas üliõpilaste arv vabariigis 4740 inimeseni. See oli 1124 üliõpilase võrra enam kui 1939/40. õppeaastal.⁴⁷ Eesti NSV-st pärinevatele noortele avanes võimalus õppida paljudes teistes meie maa kõrgemates koolides.

Nõukogude võim andis summased kõrgema hariduse arendamiseks vabariigis. 1941. aasta eelarve kohaselt eraldati kaadri ettevalmistamiseks üle 44 miljoni rbl., suurem osa sellest oli määratud kõrgema kooli jaoks. 1941. a. oli ette nähtud uue õppehoone ehitamine TRÜ-le, ülikoolis asusid tööle paljud uued teaduslikud töötajad jne.⁴⁸

1941. aasta märtsis avati Tartu Riiklikus Ülikoolis aspirantuur 7 alal ja Tallinna Tehnikaülikoolis 14 alal.⁴⁹

Kõrgemate koolide töö toimus nüüd uute õppeprogrammide alusel. Ilmus uut õppekirjandust, mille järele oli suur vajadus. Selle kitsaskoha likvideerimist nõuti ka EKP IV kongressil.⁵⁰

Üliõpilaste ideelis-poliitiliseks kasvatamiseks tegid suurt tööd kõrgemate koolide partei- ja komsomoliorganisatsioonid.

Kõrgemates koolides loodi marksismi-leninismi aluste kateedrid. Õppejõududele korraldati kursuseid dialektilise materialismi ja partei ajaloo tundmaõppimiseks. TRÜ kommunistid said initsiaatoriks ülikooli ajalehe loomisel, et selle kaudu avaldada veelgi suuremat mõju üliõpilaste ja õppejõudude ideelis-poliitilisele arengule.⁵¹

Marksistlik-leninliku kasvatustöö korraldamisel kõrgemas koolis tuli parteiorganisatsioonidel ületada tõsiseid raskusi. Olid küll suletud ja likvideeritud korporatsioonid ja teised nõukogude võimule vaenuliku organisatsioonid, klassivaenulikud elemendid olid saanud tõsise vastulöögi, kuid osa neist püüdis endist viisi levitada kodanlikke teooriaid eesti ajaloo, kodanliku klassisõja ja teistes küsimustes, luua halvustavat suhtumist marksistlik-leninlikku teoriasse, selle õppimisse jne. Kõrgemate koolide kommunistid ja kommunistlikud noored astusid resoluutselt välja niisuguste klassivaenuliku seisukohtade ja nende kandjate vastu.⁵²

1941. aastal saatsid vabariigi kõrgemad koolid ellu suure grupi noori spetsialiste, kes olid omandanud peale oma eriala

⁴⁶ Vt. «ENSV Teataja» 1940, nr. 14, art. 138.

⁴⁷ Vt. Nõukogude Eesti saavutusi 20 aasta jooksul, lk. 94.

⁴⁸ Vt. «Kommunist» 9. aprill 1941.

⁴⁹ Vt. «Kommunist» 11. märts 1941.

⁵⁰ Vt. 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, lk. 369.

⁵¹ Vt. «Kommunist» 12. veebruar 1941.

⁵² Vt. «Kommunist» 12. veebruar 1941.

ka teatud ulatuses marksistlik-leninliku maailmavaate põhialuseid.

Noorte spetsialistide ettevalmistamise põhjaliku reorganiseerimisega koos tuli asuda ka kogu haritlaskonna ümberkasvatamisele. Kodanlikust Eestist pärineva intelligentsi maailmavaatelist ümberkujunemist soodustas Kommunistliku Partei ja Nõukogude valitsuse pidev hoolitsus haritlaste eest, see et nõukogude võimu ajal avanesid neile suured võimalused oma oskuste rakendamiseks. Haritlaskonna valdava enamuse ühinemisele nõukogude võimuga aitas palju kaasa EKP suhtumine neisse, mida väljendati korduvalt ja selgelt.

Kõnes Tallinna töörahva miitingul 24. juulil 1940. aastal rõhutas J. Lauristin: «Meie partei kutsub töötavat intelligentsi, insenere, tehnikuid, keemikuid, arhitekte ja agronoome, arste — kõiki asjatundjaid ühinema parteiga, ametiühingutega, vabriku vanemate nõukoguga; meie kutsume teid ühinema maa õige pere-mehega — töötava rahvaga — ja rakendama oma teadmisi ja oskusi töötava rahva teenistusse... Me peame võimaldama töötavale haritlaskonnale rakendada oma oskusi ja jõudu, neid usaldama, neid aitama vabaneda mineviku köidikuist.»⁵³

Samasugust seisukohta väljendas kindlalt ka EKP IV kongress oma otsuses, rõhutades, et vanu spetsialiste, kes ausalt ja lojaalselt tahavad töötada rahva heaks, nõukogude võimu heaks on tarvis julgemalt ja rohkem kaasa haarata, kontrollides ühtlasi nende tegeliku töö tulemusi ja abistades ning toetades neid igati.⁵⁴

EKP praktiline töö spetsialistide kaadriga lähtus täielikult toodud seisukohtadest, mille tulemusena valdav osa neist lülitus aktiivselt nõukogulikku ülesehitustöösse.

Kunsti ja kirjanduse valdkonnas lähtus EKP esmajoones sellest, et tagada nende osatähtsuse pidev kasv sotsialistlikus ülesehitustöös, tõsta kunstnike ja kirjanike loomingu ideelis-kunstilist taset. Kommunistlik Partei toetas kõiki loomingulisi töötajaid, kes avaldasid valmisolekut ja head taht minna koos rahvaga, nõukogude võimuga. Paljudele kultuuritegelastest tähendas see lahtiütlemist vanadest arusaamadest kultuuri- ja ühiskonnalelu küsimustes, vabanemist kodanliku maailmavaate mõjust. Vabariigi parteiorganisatsioon nägi oma ülesannet selles, et abistada neid selles ümberkasvamise protsessis. See eeldas loovintelligentsi pidevat ideelist kasvatamist, sügavat tähelepanu ja hoolitsust tema suhtes. Kommunistliku Partei niisugust seisukohta avaldati korduvalt.

Tervitades Eestimaa Kommunistliku Partei nimel ajakirja «Viisnurk» kirjutas Joh. Lauristin: «Kunsti, kirjanduse ning meie

⁵³ J. Lauristin, Esimene nõukogude aasta Eestis, lk. 28.

⁵⁴ Vt. 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, lk. 374.

kultuuritegelaste ülesanne on nüüd vaid tõe teenida, tõe tuua heledasse valgusse, tõe kanda ilusana, puhtana kõige laiema-tesse rahvahulkadesse, kõiki nakatada austama tõe, et kõiki õpetada põlgama inimese kurnamist teise poolt, et kõiki juhtida ilu, aususe ja inimarmastava valguslätte juure, et kõiki viia võitluse parima ühiskonna — sotsialismi teostamise eest.»⁵⁵

EKP tegevust kunsti ja kirjanduse suunamisel sotsialistliku realismi teele kergendasid mitmed asjaolud.

Sotsialistliku kultuuri võidukäigu eest andsid oma parima proletaarsed võitlejad-kultuuritegelased, nagu J. Lauristin-Madarik jt., kes kogu oma elu ja kunstiloomingu oli pühendanud võitlusele sotsialismi eest.

Suurt osa etendas kodanliku diktatuuri ajal Nõukogude Liidus elanud ja töötanud kultuuritegelaste osavõtt ja toetus Nõukogude Eesti kultuurile tema arengus sotsialismi suunas.

Väga tähtis oli see, et suur grupp kultuuritegelasi asus kindlalt nõukogude võimu poole ja kutsus oma ühiskondliku ning loomingulise tegevuse eeskujule järgnema kõiki loomingulisi töötajaid. Nende hulka kuulusid J. Vares-Barbarus, J. Sütiste, A. Jakobson, J. Semper, A. Alle, J. Kärner, E. Tammlaan, maalikunstnikud A. Johani ja H. Mugasto, helilooja E. Kapp ja paljud teised.

Kultuuritegelaste ideelis-kunstilise arengu soodustamiseks rakendas EKP ellu ulatuslikke abinõusid.

Et koondada kõiki Eesti NSV kirjanikke ja kunstnikke, kes olid valmis oma loominguaga aktiivselt osa võtma sotsialistlikust ülesehitustööst, loodi Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu 7. oktoobri 1940. a. otsusega Eesti Nõukogude Kirjanike Liit ja Eesti Nõukogude Kujutavate Kunstnike Liit. Kirjanike Liidu orgkomitee esimeheks määrati A. Jakobson, liikmeteks A. Alle, M. Jürna, P. Keerdo, F. Tuglas jt. Kunstnike Liidu orgkomiteesse kuulusid A. Bach, E. Adamson, A. Johani, Ed. Viiralt, R. Sagrits jt.⁵⁶ 1940. aastal loodi ka Eesti Nõukogude Heliloojate Liidu orgkomitee, ENSV Kunstnike Kooperatiiv ja Rahva Kunstilise Isetegevuse Keskmaja. Niisugused organisatsioonilised abinõud soodustasid kommunistliku partei mõju kasvu loominguliste töötajate hulgas.

Suurt osa intelligentsi arengus etendas nende ideeline suunamine mitmesuguste õppevormide kaudu. Häid võimalusi pakkusid selleks avatud marksismi-leninismi õhtuülikoolid, lektooriumid jt. poliitilise õppuse vormid, millest ka kunstnikud, kirjanelikud ja teised kultuuritöötajad osa võtsid. Väärrib märkimist EKP Keskkomitee initsiatiivil 1941. a. veebruaris⁵⁷ loodud Tallinna

⁵⁵ Vt. «Viisnurk», nr. 1, 1940, lk. 3.

⁵⁶ Vt. 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, lk. 311—312.

⁵⁷ Vt. «Kommunist» 27. veebruar 1941.

Lektoriumi töö, kus haritlaskonnale esinesid J. Vares-Barbarus, N. Ruus, Ed. Päll, A. Raud, A. Uiibo ja paljud teised parteitöötajad, kultuuri- ja ühiskonnategelased.

Hoogsalt arenesid 1940/41. a. vabariigi loominguliste töötajate vahetud sidemed vennasvabariikide kultuuritegelastega. Eesti NSV kunstirahva esindajad külastasid korduvalt Lenigradi ja Moskva kolleege ja tutvusid vennasrahvaste sotsialistliku kultuuri edusammudega. Sagedasteks külalisteks Eesti NSV-s olid Nõukogude Liidu väljapaistvad kunstimeistrid ja -kollektiivid. Nõukogude Eestit külastasid M. Solohhov ja V. Višnevski, vabariigis esinesid korduvalt Nõukogude Liidu Akadeemilise Suure Teatri solistid, Tallinnas korraldati VNFSV kunstnike tööde näitus (värviline graafika). Ajalehtedes ja kultuurialastes ajakirjades tutvustati lugejaid laialdaselt kunsti ja kirjanduse edusammudega teistes liiduvabariikides.

Murrangu eesti nõukogude kirjanduse arengusse tõi see, et esmakordselt muutus meil vabalt ja suures ulatuses kättesaadavaks vennasrahvaste, sealhulgas esmajoones vene nõukogude kirjandus. Selle tutvustamisele rahvahulkades aitas kaasa üha hooastuv tõlketegevus.

Tänu partei ja valitsuse igakülgsele hoolitsusele Nõukogude Eesti loominguliste töötajate eest ja nende ideelis-kunstilise arengu pidevale suunamisele kujunes esimene nõukogude aasta rohkete saavutuste aastaks kujutava kunsti, kirjanduse, teatrikunsti jt. aladel.

Kunstimeistrite loomingu keskpunkti asus nüüd töötav inimene, sotsialismiehitaja.

Eesti nõukogude kirjandus arenes kindlalt sotsialistliku realismi suunas. Ilukirjandusteosed ilmusid enneolematult suurtes tiraažides. Valmis Nõukogude Eesti esimene kujutava kunsti teos — kunstnik A. Johani maal «21. juuli demonstratsioon Tartus», valmimas oli E. Kapi ballett «Kalevipoeg».

Põhjalikult muutus teatrite repertuaar ja kogu tegevus. 1940/41. a. hooajal lavastati vabariigi teatrites suure eduga M. Gorki «Vassa Zeleznova» ja «Ema» («Estonia»), B. Lavrenjovi «Murrang» ja A. Arbuzovi «Tanja» («Draamateater»), paljud eesti klassikalise dramaturgia teosed jne.⁵⁸ Kiiresti kasvas teatrikülastajate arv.

Suurel määral aitas loomingulisi töötajaid mobiliseerida ja innustada 1941. a. sügisel Moskvast toimuv Eesti NSV kunstidekaad, milleks hakkasid ulatuslikke ettevalmistustöid tegema eesti nõukogude kunstnikud ja kirjanikud juba alates 1940. aasta septembrist.⁵⁹ ENSV kunstidekaadiks ettevalmistamist juhtis vahetult EKP Keskkomitee. Tema eestvõttel toimusid mitmed loo-

⁵⁸ Vt. «Nõukogude kultuur» nr. 1, 1941, lk. 54—58.

⁵⁹ Vt. 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, lk. 283—284.

minguliste töötajate kokkutulekud ja nõupidamised vabariigis, kus arutati ettevalmistuste käiku ja ülesandeid sel alal. Kuulutati välja konkursse uudisloomingu saamiseks.

Eesti NSV kunsti ja kirjanduse dekaadiks ettevalmistamine toimus laial rindel, kuid dekaad ise ei toimunud seoses fašistliku Saksamaa reetliku kallaletungiga Nõukogude Liidule ja nõukogude rahva Suure Isamaasõja algusega.

Kultuurilise ülesehitustöö lahutamatuks osaks Nõukogude Eestis 1940/41. a. oli järjekindel võitlus rahvahulkade ümberkasvatamise eest marksistlik-leninliku ideoloogia vaimus, kodanliku ideoloogia mõju väljatõrjumine töötajate teadvusest ja käitumisest. Suurt osa etendas selles massiline poliitiline töö ja kultuurhariduslike asutuste tegevus.

EKP organiseeris kogu vabariigis ulatusliku parteihariduse võrgu, kuhu 1941. a. veebruaris kuulusid 2 marksismi-leninismi õhtuülikooli (220 in.), 8 partei õhtukooli (480 in.), 104 partei ajaloo ringi (2722 in.) ja 493 poliitringi (üle 10 000 in.).⁶⁰ Poliitilise kirjanduse levik omandas väga suure mastaabi. Kui kodanliku diktatuuri ajal ilmus Eestis vaid üksikuid Marxi ja Engelsi teoseid («Kapital», «Palgatöö ja kapital», «Valitud teosed 3 köites»), V. I. Lenini teostest ei ilmunud kodanlikus Eestis aga ühtegi⁶¹, siis 1940/41. a. anti välja poliitilist kirjandust järgmistes tiraažides: V. I. Lenini elulugu — 30 000 eks., ÜK(b)P ajalugu. Lühikursus — 50 000 eks. jne.⁶² Algasid ettevalmistused V. I. Lenini teoste väljaandmiseks eesti keeles.

Suurt ideelis-poliitilist tööd tegi ENSV töötajate seas kommunistlik ajakirjandus, 22. juunil 1941. a. hakkas ilmuma ajaleht «Rahva Hääle», 5. juulil — «Kommunist» jne. Kodanlikud ajalehed suleti samal ajal reaktsioonilise propaganda pärast. 1940. a. mais ületas «Rahva Hääle» ja «Kommunisti» tiraaž omaaegsete peamiste kodanlike ajalehtede «Päevalehe» ja «Uus Eesti» tiraaži 14 000 eks. võrra. 1941. a. mais ilmus ENSV-s 20 ajalehte (16 eesti, 3 vene ja 1 rootsi keeles) ja 36 ajakirja (neist 1 venekeelne). Ajalehtede ja ajakirjade kogutiraaž tõusis 455 000 eksemplarini.⁶³ Pidevalt suurenes ajakirjanduse tellijate arv. Kasvasid bolševistliku ajakirjanduse aktiivsete abiliste — kirjasaatjate read. Nii, näiteks, ajalehel «Tartu Kommunist» olid kirjasaatjad peaaegu igas vallas, toimetusse saabus keskmiselt üle 500 kirja kuus.⁶⁴

Suuri võimalusi rahvahulkade kasvatamiseks on kultuurhariduslikel asutustel.

⁶⁰ Vt. «Kommunist», 13. veebruar 1941.

⁶¹ Vt. «Nõukogude Kultuur» nr. 4, 1941, lk. 229.

⁶² Vt. 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, lk. 428.

⁶³ Vt. 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, lk. 427.

⁶⁴ Vt. «Kommunist», 5. mai 1941.

1940. a. tõi kaasa kultuurharidusliku tegevuse põhjaliku ümberkorraldamise ENSV-s. See omandas uue sotsialistliku sisu.

Ei saa eitada, et kodanlikul ajal viljeldi osas kultuurhariduslikes asutustes demokraatlikku kultuuri. Teatud määral kujunesid sellised isetegevuslikud kollektiivid oma tegevusega isegi protestiks ametliku, valitseva kliki poolt pealesurutava natsionalistliku ideoloogia vastu. Kuid paratamatult olid isetegevuskollektiivid ka sellisel juhul majanduslikult ja organisatsiooniliselt sõltuvad võimulolevatest reaktsioonilistest ringkondadest (maal kulaklusest).

Nõukogude võim natsionaliseeris kogu Eesti NSV kultuurhariduslike asutuste võrgu, sest osa neist oli oma juhtkonna kui ka tegevuse iseloomult avalikult nõukogudevastased. Klassivaenlane, olles kõrvale tõrjutud poliitiliselt võimult, püüdis nagu uppuja haarata õlekõrrest ja kasutada mõningaid kultuurhariduslikke organisatsioone oma vaenuliku propaganda tegemiseks. Nii tagandati juulis 1940. a. Eesti Spordi Keskliidu vana juhtkond,⁶⁵ 1940. a. juuli lõpul Maanaiste Keskseksi endine juhtkond⁶⁶ jt. rahvavaenuliku tegevuse pärast. 1940. a. augusti algul sulges Sisekaitse Ülem samadel motiividel Eesti—Inglise kultuuriühingu.⁶⁷ Kultuurharidusliku töö reorganiseerimisse lülitusid ka tekkiavad komsomoliorganisatsioonid. Komsomoli- ja teised ühiskondlikud organisatsioonid löid uusi isetegevusringe, poliitringe, organiseerisid revolutsiooniliste laulude õppimist, andsid välja seinalehti, rajasid hulgaliselt punanurki.

1940/41. a. vahetuseks oli vanade kultuurhariduslike asutuste võrk põhiliselt likvideeritud. EK(b)P IV kongress nõudis, et parteiorganisatsioonid peavad lõpule viima selle ülesande ning arendama kultuurhariduslike asutuste võrku edasi, pöörates seejuures «...suurt tähelepanu raamatukogude asutamisele ja suurendamisele eriti maal».⁶⁸

Vastavalt EK(b)P IV kongressi otsusele elavnes 1941. a. kultuurhariduslike asutuste töö. Kui kodanlik valitsus andis raamatukogudele 1939/40. a. eelarve järgi 125 000 krooni toetust⁶⁹, siis ENSV 1941. a. eelarve kohaselt ulatus see summa 5 953 000 rublani. Kui kodanlikus Eestis (1. aprilli 1940. a. seisuga) oli 747 raamatukogu (neist 70% mitteriiklikud) ja 170 raamatulaenutuspunkti, siis juba 1. jaanuariks 1941. a. olid kõik raamatukogud riigistatud ja nende arv kasvanud.⁷⁰ Kui kodanlik valitsus andis rahvamajade ja klubide jaoks vaid 70 000 krooni ja paljud neist

⁶⁵ Vt. «Kommunist» 20. juuli 1940.

⁶⁶ Vt. «Kommunist» 30. juuli 1940.

⁶⁷ Vt. «Kommunist» 3. august 1940.

⁶⁸ Vt. 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, lk. 369—370.

⁶⁹ Vt. «Kommunist» 9. aprill 1941.

⁷⁰ «Nõukogude Kultuur» nr. 6, 1941, lk. 375.

töötasid suurel määral «isemajandavatena», siis 1941. a. eelarve kohaselt oli neile ette nähtud 5 827 000 rbl.

Ellu viies EK(b)P IV kongressi otsust arendas kommunistlik partei kultuurhariduslike asutuste võrku eriti maal. Juba esimestel nõukogude võimu kuudel avati ENSV maarajoonides rida uusi rahva- ja kultuurimaju.

Kogu väbariigi kultuurhariduslike asutuste võrk jaotati 479 ringkonnaks, loodi maakondade kultuurimajad. Kõgu kultuurhariduslike asutuste võrk allutati ENSV Hariduse Rahvakomisariaadile.

Kultuurharidusliku töö tase sõltub eelkõige kaadrist. Nõukoguliku kultuurharidusala kaadri puudumine andis 1940/41. a. teravalt tunda. Küsimuse esialgseks lahendamiseks korraldasid EKP maakonnakomiteed rahvamajade ja -raamatukogude juhatajate lühiajalisi seminare. Jaanuaris 1941. a. loodi Kundas Põhja-Eesti Poliitharidustöö Kool, mis asus ette valmistama rahvamajade juhatajaid ja poliitharidustöö organisaatoreid. Õpilasi suunati siia ühiskondlike organisatsioonide soovitusel kõigist ENSV maakondadest.⁷¹ Nende arv ulatus enam kui 60 inimeseni. Kohtadel korraldati isetegevusaktiivi õppusi: isetegevuslike kollektiivide näitejuhtide, dekoraatorite kursused (Tallinnas, Tartus, Võrus, Pärnus, Petseris) jne. Ka siit kasvas uut kultuurharidustöö kaadrit.

Vastavalt kommunistliku partei juhtnõõridele kujundasid kultuurhariduslikud asutused põhiliselt ümber oma töö sisu. Rahvamajad, klubid, kultuurimajad kujunesid tähtsateks poliitilise kasvatustöö tugibaasideks, kus tegutsesid punanurgad, agitkollektiivid, poliitringid. Aktiivselt tegutsesid kultuurhariduslikud asutused valimiskampaania käigus, mis algas 1940. aasta novembris. Sotsialistliku kultuuri viljelemise ning levitamise käigus kerkis esile hulgaliselt uusi töövorme: suure tõusu tegi läbi maaelanikkonna kinoalane teenindamine, sai alguse linna kultuuriasutuste (teatrite) šeflustöö maal, rajati arvukalt uusi isetegevuskollektiive.

1. aprillil 1941. aastal tegutses Eesti NSV-s kultuurhariduslike asutuste juures üle 1560 mitmesuguse isetegevusringi ligi 30 000 osavõtjaga.⁷² Isetegevuskollektiivide repertuaar oli põhjalikult muutunud, selles domineerisid nõukogude autorite teosed.

Ka kultuurharidusliku töö tulipunktiks oli esimene ENSV kunsti ja kirjanduse dekaad Moskvas. 1941. a. märtsi algul toimus EK(b)P KK esindaja ja kultuurharidustöötajate nõupidamine, kus arutati kultuurhariduslike asutuste dekaadiks ettevalmistamise käiku, repertuaari jne.⁷³

⁷¹ «Nõukogude Kultuur» 1941, nr. 1, 64.

⁷² 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, lk. 437.

⁷³ Vt. «Nõukogude Kultuur» 1941, nr. 1, lk. 69.

Dekaadielised ülevaatused toimusid maakonniti 1941. a. suvel ning näitasid veel kord, kui võrd massiliseks oli kujunenud kunstiline isetegevus ENSV-s.

* * *

Kiirelt areneva nõukoguliku kultuuritöö ENSV-s katkestas fašistliku Saksamaa kallaletung meie kodumaale. Suure Isamaasõja pühkedes rakendus partei ka kultuuritöö peamise ülesande lahendamisele — vastulöögiks vaenlasele.

Kommunistliku partei poolt juhitud kultuurilist ülesehitustööd ENSV-s 1940./41. a. tuleb vaadelda kui esimesi samme kultuurirevolutsioonis, mis viidi põhjoontes lõpule sõjajärgsetel aastatel. Vabariigis toimunud sotsialistliku kultuurirevolutsiooni konkreetseid teed ja ülesanded olid erinevad võrreldes vennasvabariikide olukorraga, kuid oma põhiolemuselt oli see leninliku kultuurirevolutsiooni idee võidukas teostamine ENSV-s.

БОРЬБА КП ЭСТОНИИ ЗА РЕВОЛЮЦИОННЫЕ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ В ОБЛАСТИ КУЛЬТУРЫ В 1940—1941 ГГ.

Ф. Кинкар

Резюме

Первый год советской власти в Эстонии явился периодом коренных преобразований во всех сферах общественной жизни, в том числе и в области культуры. В Советской Эстонии началась социалистическая культурная революция.

Становление социалистической культуры в Эстонской ССР происходило в несравненно более благоприятных по сравнению со старшими братскими республиками исторических условиях. Это было обусловлено в первую очередь тем обстоятельством, что молодая Советская Эстония вступила в состав великой страны социализма, где к этому времени победила культурная революция. Соответствующий опыт КПСС и бескорыстная помощь братских народов в значительной степени способствовали решению эстонским народом задач культурной революции.

КП Эстонии уделяла большое внимание вопросам развития культуры как важной составной части построения социализма. Партийная организация республики являлась вдохновителем и организатором революционных преобразований в области культуры в 1940—1941 гг.

В статье подведены некоторые итоги деятельности КП Эстонии по коренной реорганизации общеобразовательной школы, по подготовке и перевоспитанию специалистов, идейно-политическому воспитанию трудящихся и т. д.

VOM KAMPF DER KOMMUNISTISCHEN PARTEI ESTLANDS FÜR DIE REVOLUTIONÄREN UMGESTALTUNGEN AUF DEM GEBIET DER KULTUR IN DEN JAHREN 1940—1941.

F. Kinkar

Zusammenfassung

Das erste Jahr der Sowjetmacht in Estland bewirkte grundlegende revolutionäre Umgestaltungen auf allen Lebensgebieten. In Sowjetestland begann und entwickelte sich auch erfolgreich die sozialistische Kulturrevolution.

Die Gründung der sozialistischen Kultur in der Estnischen SSR spielte sich im Vergleich zu den Schwesterrepubliken unter viel günstigeren historischen Bedingungen ab. Das war in erster Linie durch die Tatsache bedingt, daß das junge Sowjetestland sich dem großen sozialistischen Land anschloß, in dem die Kulturrevolution schon gesiegt hatte. Die entsprechenden Erfahrungen und die selbstlose Hilfe der brüderlichen Völker halfen dem estnischen Volk die Aufgaben der Kulturrevolution erfolgreich zu lösen. Die KP Estlands schenkte große Aufmerksamkeit der Entwicklung der Kultur, dem wichtigen Bestandteil des Aufbaus des Sozialismus. Die Parteiorganisation der Republik führte und organisierte die revolutionäre Umgestaltung des kulturellen Lebens in den Jahren 1940—41.

EKP TEGEVUS TARTU ÜLIKOOLI KUJUNDAMISEL NÕUKOGUDE KÕRGEMAKS KOOLIKS (1940—1941)

J. Kalits

NLKP ajaloo kateeder

Leninlikud juhtnõõrid sotsialismi ja kommunismi ehitamise üldistest seaduspärasustest rõhutavad, et kultuurirevolutsioon on sotsialistliku revolutsiooni lahutamatu koostisosa. Seejuures «...ei tule,» nagu märkis V. I. Lenin, «esitada neid nõudeid, mida esitab Lääne-Euroopa kodanlus, vaid neid, mida on väärikas ja sobiv esitada maale, kes seab endale ülesandeks areneda sotsialistlikuks maaks»¹.

Tähtis osa sotsialistlikus kultuurirevolutsioonis kuulub kõrgema hariduse demokratiseerimisele. 1919. aastal vastuvõetud partei programmis märgiti, et üheks tähtsamaks partei ülesandeks rahvahariduse alal on «avada kõrgemate koolide auditooriumid ulatuslikult kõigile, kes soovivad õppida, ja esmajoones tööliste; tõmmata kõrgemate koolide õppejõududena tööle kõik need, kes võivad seal õpetada; kõrvaldada kõik kunstlikud tõkked värske teaduslike jõudude ja kateedri vahel; luua õppijatele vajalikud materiaalsed tingimused selleks, et proletaarlased ja talupojad saaksid tegelikult kasutada kõrgemat kooli»².

NLKP lahendas edukalt laiade rahvahulkade kultuuritaseme tõstmise ülesanded ning pani kõrgema hariduse uuele alusele. NLKP kogemused kõrgema hariduse ümberkorraldamisel on olnud oluliseks abiks kõikidele teistele rahvastele, kes on asunud uue ühiskonna ehitamisele pärast sotsialismi täielikku võitu NSV Liidus.

Sotsialistliku revolutsiooni leninlik teooria ja NLKP rikkalikud kogemused olid aluseks ka EKP tegevusele, kui ta veerand sajandit tagasi viis ellu oma programmilise ülesande: kukutada kodanlik valitsus, kehtestada proletariaadi diktatuur ja ühineda NSV Liiduga.³

¹ V. I. Lenin, Teosed, 33. kd., lk. 447.

² NLKP kongresside, konverentside ja Keskkomitee pleenumite resolutsioonid ja otsused, I osa, Tallinn, 1956, lk. 420.

³ Eestimaa Kommunistliku Partei esimene kongress, Tallinn 1960, lk. 7

Revolutsiooniliste sündmuste juhtimisel osutas EKP suurt tähelepanu kõrgema hariduse ümberkorraldamisele. See avaldus Tartu ülikooli ulatuslikus reorganiseerimises, mis toimus esialgu vahetult EKP Keskkomitee poolt, pärast ülikooli parteiorganisatsiooni loomist aga viimase kaudu. Tartu ülikool organiseeriti riiklikuks ülikooliks. Üheks tähtsamaks partei poolt püstitatud ülesandeks oli teha ülikool kättesaadavaks rahva laialdastele hulka-
dele ja kindlustada, «... et ei saaks olla mingisuguseid, mitte ainult juriidilisi, vaid ka faktilisi privileege varakatele klassidele»⁴. Juba enne sotsialistliku vabariigi väljakuulutamist võeti ette muudatused ülikooli administratsioonis: 19. juulil määrati rektoriks H. Riikoja ja majandusprorektoriks A.-T. Kliiman. Hiljem, juba 13. augustil, määrati poliitilise kasvatus juhiks K. Kure. Alates 10. septembrist 1940. a. nimetati rektoriks H. Kruus, K. Kure aga õppeprorektoriks.⁵ Sisuliste ümberkorralduste eesmärk fikseeriti 9. oktoobril 1940. aastal Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukõgu poolt kinnitatud uues ajutises ülikoolide põhikirjas. Selle kohaselt tuli ülikoolil ette valmistada kaadrit, kes on võimeline omandama teadust ja tehnikat, pühenduma kommunistliku ühiskonna ülesehitamisele, ühendama teooriat ja praktikat ning siduma töökogemusi teadusega.⁶ Põhikiri nõudis õppejõududelt, et nad teeniksid ausalt tööliklassi huvisid.

Esimesed sammud astuti ülikooli struktuuri alal. Kodanlikus ülikoolis oli üheks juhtivamaks teaduskonnaks usuteaduskond. Viies ellu partei programmi pidas EKP usuteaduskonna edasist eksisteerimist Tartu Riiklikus Ülikoolis võimatuks. See likvideeriti 31. augustiks.⁷

Ülikooli õppejõud koondati kateedrite juurde. 11. novembril esitati Hariduse Rahvakomissariaadile kinnitamiseks ülikooli osakondade ja kateedrite nimestik. Arvuliselt kujunes kateedrite jaotus teaduskondades järgmiseks: Oigusteaduskonnas 5, Arstiteaduskonnas 26, Ajaloo-Keeleteaduskonnas 12, Matemaatika-Loodusteaduskonnas 12, Loomaarstiteaduskonnas 7 ja Põllumajandusteaduskonnas 15 kateedrit. Peale selle moodustati veel 4 üleülikoolilist kateedrit: 1) marksismi-leninismi aluste, 2) poliitilise ökonomia, 3) kehalise kasvatus ja 4) sõjalise õpetuse kateeder.⁸ Üldse loodi 81 kateedrit.⁹

1940. aastal kaaluti ka mittestatsionaarse osakonna loomist. Vajadus selle järele oli väga suur. Ümberkorralduste rohkuse tõttu aga ei osutunud 1940/41. õppeaastal võimalikuks mittestatsionaarset osakonda käiku lasta.

⁴ V. I. Lenin, Teosed, 28. kd., lk. 31.

⁵ Eesti NSV RAKA, F. R-355, nim. 1, s.-ü. 49, l. 1.

⁶ Vt. «Eesti NSV Teataja» nr. 24, 1940, art. 268.

⁷ Eesti NSV RAKA, F. R-355, nim. 1, s.-ü. 85, l. 4.

⁸ «Hariduse Rahvakomissariaadi Teataja» nr. 19, 1940.

⁹ Eesti NSV RAKA, F. R-355, nim. 1, s.-ü. 49, l. 3.

Uutele alustele viidi samuti õppetöö. Seati sisse kindel kursuste süsteem. Loengutel käimine tehti üliõpilastele kohustuslikuks. Siinjuures lähtuti hariduse rahvakomissari poolt 2. okt. 1940. aastal kinnitatud «Tartu Ülikooli uutele õppekavadele ülemineku korraldamise määrustest»¹⁰. Kiiret ümberkorraldamist juba enne uue õppeaasta algust nõudis ka õppetöö sisuline külg. Senised programmid ei vastanud uutele nõuetele. Kõikides ainetes ei suudetud neid hankida vanemate liiduvabariikide kõrgematest õppeasutustest. Eriti raskendas olukorda see, et terves reas ainetes tuli kasutada hoopis erinevaid, nn. üleminekuprogramme. Programmid läbivaatamine tehti küll ülesandeks äsjaloodud kateedritele, kuid viimastel puudusid selleks kogemused. Niiviisi jäi läbivaatamise ülesanne paljudel juhtudel vastava aine õppejõu hooleks.

Pakulist lahendamist ootas kaadri küsimus. Juba omal ajal rõhutas V. I. Lenin, et «...igasugune «kontroll», igasugune «juhtimine», igasugused «programmid», «põhikirjad» ja muud, et see kõik on tühipaljas jutt lektorite koosseisu kõrval. Ei mingisugune kontroll, ei mingisugused programmid jne. pole absoluutselt võimelised muutma seda õppetöö suunda, mille määrab lektorite koosseis»¹¹. Õppejõudude koosseisu parandamist alustas EKP eelkõige uute, revolutsioonile ustavate jõudude kaasatõmbamisega Tartu Riikliku Ülikooli töösse. Juba 1940/41. õppeaasta I semestril kasvas ülikooli õppejõudude arv 70 võrra. Semestri lõpul oli neid 358.¹² Eestimaa Kommunistliku Partei IV kongress juhtis oma otsuses tähelepanu kõrgemate õppeasutuste õppejõudude kaadri edasisele tugevdamisele. Pärast kongressi kasvas nende koosseis TRÜ-s veelgi, ulatudes 1940/41. õppeaasta lõpuks 446 liikmeni.

Õppejõudude koosseisu laiendamine ei viinud ülikooli kaadreid veel kaasaja nõuete tasemele. Nagu näitasid NLKP kogemused, oli vaja «vana kaadri ratsionaalse ärakasutamise kõrval valmistada energilisemalt ette ja edutada noori teaduslikke jõude, eriti tööliste ja parteilaste hulgast»¹³. Kaasaegset teadust valdavate spetsialistide ettevalmistamiseks loodi Tartu Riiklikus Ülikoolis aspirantuur. 1941. aasta kevadel kinnitati esimesed 23 aspiranti, neist marksismi-leninismi aluste alal 6, õigusteaduse alal 2, arstiteaduse alal 3, ajaloo- ja keeleteaduse alal 7, matemaatika-loodusteaduse alal 1 ja põllumajandusteaduste alal 4.¹⁴

EKP astus samme ülikooli õppebaasi tugevdamiseks. Partei IV kongressi otsuses rõhutati, et tuleb pöörata erilist tähelepanu

¹⁰ Eesti NSV RAKA, F. R-355, nim. 1, s.-ü. 85, 1, 1—14.

¹¹ V. I. Lenin, Teosed, 15. kd., lk. 433—434. 17

¹² EKPA, F. 1, nim. 1—1, s.-ü. 28, l. 92.

¹³ NLKP kongresside, konverentside ja Keskkomitee pleenumite resolutsioonid ja otsused, II osa, Tallinn, 1956, lk. 622.

¹⁴ «Tartu Kommunist» nr. 105, 7. mail 1941.

kesk- ja kõrgema kooli varustamisele õpikute ja kirjandusega. 10 kuu jooksul pärast nõukogude võimu taaskehtestamist täienes TRÜ raamatukogu 10 000 köitega. Uute raamatute muretsemiseks määras nõukogude valitsus 1941. aastaks ligi 100 000 rubla, s. o. umbes 4 korda rohkem kui kodanlik valitsus 1939. aastal.¹⁵ Ülikooli raamatukogu laiendamise kõrval koostati ulatuslikud kavad uute laboratooriumide, kabinettide ja teiste õpperuumide rajamiseks. Kavandati ka keemiahoone lõplik väljaehitamine. Eesti NSV Ministrite Nõukogu otsusega 18. märtsist 1941. a. loodi Tartu Riikliku Ülikooli juures arheoloogia, zooloogia ja geoloogia õppekeskmuuseumid.

Partei ja valitsuse poliitika kõrgema hariduse demokratiseerimise alal kajastus uue vastuvõtu organiseerimises 1940. õppeaasta sügisel. Statistiliselt peegeldub see alljärgnevas tabelis.¹⁶

Teaduskond	Kohtade arv	Sooviavaldusi	Vastuvõtt
Õigusteaduskond	150	293	97
Arstiteaduskond, raviosak.	80	241	82
farmaatsiaosakond	30	93	28
kehakultuuriosakond	10	59	41
Ajaloo-Keeleteaduskond	120	136	87
Matemaatika-Loodusteadusk.			
matemaatikaosakond	40	37	31
loodusteaduskond	50	55	59
Loomaarstiteaduskond	30	53	26
Põllumajandusteaduskond			
agronoomiaosakond	50	88	51
metsandusosakond	20	27	19
K o k k u	580	1020	521

Suurt tähelepanu osutas EKP üliõpilaste sotsiaalse koosseisu parandamisele. Ülikooli astuda soovijate seas tehti põhjalik valik. Iga sisseastuja kohta koostati informatsioon tema (ka vanemate) varanduslikust seisukorrast, elukutsest, teenistusest ja ühiskondlikust tegevusest. Informatsiooni kanti samuti lõputunnistuse hinded. Lõpliku vastuvõtmise otsustas komisjon, mille koosseisu kuu-

¹⁵ «Noorte Hää» nr. 124, 29. mail 1941.

¹⁶ Eesti NSV RAKA, F. R-355, nim. 1, s.-ü. 49, l. 7.

lusid Tartu Riikliku Ülikooli rektor ning partei- ja ametiühingute keskorganite esindajad. Komisjon arvestas nii sisseastumiseksa-
meil saadud hindede kui ka teisi materjale.

Et eksameile ei ilmunud kõik registreerunud noored, samuti ei osutunud rida üliõpilaskandidaate mitmesugustel põhjustel vastuvõtmiskõlblikuks, siis jäi kontingent mõnedes teaduskondades osaliselt täitmata. Võeti vastu 521 uut ja peale selle veel 505 endist üliõpilast.¹⁷ Üliõpilaste arv Tartu Riiklikus Ülikoolis kujunes järgmiseks. 1940. a. 1. septembril seisis neid nimekirjas 2113¹⁸, sisseastunuid oli 1026 — seega alustas ülikool tööd 3139 üliõpilasega. Toimunud liikumise (sisseastumised, lahkumised ja lõpetämised) järel oli üliõpilasi sügissemestri lõpul 2124.¹⁹

Üliõpilaste sotsiaalse koosseisu analüüs on antud 1940/41. õppeaasta I semestri aruandes. Seal toodud koosseisu määramine ei ole küll päris täpne, aga muutusi kajastab ta siiski.²⁰

Teaduskond	Töölise lapsel		Töötava talu- rahva lapsed		Intelligentsi lapsed		Kinnisvarade valdajate lapsed		Vaimulike lapsel		Kokku
	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%	Arv	%	
Õigus-	226	41,9	85	15,8	155	28,8	71	13,2	2	0,37	539
Arsti-	250	37,1	54	8,0	173	25,7	190	28,2	6	0,89	673
Ajaloo-Keele-	175	44,9	54	13,8	83	21,3	76	19,5	2	0,51	390
Matem.-Lood.-	88	48,6	18	9,94	39	21,55	34	18,78	2	1,11	181
Loomaarsti-	33	40,2	17	20,7	22	26,8	9	11,0	1	1,22	82
Põllumajand.-	96	37,1	77	29,73	31	12,0	55	21,2	—	—	259
Üldarv ja %	868	40,9	305	14,4	503	23,7	435	20,4	13	0,61	2124

1940/41. õppeaastal esmakordselt vastuvõetud üliõpilaste sotsiaalse päritolu kohta on säilinud järgmised andmed: riigiametnikud 157, kaubanduse alal tegutsejad, ettevõtjad, majaomanikud 62, töölised 152, väikemaapidajad 117; andmed puuduvad 12-l.²¹

Tähtsaimaks saavutuseks kõrgema hariduse ümberkorraldamise alal luges EKP IV kongress töötava rahva hulgast põlvnevatele noortele tasuta kõrgema hariduse andmist. Vastavalt valitsuse otsusele kaotati õppemaks tööliste, töötava talurahva ja

¹⁷ EKPA, F. 1. nim. 1—1, s.-ü. 28, l. 92.

¹⁹ Sealsamas.

¹⁸ Eesti NSV RAKA, F. R-355, nim. 1, s.-ü. 49, l. 8.

²⁰ Sealsamas, l. 13. (kinnisvarade valdajate all on ilmselt mõeldud kapitaliste).

²¹ EKPA, F. 1, nim. 1—1, s.-ü. 28, l. 92 (Andmed on ilmselt seisuga 1. jaanuar 1941).

töötava intelligentsi lastelt.²² (Töötava intelligentsi hulka ei arva-
tud vaimulikuametite pidajad ega endised politsei ja kaitseliidu
juhtivas koosseisus olnud isikuid.) See avas laialdased võimalu-
sed hariduse omandamiseks neile, keda kodanlikust ülikoolist
kõrgete õppemaksudega eemal hoiti. Õppemaks seati sisse neile
noortele, kelle vanemad elatusid ilma tööta saadud tulust. Mak-
sumaksjad jagunesid kahte kategooriasse, kusjuures jaotus oli
tehtud vanemate varalise seisundi järgi. Tartu Riiklikus Ülikoo-
lis kujunes õppemaksust vabastatute ja õppemaksu tasujate arv
1940/41. õppeaasta sügissemestri lõpul järgmiseks:²³

Teaduskond	Vabastati õppemaksust	Õppemaksu maksid		
		I kat.	II kat.	Kokku
Õigus-	512	40	47	87
Arsti-	507	77	114	191
Ajaloo-Keele-	328	27	53	80
Matemaatika-Loodus-	157	17	23	40
Loomaarsti-	73	2	9	11
Põllumajandus-	219	20	39	59
Kokku	1796 ²⁴	183	285	468

Juba 1918. aasta augustis märkis V. I. Lenin, et «esmajoones
tuleb tingimata vastu võtta isikuid proletariaadi ja kehviktal-
rahva hulgast, kellele antakse laiaulatuslikult stipendiume»²⁵.
Sellega tehti kõrgema hariduse omandamine sõltumatuks varan-
duslikust seisundist. Arvestades neid leninlikke juhtnööre kehtes-
tati 25. septembril 1940. a. ülikoolis riiklik stipendium.²⁶ Selle
saajate protsent määrati kolmekümnele. Stipendium nähti ette
ainult nendele töötajate lastele, kes tingimata vajajasid toetust.

Stipendiumi jaotati 1940/41. õppeaasta sügissemestril: 130
rubla kuus 236 üliõpilasele, 175 rubla 104-le ja 200 rubla 145-le,
seega kokku 485 üliõpilasele.²⁷ Kõige suuremaks kujunes stipendi-
aatide protsent ajaloo-keele- ja matemaatika-loodusteaduskonnas.
Kodanliku ülikooli viimasel õppesemestril 1940. a. oli stipendiaate
92, kuna aga 1940/41. õppeaasta sügissemestri stipendiumi summa
ületas 1939/40. õppeaasta kevadsemestri oma rohkem kui 15-
kordselt.

²² «Eesti NSV Teataja» nr. 27, 1940, art. 315.

²³ Eesti NSV RAKA, F. 355, n. 1, s.-ü. 49, l. 10.

²⁴ EKPA, F. 1, nim. 1—1, t. 28, l. 92.

²⁵ V. I. L e n i n, Teosed, 28. kd., lk. 31.

²⁶ Nõukogude Eesti konstitutsioonilise seadusandluse ajaloo, Tallinn, 1960, lk. 184.

²⁷ Eesti NSV RAKA, F. R-355, nim. 1, s.-ü. 49, l. 11.

1940/41. õppeaasta kevadsemestril paranes olukord veelgi. Stipendiumi määr ühtlustati 7. jaanuaril 1941. a. 200 rublale kuus. Kevadsemestri märtsikuus kasvas selle saajate arv juba 634-le.²⁸ Seega oli kõrgema hariduse omandamine täiesti võimalik kõigil majanduslikult kehvade vanemate lastel. Õppemaksust vabastamist ja stipendiumide määramist arutas ja suunas ülikooli parteiorganisatsioon.²⁹

Üheks sammuks kõrgema hariduse demokratiseerimisel tuleb lugeda töölisnoortele laiemate õppima pääsemise võimaluste andmist. Vanemates liiduvabariikides oli selliseks abikanaliks töölisfakultetide loomine kõrgemate õppeasutuste juures. NLKP kogemusi arvestades asus EKP selle ülesande viivitamatule lahendamisele. Sobivaks vormiks peeti ettevalmistuskursusi. Valitsuse määruse kohaselt (avaldati 4. märtsil 1941. aastal³⁰) avati kuuekuulised kursused töötava rahva lastele, kes olid käinud vähemalt 9 klassi üldhariduslikus koolis. Nende kursuste lõpetamine andis õiguse sisseastumiseks kõrgemasse õppeasutusse ühistel alustel keskkooli lõpetanutega. Sellega avanes paljudele noortele, kes kodanliku korra tingimustes olid suutnud lõpetada progümnaasiumi või reaalkooli, võimalus edasi pääseda kõrgemasse õppeasutusse. Kursustele võeti vastu õpilasi mõlemast soost kuni 28. eluaastani. Pedagoogide kaader komplekteeriti parimatest õppejõududest. Kursuslastele anti koht ühiselamus ja stipendiumi 200 rubla kuus. Esialgu olid kursused ette nähtud kolmes kohas: Tallinnas, Tartus ja Pärnus.³¹ Osavõtjaid vabastati õppimise ajaks töölt, kusjuures säilitati õigus endisele töökohale pärast kursuste lõpetamist. Nendelt kursustelt loodeti tublit täiendust Tartu Riiklikku Ülikooli vastuvõetavatele noortele juba 1941/42. õppeaastal.

1909. aastal kirjutas V. I. Lenin, et «igas koolis on kõige tähtsam loengute ideelis-poliitiline suund»³². EKP ees seisis ülesanne asendada senine kodanlikku ideoloogiat arendanud ja viljelenud suund uuega, sotsialistlikuga. Tuli arvestada seda, et väga vähesed ülikooli kollektiivist tundsid marksismi-leninismi. Esimest korda Tartu ülikooli ajaloos hakati nüüd seda seaduslikult õppima ja õpetama. Kogu ideoloogilise töö teoreetiliseks keskuseks pidi kujunema marksismi-leninismi aluste kateeder. Vastavalt partei keskkomitee otsusele 14. novembrist 1939. a. kuulsid marksismi-leninismi aluste kateedri juhatajad kinnitamisele NLKP Keskkomitees, õppejõud aga liiduvabariikide keskkomiteedes.³³

²⁸ «Tartu Kommunist» nr. 53, 4. märtsil, 1941.

²⁹ Vt. «Nõukogude Kõrgem Kool» nr. 2, 1941, lk. 118.

³⁰ «Eesti NSV Teataja» nr. 29, 1941, art. 382.

³¹ «Tartu Kommunist» nr. 47, 25. veebruar 1941.

³² V. I. L e n i n, Teosed, 15. kd., lk. 433.

³³ NLKP kongresside, konverentside ja Keskkomitee pleenumite resolutsioonid ja otsused, III osa, Tallinn, 1957, lk. 330.

Marksismi-leninismi õpetamisele aluse panemine Tartu Riiklikus Ülikoolis nõudis EKP-lt ulatuslikku tähelepanu ja vaeva. Enamiku ainete käsitlemiseks olid õppejõud enam-vähem olemas, aga marksismi-leninismi ja teiste ühiskondlik-poliitiliste ainete alal andis teravasti tunda kaadri puudus. Marksismi-leninismi aluste kursust luges ülikoolis ainult 5 õppejõudu³⁴, kellel tuli omavahel jagada üle 2000 üliõpilase. Algul peeti loenguid kuni 400 üliõpilasest koosnevatele gruppidele, mille all kannatas aine omandamine. Peale selle — lõpukursustele tuli marksismi-leninismi kursust lugeda kiirendatud korras. Näiteks arsti- ja farmaatsiaala üliõpilastega, kes kavatsesid ülikooli lõpetada 1941. aasta alguseks erikava alusel, oli vaja marksismi-leninismi aluste kursus läbi võtta ühe semestri jooksul. Vaatamata sellele, et esimestel nädalatel püüdsid mõningad kodanliku maailmavaate propageerijad ja kaitsjad takistada marksistliku maailmavaate põhi-alustega tutvumist³⁵ ning suhtusid loenguisse ironiliselt³⁶, hakkas selle aine õpetamine õppeaasta teisel poolel minema normaalselt. Palju aitas kaasa ka see, et marksismi-leninismi kateedri initsiatiivil hakati marksistlik-leninliku maailmavaate alaseid loenguid pidama teiste erialade õppejõududele, kes siis omalt poolt samuti võisid üht või teist küsimust marksismi positsioonilt selgitada. Õppejõududele mõeldud loenguid alustati 1. detsembrist 1940. a. Need toimusid regulaarselt kord nädalas. Dialektilisest materialismist pidas loenguid sm. Stein, ÜK(b)P alajoost sm. Kohhan.³⁷

Esimene nõukogude aasta ülikoolis näitab, et EKP pidas ülikooli mitte ainult õppeasutuseks, vaid ka vabariigi teadusliku töö keskuseks. Pakiliseks ülesandeks oli õpikute redigeerimine. Sellega hakkas teadusliku töö ülesande korras tegelema 20 õppejõudu³⁸. 1940/41. õppeaasta esimese poole jooksul ilmus trükist 141 uurimust kogusummas 3005 lehekülge, RK «Teaduslik Kirjastus» 1941. aasta esimese poole kavva võeti ülikooli õppejõudude töid 124 trükipoogna ulatuses.³⁹ 1941. aasta kevadeks lahenes ka teaduslike seltside küsimus. Vastavalt ENSV RKN 1941. a. 26. mai määrusele kuulusid ülikooli juures reorganiseerimisele: Akadeemiline Ajaloo Selts, Akadeemiline Arstiteaduse Selts, Akadeemiline Emakeele Selts, Akadeemiline Keemia Selts, Akadeemiline Kirjandusühing, Akadeemiline Klassikalise Kultuuri Ühing, Akadeemiline Loomaarstide Selts, Akadeemiline Matemaatika Selts, Akadeemiline Metsaselts, Akadeemiline Põllumajanduslik Selts, Akadeemiline Pedagoogika Selts, Eesti Neuroloogide Selts, Loo-

³⁴ EKPA, F. 1, nim. 1—1, s.-ü. 28, 1. 92.

³⁵ EKPA, F. 1, nim. 1—1, s.-ü. 28, 1. 92—93.

³⁶ EKPA, F. 1, nim. 1—1, s.-ü. 59, 1. 31.

³⁷ Eesti NSV RAKA, F. R-355, nim. 1, s.-ü. 49, 1. 28.

³⁸ Sealsamas.

³⁹ Sealsamas.

dusuurijate Selts, Tartu Dermatoloogide Selts, Õigusteaduse Selts ja Õpetatud Eesti Selts⁴⁰.

Teadusliku töö arenemise eesmärgil loodi Tartu Riikliku Ülikooli juures Teadusliku Uurimise Instituut.⁴¹ Instituudist pidi aja jooksul välja kasvama Eesti NSV Teaduste Akadeemia. Uurimis-instituut koosnes 8 seksioonist, mis omakorda jagunesid sektoreteks. Instituudi finantsplaan moodustas ühe osa Tartu Riikliku Ülikooli finantsplaanist. Uurimisinstituudi esimene koosolek toimus 4. juunil 1941. aastal.

NLKP kogemused näitavad, et kasvatustöös on suur osa täita mitmesugustel ühiskondlikel organisatsioonidel. Nõukogude ülikooli jaoks olid omaaegsed üliõpilasorganisatsioonid kõlbmatud. Siseministri käskkirjaga 31. juulist 1940. a. saadeti nad laiali. Ülikooli põhikirja kohaselt rakendati tegevusse uued ühiskondlikud organisatsioonid — partei-, komsomoli- ja ametiühinguorganisatsioonid. Põhikirjas fikseeriti nende ülesannetena: üliõpilaste, õppejõudude ja kõrgema kooli töötajate kasvatamine marksistliku õpetuse alusel; sotsialistliku võistluse ja tööeesrindluse organiseerimine; kaasabi osutamine juhtkonnale õppeplaanide ja programmide täitmisel; teadusliku distsipliini kindlustamine; kõrgemate koolide töötajate ja üliõpilaste kultuurilise taseme tõstmine ning teadusliku töö organiseerimise abistamine⁴².

Juhtivat osa sotsialistlike ümberkorralduste tegemises ning õppejõudude ja üliõpilaste kollektiivi kasvatamises etendas ülikooli partei-algorganisatsioon. Viimane loodi 5. septembril 1940. aastal.⁴³ Asutamiskoosolek toimus Tartu Töölismajas 11 kommunisti osavõtul. Algorganisatsioon kinnitati 10. nov. 1940. a. EK(b)P Tartumaa Komitee bürool. Algorganisatsiooni sekretär — I. Kruus, liikmed: K. Kure, H. Kruus, A. Koik, A. Jassmann, F. Issak, L. Takk, S. Siimer.⁴⁴

Parteiorganisatsiooni kasvu kohta puuduvad andmed. 1941. aasta veebruaris kirjutab «Nõukogude Kõrgem Kool»: «Üleminekuga ÜK(b)P põhikirjale EK(b)P Tartu Riikliku Ülikooli algorganisatsioonis toimus üldkoosolek 14—15. I 1941. a., kus aruandega esines algorganisatsiooni sekretär I. Kruus Kuna algorganisatsiooni liikmete arv oli kasvanud, saadi asuda 3-liikmelise büroo valimisele. Büroosse valiti üksmeelselt sm-d K. Kure, I. Kruus ja L. Takk.⁴⁵

EKP Tartumaa Komitee informatsioonis Tartu Riikliku Ülikooli kohta ajavahemikus 12.—18. maini kirjutatakse ülikooli partei-algorganisatsiooni koosolekust, millest võttis osa 32 seltsimeest.

⁴⁰ Eesti NSV RAKA; F. R-355, nim. 1, s.-ü. 7, l. 71.

⁴¹ «Eesti NSV Teataja», nr. 49, 1941, art. 744.

⁴² Vt. «Eesti NSV Teataja» nr. 24, 1940, art. 268.

⁴³ Nõukogude Kõrgem Kool» nr. 2, 1941, lk. 117.

⁴⁴ EKPA, F. 1, nim. 1—1, t. 27, l. 58.

⁴⁵ «Nõukogude Kõrgem Kool» nr. 2, 1941, lk. 118.

Voeti vastu 2 liikmekandidaati.⁴⁶ Informatsioonis puudub märkus, kas nimetatud koosolek oli lahtine või kinnine. Liikmete arv mais on üsna tõenäoline. EK(b)P Tartumaa organisatsiooni konverentsi aruandes märgitakse, et liikmeid on ülikooli algorganisatsioonis 17, liikmekandidaate 8.⁴⁷ Konverents aga toimus 28. ja 29. jaanuaril 1941. aastal.

Ülikooli parteiorganisatsioonil tuli lahendada hulk keerukaid ülesandeid. Aruande- ja valimiskoosolekul jaanuaris märgiti parteiorganisatsiooni aktiivsust valimiseelses selgitustöös. Erilist tähelepanu osutati siin õppejõudude kaasakutsumisele. Parteiorganisatsioon korraldas järgmisi koosolekuid: 1) Liidu Nõukogu ja Rahvuste Nõukogu saadikukandidaatide toetamise koosolek; 2) selgituskoosolekud teaduskondade kaupa; 3) õpperühmade vanemate mõttevahetuskoosolekud valimistega seotud aktuaalsete teemade üle; 4) teenistujate valimiseelne üldkoosolek; 5) rida välkmiitinguid teenistujatele, jne.⁴⁸ Koosolekul kritiseeriti aga nii parteiorganisatsiooni kui ka komsomoli- ja ametiühinguorganisatsiooni töö plaanipäratust ning vähest otsuste täitmise kontrolli. Märgiti, et parteiorganisatsioon pole küllaldaselt võidelnud reaktsiooniliste elementide vastu ülikoolis ja tema asutustes. Partei-algorganisatsiooni ülesannetena märgiti: 1) kindlustada nii algorganisatsioonis endas kui ka väljaspool, teistes organisatsioonides ja ülikooli organeis, kindel, plaanipärane töö, 2) teostada igapäevast juhtimist üldkoosolekuil perioodilise aruannete kuulamise teel; 3) kasvatada agitaatorite ja propagandistide kaadrit; 4) haarata kõik õppejõud poliitilise enesetäiendamise süsteemiga; 5) valgustada senisest laiemalt marksistlik-leninlikku rahvuspoliitikat ja 6) mobiliseerida kõik jõud klassivaenlase vastu. Paljud ülikooli parteiorganisatsiooni puudused olid kriitika objektiks ka Tartumaa parteiorganisatsiooni I konverentsil. Selle otsuses juhitakse tähelepanu ülikooli parteiorganisatsiooni töö parandamise vajadusele ja kohustatakse Tartumaa parteikomiteed täie energiaga ja plaanikindlusega võitlema ülikooli muutmise eest nõukogude kõrgemaks kooliks.⁴⁹ Konverents rõhutas vajadust tugevdada maakonna parteikomitee ja ülikooli partei-algorganisatsiooni sidet rektori ja algorganisatsiooni büroo aruannete kuulamise ja arutamise ning igapäevase töö juhtimise ning kontrolli tugevdamise teel. Konverentsil esinenud ülikooli kommunistid tunnistasid kriitika õigeaks, omalt poolt aga märkisid ülikooli parteiorganisatsiooni tööd nõrgendava asjaoluna, et «Tartus ei ole ühtki parteiorganisatsiooni, kelle liikmed oleks niivõrd kõrvalülesannetega seotud, kui seda on Tartu Riikliku Ülikooli alg-

⁴⁶ EKPA, F. 1, nim. 1—1, t. 58, l. 72.

⁴⁷ EKPA, F. 1, nim. 1—1, t. 28, l. 48.

⁴⁸ «Nõukogude Kõrgem Kool» nr. 2, 1941, lk. 118.

⁴⁹ EKPA, F. 1, nim. 1—1, s.-ü. 28, l. 117.

organisatsiooni liikmed»⁵⁰, et «parteilasi — üliõpilasi võetakse väga palju ära väljaspoole ülikooli»⁵¹.

1940/41. õppeaasta kevadsemestril ülikooli parteiorganisatsiooni töö paranes. Kuulati õppeprorektori aruannet ülikooli tööst ning võeti vastu otsused üliõpilaste ja õppejõudude hulgas tehtava poliitilise kasvatustöö tugevdamiseks. Partei-algorganisatsiooni juhtimisel loodi kindel propagandistide aktiiv, peeti loenguid rahvusküsimustest, imperialistlikest sõdadest ning arutati EKP IV kongressi ning partei XVIII konverentsi otsuseid. Kuigi paljusid kommuniste üliõpilaste ja õppejõudude hulgas rakendati sageli parteiliste ülesannete täitmisele väljaspool ülikooli, tegi parteiorganisatsioon üliõpilaskonna kasvatamisel ära märkimisväärse töö.

Tartu Riiklikus Ülikoolis alustas juba 1940/41. õppeaasta algul tööd partei lähim võitlusabiline ja reserv — Kommunistliku Noorsooühingu algorganisatsioon. Algorganisatsioon loodi 4. okt. 1940. aastal 22 kommunistliku noore osavõtul.⁵² Kolmeliikmeline büroo alustas tegevust 10. oktoobril.⁵³ Tema peamiseks ülesandeks loeti üliõpilaskonnas laialdase poliitilise selgitustöö organiseerimist. Büroos moodustati kolm sektorit — välispoliitilise, sisepoliitilise ja kaadrialase töö sektor.⁵⁴ Uute liikmete kaasatõmbamiseks peeti komsomoliorganisatsiooni tegevust tutvustavaid loenguid. Puuduliku juhtimise tõttu nii komsomoli maa-konnakomitee kui ka ülikooli parteiorganisatsiooni poolt kujunesid komsomolikoosolekud esialgu igavateks ja sõnavõtuevaesteks. Üritusi, mis oleksid algorganisatsiooni liikmeid lähendanud teistele üliõpilastele, oli vähe. Tolleaegne algorganisatsiooni büroo samuti ei suutnud hoida tugevat distsipliini ega kasvatada organisatsiooni liikmeid endid ühiskondlik-poliitiliselt.⁵⁵ See tähendas komsomoliorganisatsiooni mõju vähenemist üliõpilasnoorsoo hulka. Ülikooli kommunistlike noorte töö puudustele juhiti tähelepanu EKP IV kongressil, kus märgiti, et Tartumaa parteikomitee suunab halvasti kommunistlikke noori. Näidati, et ülikoolis pole kommunistliku noorsoo organisatsioon veel suutnud oma tööd õigesti alustada. Mõnevõrra õigusega heideti ette julguse puudumist esineda kommunistlike noortena.⁵⁶

Komsomoliorganisatsiooni töö parandamise küsimus otsustati lahendada aruande- ja valimiskoosolekuga ning uue komitee valimisega. Selleks ajaks oli komsomoliorganisatsioonis arvel 60 noort, kes oma rahvusliku kuuluvuse tõttu jagunesid järgmiselt:

⁵⁰ EKPA, F. 1, nim. 1—1, s.-ü. 28, l. 8.

⁵¹ Sealsamas, l. 9.

⁵² Eesti NSV RAKA, F. R-355, nim. 1, s.-ü. 49, l. 60.

⁵³ Sealsamas.

⁵⁴ Sealsamas.

⁵⁵ «Nõukogude Kõrgem Kool» nr. 4, 1941, lk. 245.

⁵⁶ Sealsamas, nr. 5, 1941, lk. 300.

eestlasi 38, venelasi 13, juute 9.⁵⁷ Seda küllaltki märkimisväärset jõudu oli vaja õigesti rakendada, 1941. a. märtsis korraldati komitee valimised. Uus komitee tõi kaasa murrangu ülikooli komsomolitöös. Organisatsioon jaotati teaduskondade kaupa gruppidesse. Koosolekud toimusid gruppides üks kord kuus. Kuulati aruandeid tehtud tööst ja arutati, kuidas parandada kasvatus- ja õppetööd ja kindlustada organisatsioonisisest tööd. Tegevuse elavnemine kajastus ka uute liikmete juurdetulekus. Saadi üle mitu kuud kestnud seisakust juurdekasvus. Tugevnes kommunistlike noorte side mitmesuguste teiste ühiskondlike organisatsioonidega. Kommunistlikud noored korraldasid ülikoolis MOPR-i ja Osoaviahimi selgituskoosolekuid, organiseerisid nende rakukesi ja töötasid neis juhtivatel kohtadel.⁵⁸ Partei maakonnakomitee mitmetes informatsioonides märgiti, et «ülikooli komnoorte liikmeskonna suurenemine jätkub, ehkki mitte normaalse kiirusega. Nii võeti 1.—20. maini liikmeteks ja liikmekandidaatideks vastu 13 üliõpilast»⁵⁹. Koos ametiühingubüroodega alustati üliõpilaskonnas poliithariduslikku kasvatamist. Igal neljapäeval korraldati ühiselt teaduskondadele üldkoosolekuid, kus kanti ette poliitilise sisuga referaate. Peamiselt selgitati EKP IV kongressi otsuseid.⁶⁰

Kõige massilisemaks organisatsiooniks kujunes ametiühing. Tema tööle hakati alust rajama koos õppetöö algusega. Suureks vaidlusküsimuseks oli, kas ametiühinguorganisatsioon luua ühine teenistujatele, õppejõududele ja üliõpilastele või igale rühmitusele eraldi. Lõpuks moodustati üliõpilaste ametiühinguorganisatsioon õppejõudude ja teenistujate omast eraldi. 24. oktoobril 1940. a. jõuti nii kaugele, et võidi asuda üliõpilaste ametiühingukomitee valimisele.⁶¹ Komitee koosseisu viidi 15 inimest. Teenistujate ametiühingut loodi 19. oktoobrist kuni 20. detsembrini.⁶² Nii üliõpilaste kui ka õppejõudude-teenistujate ametiühing kasvasid jõudsasti. Üliõpilaste seas suurenes liikmete arv 1940. aasta sügissemestril järgmiselt:

Aeg	Tuli liikmeid juurde	Üldarv
1.—31. okt.	385	385
1.—30. nov.	567	952
1.—31. dets.	355	1037
1.—31. jaan.	253	1290

⁵⁷ Eesti NSV RAKA, F. R-355, nim. 1, s.-ü. 49, l. 61.

⁵⁸ «Nõukogude Kõrgem Kool» nr. 5, 1941, lk. 301.

⁵⁹ EKPA, F. 1, nim. 1—1, s.-ü. 58, lk. 82.

⁶⁰ «Nõukogude Kõrgem Kool» nr. 5, 1941, lk. 301.

⁶¹ Eesti NSV RAKA, F. R-355, nim. 1, s.-ü. 49, l. 62.

⁶² «Nõukogude Kõrgem Kool» nr. 1, 1941, lk. 63.

Semestri lõpuks oli üliõpilaste ametiühingus 1307 liiget.⁶³

1941. a. veebruaris loodi kõikides teaduskondades ametiühinguorganisatsiooni bürood. Teaduskonnabüroode ülesandeks jäi seinalehtede väljaandmine, poliithariduslike referaatide arutamine, õppemetoodiliste nõupidamiste korraldamine, isetegevusõhtute organiseerimine jne. Teaduskonniti kerkis rida kasvatusküsimusi. Farmaatsiaosakonnas pühendati palju tähelepanu marksistliku filosoofia omandamisele, ajaloo-keeleteaduskonnas algas võitlus individualismi vastu üliõpilaste käitumises ja tegevuses, põllumajandusteaduskonnas organiseeriti praktilist abi külvikampaanias, 1941. aasta kevadkülviperioodil viibis maal umbes 30 põllumajandusteaduskonna üliõpilast.⁶⁴ Peale selle pidas maal mitmesuguseid loenguid 15 propagandisti.

Koos komsomoliga moodustas ametiühing ka isetegevusringe. 1940. aasta lõpuks loodi kirjandus-, kunsti-, spordi-, male- ja muusikaring. Ametiühingukomitee organiseeris seinalehe «Nõukogude Üliõpilane» väljaandmist.⁶⁵ 1. detsembril 1940. aastal loodi ülikoolis marksismi-leninismi ring, kus referaatidega esinesid ringi liikmed ja võimaluste korral ka marksismi-leninismi aluste kateedri õppejõud. Ring hõlmas 40 üliõpilast.⁶⁶ Ette kanti rida referaate: «Usk ja poliitika», «Kapitalismi laostumine ja sotsialistliku ühiskonna tõus», «Dialektilisest ja ajaloolisest materialismist», «Riigi kadumine ja kommunistlik ühiskond», «Sotsialistlikust seaduspärasusest» jt.⁶⁷

Õppe- ja kasvatus töö ümberkorraldamisel osutasid suurt abi vanemate vennasvabariikide kõrgemad õppeasutused. Nii näiteks olid Tartu Riikliku Ülikooli üliõpilaste ametiühingu ja komsomolikomitee pidevas kirjavahetuses Moskva ja Leningradiga. Leningradi üliõpilaste ametiühingutöö kohta saadi laialdast informatsiooni, mis võimaldas ka Tartu Riiklikus Ülikoolis viia see töö kindlamale alusele. Õppevaheajal viibis Tartu Riikliku Ülikooli üliõpilaste ja õppejõudude ekskursioon Moskvas, kust samuti saadi vajalikke kogemusi.

Üliõpilaste enamik reageeris innukalt tähtsamatele poliitilistele sündmustele. NSVL Ülemnõukogu valimiste puhul töötasid paljud aktivistidena, agitaatoritena ja teiste valimistega seotud ülesannete täitmisel. Tartu Riikliku Ülikooli Arstiteaduskonna I kursuse üliõpilased kirjutasid oma valimiseelses üleskutses ajalehes «Tartu Kommunist»: «Sel aastal meie — töötav noorsugu, esmakordselt astusime üle ülikooli läve, pääsesime sotsialistlikku Nõukogude ülikooli. Varem oli kõrgem haridus meile kättesaamatu. Vaatamata meie noorusele, andis Nõukogude valitsus meile

⁶³ EKPA, F. 1, nim. 1—1, s.-ü. 28, l. 93.

⁶⁴ «Nõukogude Kõrgem Kool» nr. 4, 1941, lk. 242.

⁶⁵ Sealsamas, nr. 1, 1941, lk. 62.

⁶⁶ EKPA, F. 1, nim. 1—1, s.-ü. 28, l. 93.

⁶⁷ «Nõukogude Kõrgem Kool» nr. 5, 1941, lk. 310.

poliitilised õigused. Meie lähme esimest korda valimistele ja esimesed hääled oma elus anname Eesti töötava rahva kõige paremale, kõige ausamaile seltsimeestele, kes võitlesid ja võitlevad praegu Eesti rahva vabaduse ja õnne eest. Me hääletame ise ja kutsume ka teisi Nõukogude Eesti üliõpilasi hääletama kommunistide ja parteitute bloki poolt!»⁶⁸

Vaenulike elementide kiuste edenes ka õppetöö. Kui esimese õppeaasta lõpul tehti kokkuvõtteid aastasest tööst ülikoolis, siis selgusid küllaltki rõõmustavad tulemused. Vaatamata mitmesugustele organiseerimiskustele tulid üliõpilased edukalt toime eksamite ja arvestustega. Esimesed kokkuvõtted marksismi-leninismi aluste arvestusest Tartu Riiklikus Ülikoolis näitasid, et üliõpilased on seda ainet huviga õppinud. Konsultatsioonidel esitati palju küsimusi. Arvestust ei sooritanud ainult 5%.⁶⁹ 1940/41. õppeaasta sügissemestri eksamisessiooni üldpilt kujunes järgmiseks. Eksameid sooritati 1) «väga heale» 32,62%, 2) «heale» 25,03%, 3) «rahuldavale» 26,13% (eksamite koguarvust).⁷⁰ «Mitterahuldavaga» hinnati 5,89%. Mitteilmunuid ja loobunuid oli kokku 10,33%. Kevadine sessioon andis veelgi paremaid tulemusi.

Ettevalmistused uueks, 1941/42. õppeaastaks algasid varakult. Sellel õppeaastal kavatseti avada mittestatsionaarne osakond, mis tähendas rohkem kui 300 noorele võimalust tööd katkestamata omandada kõrgem haridus. Peale selle planeeriti kõrgematesse õppeasutustesse vastuvõetavate noorte arv tunduvalt suurem. Vastuvõtu plaan kujunes järgmiseks:⁷¹

Teaduskond	Statsionaarne osakond	Mitte-statsionaarne osakond
Õigus-	125	90
Ajaloo-Keele-	180	145
Matem.-loodus-	190	70
Loomaarsti-	50	
Põllumajandus-metsandus-	120	
Kehakultuuri-	40	
k o k k u	705	305

Arvestusest on välja jäetud arstiteaduskond, sest parajasti arutati selle teaduskonna muutmist meditsiiniinstituudiks. Koos arstiteaduskonnaga oli ülikooli statsionaarses osakonnas kohti 895 uue üliõpilase jaoks.⁷² Et keskkoolide lõpetajaile tutvustada

⁶⁸ «Tartu Kommunist» nr. 54, 30. november 1940. a.

⁶⁹ Eesti NSV RAKA, F. R-355, nim. 1, s.-ü. 85, l. 38.

⁷⁰ Eesti NSV RAKA, F. R-355, nim. 1, s.-ü. 49, l. 24.

⁷¹ «Eesti NSV Teataja» nr. 60, 1941, art. 961.

⁷² «Bolševik» nr. 3, 1941, lk. 180.

avaraid edasiõppimise võimalusi, peeti neile 17. mail 1941. a. Tartu Riikliku Ülikooli aulas selgituskoosolek. Tartu Riikliku Ülikooli ja Tallinna Polütehnilise Instituudi õppejõud rääkisid oma õppeasutuse töökorraldusest. Teine samasugune koosolek kutsuti kokku Tallinnas 25. mail.

Kõik kavad ja perspektiivid purustas hitlerlaste kallaletung Nõukogude Liidule. Nõukogude Eesti kõrgemate õppeasutuste õppejõud, teenistujad ja üliõpilased, kes olid esimese nõukogude aasta kestel suhtunud ausalt nõukogulikku ülesehitustöösse ja ümberkorraldustesse ning aktiivselt osa võtnud nii õppe- kui ka ühiskondlikust tööst, otsustasid kogu oma jõu pühendada sissetunginud vaenlase purustamiseks.

24. juuni õhtul 1941. a. toimus Tartu Riikliku Ülikooli aulas teenistujate ja üliõpilaste suur miiting. Selle resolutsioonis öeldakse, et «meie eesmärk on kaitsta meie maad, lüüa meie vaenlane lõplikult puruks, vabastada sellega meie maa alaliste rünnakute ohust, et võiksime rahus teha oma ülesehitavat tööd kodumaa õitsenguks... Meie lähme võitlusse, teades, et selle võitluse võidame meie!»⁷³. Kohalikes ajalehtedes avaldatakse õigusteaduskonna õppejõudude üleskutse 12 allkirjaga, arstiteaduskonna ametiühingubüroo üleskutse ja teised. Ajaloo-Keeleteaduskonna üliõpilaste üleskutses «Tartu Kommunistis» kirjutatakse: «Meie Tartu Riikliku Ülikooli ajaloo-keeleteaduskonna üliõpilased, mõistame üksmeelselt hukka jultunud fašistliku kallaletungi meie armastatud sotsialistlikule kodumaale ja kutsume üles kõiki oma kõigi jõudude rakendamiseks selle tagasilöömisel... Nõukogude võim on võimaldanud tuhandeile töötava rahva poegadele ja tütardele kõrgema hariduse saamise ja kindlustanud neile piiramatud võimalused loovaks ülesehitustööks meie sotsialistliku kodumaa rahvaste hüvangu teenistuses. Sõda meie suure kodumaa eest on sõda sotsialismi võitude säilitamise eest meie maal, on sõda fašismi köidikuisse langenud maade vabastamise eest.»⁷⁴

Samasugused üleskutsed esitati matemaatika-loodusteaduskonna õppejõududelt, õigusteaduskonna üliõpilastelt, arstiteaduskonna ja põllumajandusteaduskonna õppejõududelt ja teistelt kümnete allkirjadega. Paljud üliõpilased ja õppejõud astusid vaenlase lähenemisel hävituspataljoni, Punaarmee ridadesse või evakueerusid tagalasse, et seal jätkata võitlust vihatud vaenlase vastu. Ainuüksi sõja esimesel perioodil, 1941. a., langes fašismivastases võitluses üle neljakümne ülikooli õppejõu ja üliõpilase.

EKP tegevus Tartu ülikooli kujundamisel nõukogude kõrgemaks kooliks 1940/41. õppeaastal on osaks partei võitluses kultuurirevolutsiooni läbiviimise eest. See õppeaasta oli näiteks EKP

⁷³ «Tartu Kommunist» nr. 148, 25. juuni 1941.

⁷⁴ Sealsamas.

oskusest kasutada NLKP kogemusi kõrgema hariduse reorganiseerimisel, arvestades samal ajal ka kõiki kohapealseid tingimusi. See osa EKP tegevusest oli tõendiks, et NLKP kogemused moodustavad varasalve kõigi nende rahvaste jaoks, kes alustavad sotsialismi ehitamist hiljem.

1940/41. õppeaasta jääb erilisena püsima Tartu Riikliku Ülikooli ajalukku. See aasta kujunes ülikooli kollektiivile, koos sellega aga tähtsale osale eesti intelligentsist, esimeseks marksismileninismi kooliks. Ülikooli õppejõud ja üliõpilased, välja arvatud vähesed erandid, puutusid esmakordselt vahetult kokku marksistliku filosoofia ja teadusliku sotsialismi seisukohtadega. Need seisukohad võitsid varsti poolehoiu.

Esimene õppeaasta nõukogude võimu tingimustes on näidiseks sellest, et ühelt poolt sotsialistliku revolutsiooni võit rahulikult teel, teiselt poolt aga vanemate vennasvabariikide ulatuslikud kogemused ja abi võimaldavad kõrgema hariduse alal tehtavaid sotsialismile vajalikke ümberkorraldusi läbi viia suhteliselt lühikese ajaga.

1940/41. õppeaastal saadud rikkalikele kogemustele toetudes suudeti ülikool — vaatamata rohkem kui kolm aastat kestnud okupatsiooniperioodile — pärast vabastamist vähem kui kolme kuuga käiku lasta. Ühtlasi olid nõukogude ülikooli esimese aasta kogemused aluseks 1944. a. sügisel pärast fašistlikust okupatsioonist vabanemist alanud õppe-, kasvatus- ja teadusliku töö edukusele.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КПЭ ПО ПРЕОБРАЗОВАНИЮ ТАРТУСКОГО УНИВЕРСИТЕТА В СОВЕТСКУЮ ВЫСШУЮ ШКОЛУ (1940—1941)

И. Калиц

Резюме

В статье показано, как КПЭ, используя огромный опыт КПСС по перестройке советской высшей школы, совершила в течение одного года большие структурные, организационные и идеологические преобразования в университете. Была создана 81 кафедра, укрепилась материальная база университета. За один год преподавательский состав увеличился более чем на 150 человек, было утверждено 23 аспиранта. При университете был организован научно-исследовательский институт.

Изменился социальный состав студенчества. Студентов рабочего происхождения в конце первого семестра было 40,9%, увеличился процент из среды крестьянства и трудовой интелли-

генции. От учебной платы было освобождено около 80%, 634 студента получили государственную стипендию.

Интенсивно стали работать и советские общественные организации. 5 сентября 1940 года начала свою деятельность партийная организация, а 4 октября комсомольская организация университета. К 1 января 1941 года в университете было 1290 членов профсоюза. На 1941/42 уч. год был предусмотрен прием 1200 студентов, предполагалось создание заочного отделения и т. д. Опыт первого учебного года имел огромное значение для восстановления университета после гитлеровской оккупации.

DIE TÄTIGKEIT DER KPE BEI DER FORMIERUNG DER UNIVERSITÄT TARTU ZU EINER SOWJETISCHEN HOCHSCHULE

J. Kalits

Zusammenfassung

Im folgenden Artikel zeigt man, wie die KPE auf Grund der umfangreichen Erfahrungen der KPdSU bei der Gründung der sowjetischen Hochschulen im Laufe eines Jahres eine große organisatorische und ideologische Neuregelungen durchgeführt hat.

An der Universität wurden 81 Katheder gebildet, die materielle Basis der Universität wurde beträchtlich erweitert. Im Laufe eines Jahres wuchs die Zahl der Lehrkräfte um mehr als 150 Personen, es wurden 23 Aspiranten bestätigt.

Der soziale Bestand der Studenten änderte sich. Der Prozentsatz der Arbeiterkinder betrug am Ende des ersten Semesters 40,9. Es wurden ca. 80% der Studenten vom Lehrgeld befreit, 634 Studenten erhielten ein staatliches Stipendium.

Fürs Lehrjahr 1941/42 wurde die Aufnahme von 1200 Studenten geplant. Es wurde die Abteilung für den Fernunterricht geschaffen.

Die Erfahrungen des ersten Lehrjahrs spielten eine sehr große Rolle beim Wiederaufbau der Universität nach der faschistischen Okkupation.

**О РАЗВИТИИ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАЧАЛ
В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГОРОДСКИХ И РАЙОННЫХ
КОМИТЕТОВ КП ЭСТОНИИ ПО РУКОВОДСТВУ
НАРОДНЫМ ХОЗЯЙСТВОМ РЕСПУБЛИКИ
(1959—1963 гг.)**

И. А. Сорокин

Кафедра истории КПСС

Программа КПСС подчеркивает, что в период развернутого строительства коммунизма возрастает роль партии как руководящей и направляющей силы. Повышение роли и значения партии в условиях создания коммунизма требует от нее постоянного совершенствования политического и организационного руководства, постоянного развития форм и методов деятельности, выработки новых форм организации масс. На каждом новом этапе своего развития партия вырабатывала и конкретные организационные формы деятельности коммунистов для выполнения стоявших перед нею задач. «Партия революционного марксизма в корне отрицает поиски абсолютно правильной, годной для всех ступеней революционного процесса, формы партийной организации, а равно и методов ее работы. Наоборот, форма организации и методы работы всецело определяются особенностями данной конкретной исторической обстановки и теми задачами, которые из этой обстановки непосредственно вытекают».¹

Вступление нашей страны в период развернутого строительства коммунистического общества знаменуется появлением во внутривнутрипартийной жизни новых форм привлечения масс к партийной работе на общественных началах. Характерной особенностью настоящего периода является то, что все больше сокращается платный партийный аппарат и все шире становится круг партийного актива, работающего на общественных началах. XXII съезд КПСС, отражая эту закономерность, подчеркнул необходимость «... смелее привлекать широкий актив к работе в партийных органах на общественных началах».² Съезд явился основополагающим в определении новых организационных

¹ «КПСС в резолюциях...», изд. 7, т. I, стр. 516.

² «XXII съезд КПСС». Стеногр. отчет, т. 3, 1962, стр. 223.

форм развития общественных начал в деятельности партии. Впервые в истории партии XXII съезд в уставном порядке закрепил как обязанность партийных организаций «широкое вовлечение коммунистов в проведение партийной работы в качестве внештатных работников, в порядке общественной деятельности». ³ Наряду с этим съезд ввел новые формы привлечения партийного актива в организационную структуру партийных органов. Так, в параграфе 52 Устава КПСС указывается, что окружной, городской и районный комитет имеет внештатных инструкторов, создает постоянные или временные комиссии и использует другие формы общественных начал в своей работе. ⁴ Таким образом, каждый партийный комитет должен иметь в своем составе эти органы, функционирующие на общественных началах.

Курс на широкое развитие общественных начал в работе партии полностью отвечает потребностям и задачам периода развернутого строительства коммунизма, рассчитан на мобилизацию всех сил партии для выполнения Программы КПСС в кратчайшие сроки.

Всемерное развитие и широкое распространение общественных начал в партийной работе представляет собой не случайное, а закономерное явление внутривнутрипартийной жизни, которое раскрывает перспективы развития партии в будущем.

Важнейшей задачей Коммунистической партии в современных условиях является осуществление руководства созданием материально-технической базы коммунизма. Программа КПСС поставила перед страной огромные задачи в этой области. Объем одной только промышленной продукции за 20 лет должен повыситься в шесть раз, а сельскохозяйственной продукции — в 3,5 раза. Решение таких задач за короткие сроки возможно лишь при условии резкого повышения активности и творческой инициативы трудящихся масс — создателей материально-технической базы коммунизма. Задача повышения трудовой активности масс в борьбе за коммунизм и является главной в партийной работе. Но для выполнения ее необходимо, чтобы активизировалась прежде всего вся партия. Задачи коммунистического строительства требуют дальнейшего развития внутривнутрипартийной демократии, применения новых организационных форм массового участия коммунистов во всем руководстве народным хозяйством. Развитие общественных начал, их широкое распространение во всех органах и звеньях партии являются в условиях развернутого строительства коммунизма средством прямого воздействия партии на успешный рост экономики страны. В. И. Ленин указывал: «Отдельно взятый, никакой демократизм не даст социализма, но в жизни демократизм никогда не

³ «XXII съезд КПСС». Стеногр. отчет, т. 3, 1962, стр. 348.

⁴ «XXII съезд КПСС». Стеногр. отчет, т. 3, 1962, стр. 350.

будет «взят отдельно», а будет «взят вместе», оказывать свое влияние на экономику, подталкивать ее преобразование, подвергаться влиянию экономического развития и т. д. Такова диалектика живой истории»⁵. Партия руководствуется указаниями В. И. Ленина и в решении задач коммунистического строительства. Программа КПСС исходит из того, что повышение роли партии обуславливается «подъемом творческой активности масс, вовлечением новых миллионов трудящихся в управление государственными делами и производством»⁶.

Появление новых форм работы коммунистов на общественных началах, их широкое распространение является закономерным следствием борьбы партии с культом личности И. В. Сталина. Культ личности нанес серьезный ущерб подъему творческой инициативы и активности трудящихся масс. Большим недостатком партийной работы во всех областях, в том числе и в области хозяйственного строительства, было то, что очень часто организаторскую работу в массах вел лишь штатный аппарат парткомов, а в первичных организациях — только выборные органы (бюро). К непосредственному участию в организаторской работе, к решению практических вопросов руководства развитием народного хозяйства, идеологической работы рядовые коммунисты привлекались мало. Во многих организациях была принижена роль членов парткомов, которые часто только приглашались на заседания, но постоянной партийной работы среди масс не вели. Лишь в некоторых случаях создавались временные комиссии из членов парткомов или рядовых коммунистов для решения отдельных практических вопросов. Резерв творческой инициативы коммунистов, таким образом, не использовался в полной мере.

В ходе борьбы с культом личности Центральный Комитет КПСС провел перестройку партийно-организационной работы. Результатом упорной борьбы с последствиями культа личности в жизни партии и явилось широкое развитие общественных начал в партийной работе. Возникновение таких новых форм, как постоянные комиссии и советы, внештатные отделы, институт внештатных инструкторов и т. д., является выражением подъема творческой энергии коммунистов, результатом развития внутрипартийной демократии на новом этапе.

Коммунистическая партия Эстонии как один из отрядов КПСС использует в своей деятельности по руководству народным хозяйством новые формы привлечения коммунистов к работе на общественных началах. ЦК КПЭ стремится вовлечь в коллективную работу все большее число коммунистов. Новые формы общественных начал стали применяться в работе партий-

⁵ В. И. Ленин, Соч., т. 25, стр. 425.

⁶ «Программа КПСС», XXII съезд КПСС, стеногр. отчет, 1962, т. 3, стр. 331.

ных комитетов КП Эстонии в конце 1959 года. В сентябре этого года в Тартуском горкоме была образована постоянная экономическая комиссия из членов горкома⁷. А в декабре создал комиссию по развитию экономики, изучению и внедрению передового опыта Вяйке-Маарьяский райком КПЭ⁸.

В 1959 году впервые в республике в Калининском райкоме КПЭ г. Таллина был создан технический совет. Инициатором создания совета был второй секретарь райкома тов. Константинов.

Необходимо отметить, что на первом этапе общественные начала в партийной работе по руководству народным хозяйством еще не получили широкого распространения. Так, в сентябре 1961 года (перед XXII съездом КПСС) в городских и районных парткомах КПЭ работали всего 5 постоянных комиссий по изучению и внедрению передового опыта и только 4 комиссии по работе промышленности, строительства, транспорта и сельского хозяйства. В названных комиссиях объединялись 132 коммуниста. При парткомах КПЭ были созданы 3 технических совета, в которых участвовали в партийной работе по руководству народным хозяйством 63 активиста⁹.

Решающим этапом в развитии общественных начал явились исторические решения XXII съезда КПСС. Осуществляя решения съезда, ЦК КП Эстонии направил деятельность партийных организаций на широкое внедрение общественных начал в партийную работу по руководству развитием народного хозяйства республики. Новые формы применения общественных начал после XXII съезда КПСС заняли прочное место во всех областях партийной работы городских и сельских парткомов КПЭ. Если до съезда было создано всего 9 комиссий по руководству различными областями промышленности и сельского хозяйства и 3 совета, в которых работало около 200 коммунистов, то в середине 1963 года уже не было ни одного парткома, не имевшего постоянных органов, действовавших на общественных началах. В 1963 году в городских и сельских парткомах КПЭ действовали 33 постоянные комиссии по руководству различными областями народного хозяйства, а также 7 советов. Они привлекали к работе парткомов свыше 600 человек¹⁰.

Постоянные комиссии и советы — основные формы привлечения коммунистов к работе парткомов в парторганизации ЭССР. Постоянные комиссии, организованные на общественных нача-

⁷ «Rahva Hääl» от 13 апреля 1960.

⁸ Интересно, что Вяйке-Маарьяский райком использовал при этом опыт районных организаций г. Витебска. В 1958 году в журнале «Партийная жизнь» была опубликована статья о постоянных комиссиях в городе Витебске. По примеру парторганизации Витебска райком партии и создал названную комиссию. (См. «Коммунист Эстонии», № 4, 1961, стр. 40.)

⁹ Текущий архив ЦК КПЭ.

¹⁰ Текущий архив ЦК КПЭ.

лах, являются самостоятельными органами партийных комитетов. В большинстве парткомов они работают непосредственно под руководством секретаря парткома. Так, в Нарвском горкоме КПЭ работу постоянной комиссии по промышленности и транспорту направляет секретарь. С участием секретаря парткома комиссия намечает план работы, он же подсказывает, какими вопросами в данный момент целесообразно заняться комиссии. В Тартуском ГК КПЭ состав комиссии утверждается пленумом горкома¹¹. На наш взгляд, такой порядок создания комиссий, самостоятельное положение их в системе штатных органов парткома является наиболее правильным.

В период культа личности грубо нарушался важнейший ленинский принцип партийного руководства — принцип коллективности. Партия и ее Центральный Комитет, восстанавливая ленинские нормы в своей работе, нашли новые формы осуществления принципа коллективности. Постоянные комиссии парткомов позволяют привлечь к коллективному решению сложных вопросов хозяйственного строительства широкий партийный актив. В решении практических вопросов развития хозяйства особенно важно соединить опыт многих специалистов производства. Создание постоянных комиссий в парткомах дает возможность успешно решать эту задачу. На XXII съезде КПСС подчеркивалось: «Сила партийного руководства — в его коллективности, именно она помогает соединять таланты, знания и опыт многих людей как бы в единый талант, способный совершать большие дела»¹². Постоянные комиссии позволяют соединять опыт и знания специалистов-коммунистов самых различных отраслей производства, использовать их для успешного решения задач партийного руководства. Так, в промышленной комиссии Нарвского горкома партии в 1963 году работали 15 специалистов. В ее составе — инженер-технолог, начальник цеха текстильной фабрики, мастер Прибалтийской ГРЭС и др.¹³.

Постоянные комиссии парткомов возникли из органической потребности расширить коллективность в работе этих органов в связи с новыми задачами по руководству народным хозяйством, которые встали перед партийными комитетами. Так, в Тартуском горкоме КПЭ в 1959 году при анализе работы выяснилось, что многие члены и кандидаты в члены горкома в работе участвовали нерегулярно. Стремясь повысить активность членов пленума, городской комитет стал знакомить их с планами работы, информировать о работе бюро. Однако это не помогло решить задачу полностью. В поисках новых организационных форм для привлечения членов горкома к непосред-

¹¹ Текущий архив Тартуского ГК КПЭ, протокол заседания бюро № 4 от 13 января 1960 г.

¹² «XXII съезд КПСС». Стеногр. отчет, т. 1, 1962, стр. 113—114.

¹³ Текущий архив Нарвского ГК КПЭ, список членов комиссии.

ственной работе партийный комитет и пришел к выводу о необходимости создания комиссий¹⁴.

Опыт работы постоянных комиссий партийных комитетов КПЭ еще сравнительно невелик. Большая часть их была организована в 1961—1962 года. Поэтому до сих пор в парткомах идут поиски правильных, наиболее целесообразных форм и методов работы комиссий и советов. В деятельности комиссий есть положительный опыт, есть и недостатки, но уже сейчас можно сказать, что они заняли прочное место в работе партийных комитетов.

Постоянные комиссии оказывают серьезную помощь штатному аппарату парткомов. Как правило, их работа тесно увязывается с задачами бюро и пленумов. Очень часто важные вопросы, которые ставятся на обсуждение пленума парткома, предварительно готовятся кропотливой работой комиссий, что во многом позволяет принять правильные решения. В этом смысле хороший опыт имеет промышленная комиссия Тартуского ГК КПЭ. Так, на конец 1961 года горком партии запланировал рассмотреть вопрос о состоянии технического прогресса на предприятиях города. Этот вопрос имел важное значение. К концу семилетки промышленность города должна увеличить выпуск валовой продукции на 92,5 процента¹⁵. За это время должна резко возрасти производительность труда, но рост ее невозможен без внедрения новой техники и технологии. Поэтому вопрос о техническом прогрессе оказался в центре внимания горкома партии. Комиссия провела предварительный анализ состояния техники на большинстве предприятий города. В ходе подготовки было проверено 19 предприятий. Большой состав (в комиссии — 18 коммунистов) позволил поставить изучение вопроса на конкретную почву. Члены комиссии не занимались сбором бумажных сведений, но побывали на месте, своими глазами увидели достижения и недостатки. А на ряде предприятий они побеседовали и посоветовались с работниками в цехах. В результате делового подхода были выявлены «узкие» места в работе некоторых предприятий. Комиссия обобщила и положительный опыт по внедрению новой техники. Так, на основе работы комиссии было отмечено, что на кожевенно-обувном комбинате серьезно занимались вопросами механизации производственных процессов. В плане комбината намечалось установить 41 единицу нового технологического оборудования, а установили 62 единицы¹⁶.

Серьезный анализ дал возможность комиссии обобщить ре-

¹⁴ «Коммунист Эстонии», № 5, 1961, стр. 35.

¹⁵ Текущий архив Тартуского ГК КПЭ, протокол заседания пленума от 3 января 1962 г., стр. 1.

¹⁶ Текущий архив Тартуского ГК КПЭ, протокол заседания пленума от 3 января 1962 г., стр. 5.

зультаты работы по внедрению новой техники, определить общие недостатки в осуществлении технического прогресса на предприятиях города. Коллективная работа членов комиссии обеспечила деловую постановку вопроса о мерах по ускорению технического прогресса на пленуме горкома.

Необходимо отметить, что подготовка вопроса к пленуму не стала для комиссии кратковременной кампанией. Комиссия поставила под свой контроль ход выполнения решений пленума. В августе 1962 года она вновь провела большую проверку. Предприятия были поделены между членами комиссии, которые сами побывали на них. Члены комиссии Окк, Кальмре, Всесвятский и др. проверили 15 предприятий¹⁷. В центре работы комиссии был вопрос о выполнении решения партийными организациями предприятий. При проверке комиссия выяснила, что почти все парторганизации уделили техническому прогрессу серьезное внимание, а на большинстве предприятий планы внедрения новой техники выполнялись в срок¹⁸.

Одной из важнейших задач партийного руководства хозяйственным строительством является мобилизация трудящихся масс на выполнение государственных планов развития производства. Осуществляя ее, партийные комитеты должны глубоко вникать в экономику социалистических предприятий, хорошо знать состояние дел на них. Деятельность эта очень многогранна и часто требует от партийных работников специальных знаний как по экономике, так и по технологии производства. Размах хозяйственного строительства в современных условиях огромен, нет возможности иметь в штатном аппарате партийных органов и инженера-экономиста, и инженера специалиста определенной отрасли промышленности или производства. И вот именно здесь большую помощь парткому может оказать коллективный опыт постоянных комиссий. Там, где такие комиссии есть, они помогают партийному комитету квалифицированно решать вопросы, связанные с производственной деятельностью предприятий. В Тартуском и Нарвском горкомах партии комиссии по промышленности периодически занимаются анализом хозяйственной деятельности предприятий. Так, в середине 1962 года промышленная комиссия Нарвского ГК КПЭ провела анализ деятельности автотаксопарка г. Нарвы. Парк систематически не выполнял государственный план. Комиссия провела проверку, имевшую цель выяснить причины постоянного отставания этого предприятия. Для того, чтобы провести ее тщательно, комиссия привлекла дополнительно к работе группу активистов, в которую вошли специалисты по автоделу и экономике. В этой группе работали: главный инженер авто-

¹⁷ Текущий архив Тартуского ГК КПЭ, протокол № 4 заседания пленума от 14 сентября 1962 г., стр. 29.

¹⁸ Там же.

базы, кредитный инспектор банка, экономист и др. Члены комиссии и активисты глубоко проанализировали всю хозяйственную и финансовую деятельность автотаксопарка. Были проверены выполнение плана, финансовые показатели работы, кадры, а также и работа партийной организации парка¹⁹. После основательной работы комиссия на своем заседании заслушала доклад директора парка²⁰. Само заседание комиссии происходило при участии актива этого предприятия.

Комиссия выяснила, что партийная организация автотаксопарка не уделяла должного внимания производственной деятельности. Конкретный анализ, проведенный комиссией, привлечение специалистов позволило не только определить причины отставания, но и рекомендовать практические меры для улучшения работы автотаксопарка. В частности, комиссия рекомендовала увеличить количество стоянок такси в городе, систематически изучать потребности различных районов города в такси и др.²¹. Правильность рекомендаций комиссии горкома подтвердилась и тем, что они получили полную поддержку партийного бюро и работников автотаксопарка.

Проведение в жизнь рекомендаций промышленной комиссии помогло во многом улучшить работу таксопарка.

Комиссия по промышленности Тартуского ГК КПЭ также несколько раз помогала горкому партии разобраться в причинах отставания отдельных предприятий и наладить их работу. Такая работа была проведена комиссией в конце 1960 года, когда целый ряд предприятий города Тарту не выполнил план²². В 1962 году комиссия по промышленности оказала существенную помощь горкому партии в борьбе за повышение производительности труда на предприятиях города Тарту. В первом квартале 1962 года 5 предприятий не выполнили плана по повышению производительности труда. Члены комиссии побывали на этих предприятиях, нашли причины невыполнения плана²³. Так, председатель комиссии т. Окк, анализируя деятельность авторемонтного завода, установил, что главной причиной невыполнения плана заводом являлось содержание сверхплановой рабочей силы. Комиссия дала конкретные рекомендации дирекции завода. Часть из них была претворена в жизнь, и отставание завода было ликвидировано.

Важнейшим качеством партийного работника является уме-

¹⁹ Текущий архив Нарвского ГК КПЭ, справка о проверке работы автотаксопарка.

²⁰ Текущий архив Нарвского ГК КПЭ, протокол № 3 заседания промышленной комиссии от 12 сентября 1962 года.

²¹ Текущий архив Нарвского ГК КПЭ, там же.

²² Текущий архив Тартуского ГК КПЭ, информация «О выполнении Тартуским ГК постановления Бюро ЦК КПЭ от 7 окт. 1960 г.»

²³ Текущий архив Тартуского ГК КПЭ, план работы промышленной комиссии на май—июнь 1962 г.

ние вовремя подметить новое, поддержать и распространить его. Особенно важное значение распространение нового опыта имеет в сфере материального производства. Постоянные комиссии во многом могут помочь партийным комитетам в выполнении этой задачи. Коллективность в работе комиссии, наличие в ней различных специалистов позволяют осуществлять обобщение передового опыта в пределах не только одного предприятия, но и целого города или района.

В городе Тарту в середине 1962 года по примеру предприятий Свердловска, Ленинграда, Риги развернулась борьба за повышение культуры производства. Промышленная комиссия горкома партии активно включилась в эту борьбу. Комиссия решила обобщить опыт передовых предприятий города и распространить его. Для этого в декабре 1962 года был проведен общественный смотр культуры производства на предприятиях²⁴. Он проводился в два этапа. Сначала члены комиссии с представителем городской газеты «Эдази» посетили ряд предприятий, где отметили достижения и недостатки в культуре производства. Одновременно комиссия коллективно выработала систему оценки состояния культуры производства на предприятиях. В газете «Эдази» было сообщено о начале смотра, а также была опубликована и система показателей, по которой в дальнейшем проводилась оценка состояния культуры производства. Для проведения смотра члены комиссии разделились на бригады. Так, члены комиссии Вайгла, Рогулин, Тиирма проводили смотр на приборостроительном заводе и лесокombинате. Другие члены проводили смотр на химзаводе, алюминиевой фабрике и т. д. Комиссия и представители общественности посетили в ходе смотра 15 крупных промышленных предприятий города²⁵. На общем собрании комиссии затем были заслушаны доклады бригад о состоянии культуры производства на проверенных предприятиях. Комиссия признала лучшим предприятием по культуре производства в г. Тарту приборостроительный завод и предложила горкому партии отметить его коллектив. Второе место было присуждено кожкомбинату. Комиссия конкретно указала положительное на передовых предприятиях. Одновременно были обобщены недостатки в культуре производства по всем предприятиям. В частности, был поставлен вопрос о том, что на большинстве предприятий совсем не удовлетворяют нормативы и качество рабочей одежды. Были сделаны и другие обобщения. Таким образом, комиссия проделала большую и полезную работу. Существенным недостатком в работе комиссии является то, что в дальнейшем она больше к вопросу о культуре производства не возвращалась.

²⁴ Протокол расширенного собрания постоянной комиссии Тартуского ГК КПЭ от 27 декабря 1962 года.

²⁵ Там же.

Постоянные комиссии по руководству народным хозяйством были созданы и в сельских райкомах партии. Но большинство из них не имело значительного опыта, так как в основном они были созданы и начали активную работу в 1963 году.

Сравнительно большой опыт работы был накоплен комиссией по экономике и внедрению передового опыта Вяйке-Маарьяского райкома КПЭ, так как она начала свою деятельность в 1960 году. Эта комиссия не ограничивалась в своей работе вопросами, которые периодически возникали в ходе текущей работы райкома. Комиссия имела перспективный план по важнейшей проблеме сельскохозяйственного производства — механизации колхозного и совхозного производства. Изучая ход внедрения новой техники в хозяйствах района, комиссия пришла к выводу, что для систематической работы в этой области необходимо иметь двухлетний план механизации сельского хозяйства района. Этот вывод был поддержан райкомом партии²⁶. Комиссия добилась того, что в каждом совхозе и колхозе были составлены перспективные планы по механизации. В ходе работы комиссия привлекла внимание к вопросам механизации не только парторганизаций, но и рядовых колхозников. Планы составлялись на открытых партийных собраниях. Эти собрания прошли во всех колхозах и совхозах района²⁷. На основе планов колхозов и совхозов комиссия составила единый двухлетний план механизации хозяйств района. К работе по составлению плана был привлечен большой актив из колхозов и совхозов. После принятия плана на пленуме райкома комиссия взяла его осуществление под свой контроль. Члены комиссии не раз побывали в каждом хозяйстве, а в середине 1961 года была проведена общая проверка выполнения плана по району. Настойчивая работа комиссии, серьезное внимание первичных парторганизаций к вопросу выполнения плана позволили добиться уже в первый год хороших результатов. В районе путем механизации была повышена производительность труда, особенно в животноводстве. 70 процентов дойного стада было переведено на механизированную дойку. Одна доярка в среднем по району стала обслуживать 28 коров, тогда как в 1960 году обслуживала 18 коров²⁸.

Комиссия оказывала также большую помощь райкому в работе по анализу экономики отдельных колхозов. Члены комиссии группами по 2—3 человека систематически посещали отдельные колхозы. При этом они не ограничивались простым констатированием недостатков, а оказывали активную помощь в ликвидации этих недостатков. Комиссия, в частности, тщательно исследовала вопрос о состоянии производственных по-

²⁶ «Коммунист Эстонии» № 4, 1961, стр. 40.

²⁷ «Rahva Hääl» от 24 августа 1960 года.

²⁸ «Коммунист Эстонии» № 4, 1961, стр. 43.

мещений в отдельных колхозах. Для деятельности комиссии весьма характерна работа проведенная в колхозе им. Кирова²⁹. В этом колхозе долгое время отставало свиноводство, были случаи падежа. Члены комиссии т. т. Х. Клаар, А. Кангро и др. тщательно изучили на месте причины неблагоприятного положения. Оказалось, что причины заключались в отсутствии хороших производственных помещений. Скот содержался в маленьких помещениях, разбросанных по всей территории колхоза. Это очень затрудняло механизацию. К разрешению вопроса комиссия привлекла парторганизацию колхоза. На открытом партийном собрании, а также на общем, собрании колхозников вопрос о помещениях был детально обсужден. От имени комиссии был предложен и выход из положения. Комиссия предложила оборудовать для свинарника две каменные постройки, расположенные рядом. Общее собрание поддержало это предложение и внесло изменение в производственный план колхоза. Комиссия добилась выполнения этого решения в короткий срок. Колхоз оборудовал свинарник почти на 700 голов. Была построена механизированная кормокухня. Активная работа комиссии, умение вовлечь в решение вопроса колхозников принесли в скором времени свои плоды. Колхоз уже на следующий год увеличил производство свинины в два раза³⁰.

Пример с колхозом им. Кирова — не единственный случай активной и целеустремленной работы комиссии. Серьезная помощь, например, была оказана комиссией в вопросах строительства производственных помещений колхозу «Уус Элу» и др.³¹.

Анализ работы постоянных комиссий парткомов КП Эстонии позволяет сделать вывод о том, что они являются действенной формой привлечения партийного актива к работе партийных органов. Как показывает практика их работы, комиссии полностью оправдывают себя. Возникновение постоянных комиссий в парткомах КПЭ сделало партийное руководство народным хозяйством более действенным, конкретным и целеустремленным. Успешная деятельность комиссий укрепляет и расширяет связь партийных комитетов КП Эстонии с производством и непосредственно с трудящимися массами.

Однако, как показывает анализ практической деятельности ряда комиссий парткомов КПЭ, в их работе есть и недостатки, устранение которых помогло бы усилить роль общественных начал в партийном руководстве народным хозяйством. Одним из таких недостатков, по мнению автора, является то, что круг вопросов, которыми занимается комиссия, в некоторых партко-

²⁹ «Коммунист Эстонии» № 4, 1961, стр. 42.

³⁰ «Коммунист Эстонии», № 4, 1961, стр. 42.

³¹ Текущий архив ЦК КПЭ, справка о развитии общественных начал в В.-Маарьяской районной парторганизации.

мах слишком широк. А это приводит к тому, что выбор вопроса, которым должна заниматься комиссия, часто диктуется лишь моментом. Некоторые комиссии не имеют поэтому перспективного плана, а руководствуются лишь текущими вопросами.

Важную роль в повышении действенности работы комиссий парткомов КПЭ могла бы сыграть более узкая специализация их деятельности. В развитии народного хозяйства есть такие ключевые проблемы, которые требуют постоянного внимания, контроля со стороны партийных комитетов. Именно такими проблемами и могла бы заниматься наряду с текущими вопросами постоянная комиссия. Как показывает опыт, во многих республиках работа комиссий парткомов строится по этому принципу. Так, в Белоруссии широкое развитие нашли в парткомах комиссии, которые занимаются распространением передового опыта в промышленности³². В парткомах КП Украины, а также и КП Белоруссии многие комиссии постоянно занимаются вопросами технического прогресса или внедрения новой техники в производство³³. Комиссии по распространению передового опыта есть и в парткомах КП Казахстана³⁴. Такая специализация дает возможность комиссии работать с перспективой, делает работу более деловой, конкретной и целеустремленной. Это также во многом облегчило бы работу штатного аппарата партийного комитета.

Недостатком в работе постоянных комиссий партийных комитетов КП Эстонии являлось и то, что в составе некоторых из них мало рабочих. Ясно, что комиссии наряду со специалистами высшей и средней квалификации должны иметь в своем составе и рабочих-новаторов, рабочих-активистов.

Важное значение для работы постоянных комиссий имеют организационные вопросы, порядок работы, оформление документов. Как показывает практика, наиболее рациональным является планирование работы комиссии на срок не менее трех месяцев. Комиссия обычно собирается 1—2 раза в месяц. Поэтому квартальный план дает возможность предусмотреть решение вопроса и иметь перспективы на сравнительно большой промежуток времени. Деятельность комиссии требует и определенного документального оформления. Если не ведется никаких документов, то в таком случае теряется опыт работы, нарушается преемственность. Поэтому необходимо, чтобы велись протоколы заседаний, (как это делается, например, в комиссии Нарвского ГК КПЭ), в которых давались бы и подробные рекомендации по разбираемому вопросу.

³² См. «Коммунист Белоруссии» № 2, 1961, стр. 35. «Коммунист Белоруссии» № 1, 1962, стр. 54.

³³ См. «Общественные начала в партийной работе», Киев, 1962, стр. 6, 31. «Коммунист Белоруссии» № 1, 1962, стр. 57.

³⁴ «Партийная жизнь Казахстана» № 6, 1962, стр. 44.

В некоторых парткомах КП Эстонии получила распространение другая форма привлечения коммунистов к руководству народным хозяйством — технический совет. В середине 1963 года технические советы действовали в пяти промышленных парткомах КП Эстонии и в них работали около 150 человек³⁵.

Отличие советов от постоянных комиссий заключается прежде всего в их функциях. Комиссии являются изучающими и исполнительными органами парткома. Совет же больше рекомендательный орган, имеющий своей целью распространение передового опыта в той или иной области. Технические советы отличаются от постоянных комиссий и по составу. Если в постоянных комиссиях объединяются только коммунисты, то в технических советах к работе привлекаются и беспартийные. С другой стороны, состав совета количественно больше, чем состав комиссии. Так, в техсовете Кохтла-Ярвесского горкома партии — 51 человек³⁶, а в совете Калининского РК г. Таллина в 1962 году работал 31 человек. В составе технического совета объединяются инженерно-технические работники, новаторы, бригадиры ведущих предприятий города. Технический совет является самостоятельным органом партийного комитета, работающим на общественных началах. Порядок создания, задачи техсовета, его деятельность определяются «Положением о техническом совете», которое разрабатывается партийным комитетом. В парткомах КП Эстонии технические советы созданы в основном в городах с хорошо развитой промышленностью. Технические советы ставят своей целью помочь предприятиям города в осуществлении технического прогресса. Так, в «Положении о техническом совете» Калининского РК г. Таллина указывается, что в задачи совета входит «оказание практической помощи РК КПЭ и парторганизациям предприятий в деле дальнейшего совершенствования технического прогресса, на базе внедрения новой техники, прогрессивной технологии, совершенствования организации производства на предприятиях района»³⁷. Как важнейшая задача техсовета ставится задача улучшения рационализаторской работы, изучения и распространения отечественного и зарубежного передового опыта, пропаганды методов работы передовиков производства.

Осуществлению задач технического совета помогает широкое привлечение постоянного актива к работе совета. Так, техсовет Калининского райкома объединяет вокруг себя свыше

³⁵ Текущий архив ЦК КПЭ, справка о развитии общественных начал в парткомах КПЭ.

³⁶ Текущий архив К.-Ярвесского ГК КПЭ, постановления бюро К.-Ярвесского ГК от 18 и 25 января 1963 г.

³⁷ Текущий архив Калининского РК КПЭ, «Положение о техническом совете», стр. 2—3.

100 активистов. Технические советы — новая форма привлечения коммунистов к работе на общественных началах, и поэтому внутри их идут поиски наиболее правильной организации деятельности коммунистов. Так, техсовет Калининского райкома сначала делился на секции, но в дальнейшем вместо секций были организованы творческие группы и бригады. По-иному организована деятельность техсовета К.-Ярвского горкома. Там, наоборот, оказалось необходимым создать секции внутри совета. Были образованы три секции: сланцеперерабатывающей промышленности, сланцедобывающей промышленности и строительства и стройматериалов.

Опыт работы технических советов показывает, что в их лице партия нашла новое хорошее средство по привлечению коммунистов к руководству народным хозяйством. Техсоветы проводят большую работу, делают много полезного для развития народного хозяйства республики.

Исходя из того, что главным средством быстрого решения задач по строительству материально-технической базы коммунизма является технический прогресс, техсоветы в своей работе уделяют серьезное внимание проблемам механизации производственных процессов и обобщению передового опыта в области применения новой техники на предприятиях. При этом они используют разнообразные формы работы. Так, советы ведут систематическую работу по выявлению на предприятиях «узких мест», где ручной труд можно заменить механизированным. Творческая группа техсовета Калининского РК провела в конце 1961 года большую работу по улучшению механизации на Таллинском заводе строительной керамики³⁸. Члены совета посетили завод и проверили состояние механизации, при этом были выявлены серьезные недостатки. Оказалось, что на заводе было механизировано только 35,7% трудовых процессов. Особенно неблагоприятно обстояло дело с механизацией вспомогательных работ. На основе тщательного анализа технический совет дал рекомендации по улучшению механизации. В частности, техсовет рекомендовал выделить заводу средства для изготовления нестандартного оборудования на заводах СНХ ЭССР. В рекомендациях указывалось на необходимость автоматизации и установки контрольных приборов на нескольких печках. Члены совета порекомендовали администрации завода усилить состав экспериментальной группы, которая занималась вопросами механизации на заводе, а также провести конкурс рационализаторов³⁹. Все эти рекомендации совета были приняты райкомом партии, который ходатайствовал перед Совнархозом ЭССР

³⁸ Текущий архив Калининского РК КПЭ, рекомендации совета по улучшению механизации на Таллинском заводе стройкерамики.

³⁹ Текущий архив Калининского РК КПЭ, рекомендации совета по улучшению механизации на Таллинском заводе стройкерамики.

о выделении дополнительных средств на проведение мероприятий, намеченных техсоветом. В дальнейшем многие рекомендации были проведены в жизнь.

Вопросом повышения уровня механизации на предприятиях города постоянно занимается и технический совет Кохтла-Ярвского горкома партии. Так, в течение 1962 года техсовет провел работу по таким вопросам, как обогащение сланца при камерной добыче без обогатительных фабрик на шахтах бассейна, механизация погрузки золы для удобрений с отвалов ТЭЦ, механизация производственных процессов на Ахтмеском комбинате стройматериалов и др.⁴⁰ Изучение этих вопросов и рекомендаций технического совета по ним помогли партийным организациям ряда предприятий усилить борьбу за механизацию трудоемких процессов, провести конкретные мероприятия для улучшения положения на различных участках производства. Бригада техсовета в августе 1962 года проверила механизацию трудоемких процессов на Ахтмеском комбинате стройматериалов. Члены совета в беседах с рабочими непосредственно в цехах выявили целый ряд недостатков. Технический совет дал рекомендации по их исправлению⁴¹ и добился проведения в жизнь ряда мер по повышению механизации на заводе. Так, по предложению совета на заводе был установлен передвижной транспортер, был применен электрокар для погрузки и складывания мешков. Были приняты меры для уменьшения запыленности помещений.

Важной деятельностью техсоветов является организация конференций и совещаний по распространению передового опыта применения новой техники и прогрессивной технологии. Эта форма работы нашла широкое использование в деятельности техсовета Калининского района партии г. Таллина. Конференции широко популяризируют достижения науки и техники в различных отраслях промышленности. Они дают возможность на деле организовать обмен опытом не только между предприятиями города; но и между предприятиями различных городов. Технический совет Калининского райкома организовал в ноябре 1961 года большую конференцию по новой технике и прогрессивной технологии. Эта конференция вызвала серьезный интерес у работников предприятий района, о чем говорит тот факт, что на ней присутствовало 292 человека⁴². Участники заслушали доклады, в которых был изложен опыт внедрения новой техники в различных отраслях промышленности. Докладчик Айгро, на-

⁴⁰ Текущий архив Кохтла-Ярвского ГК КПЭ, план работы технического совета на 1962 г.

⁴¹ Текущий архив К.-Ярвского ГК КПЭ, рекомендации совета по комбинату стройматериалов.

⁴² Текущий архив Калининского РК КПЭ, справка о конференции по использованию новой техники и технологии.

пример, обобщил опыт работы участков механизации на предприятиях Калининского района г. Таллина, а представитель Таллинского машиностроительного завода поделился опытом механизации литейного производства. На конференции выступали и гости из Ленинграда⁴³.

В апреле 1962 года технический совет организовал на заводе им. Калинина совещание «День сварщика», где представители предприятий района познакомились с новейшими достижениями и методами сварки⁴⁴. Техсовет организовал на совещании выступления специалистов из Ленинграда. Участники прослушали доклад о современных методах сварки. Инженер с Прибалтийской ГРЭС поделился опытом механизации сварочных работ на строительстве ГРЭС. Здесь же, на заводе, сварщики-новаторы из Ленинграда продемонстрировали участникам совещания передовые методы сварки. Совещание явилось важным мероприятием в обмене опытом по использованию новой техники. Техсовет организует такие конференции и совещания и по другим вопросам внедрения новой техники, что помогает предприятиям района обмениваться опытом и активно бороться за технический прогресс.

При техническом совете Калининского РК КПЭ в 1962 году был создан на общественных началах технический кабинет передового опыта. Этот кабинет помогает техническому совету в его работе. Кабинет помогает проводить семинары по обмену опытом. Через кабинет был организован обмен между предприятиями чертежами, образцами новых приспособлений. Так, в октябре 1962 года были размножены 18 комплектов чертежей инструмента, который сделали новаторы некоторых ленинградских предприятий⁴⁵. Эти чертежи были направлены на заводы «Вольта», «Ильмарине», им. Калинина и др.

Организация технических советов позволяет расширить связи партийного комитета с общественными организациями на производстве, призванными проводить в жизнь технический прогресс. Так, технические советы проводят координацию деятельности общественных конструкторских бюро. Технический совет Калининского райкома в 1961 году организовал общественные конструкторские бюро на целом ряде предприятий г. Таллина. По инициативе техсовета они были созданы на заводе им. Калинина, на железной дороге, в Таллинском политехническом институте и др. Техсовет во многом помогал наладить активную работу бюро. При помощи совета студенческое конструкторское бюро ТПИ связалось с предприятиями и уже в 1961 году вы-

⁴³ Текущий архив Калининского РК КПЭ, справка о проведении конференции по использованию новой техники и технологии.

⁴⁴ Текущий архив Калининского РК КПЭ, план проведения совещания «День сварщика».

⁴⁵ Текущий архив Калининского РК КПЭ, справка о работе техкабинета.

полнило 8 заказов для предприятий Калининского района г. Таллина⁴⁶. Активизируя работу ОКБ, технический совет провел ряд совещаний по обмену опытом их работы.

Таковую же работу проводил и технический совет Кохтла-Ярвского ГК КПЭ. В июле 1962 года совет обсудил на совещании опыт работы общественных конструкторских бюро на сланцеперерабатывающем комбинате им. Ленина. Был заслушан доклад секретаря парторганизации комбината, а затем для распространения опыта этот доклад был разослан по всем предприятиям города. Техсовет дал одновременно и свои рекомендации по улучшению деятельности конструкторских бюро⁴⁷. Техсоветом было разработано специальное «Положение об общественном конструкторском бюро» для предприятий города.

Деятельность технических советов многогранна. Они оказывают серьезную помощь горкомам и райкомам партии и в анализе экономической деятельности предприятий. К работе в этой области технические советы привлекают экономистов, счетных работников и др. В составе техсовета К.-Ярвского горкома партии в 1962 году было создано бюро экономического анализа. Потребность в таком органе была настолько велика, что когда в 1963 году совет разделился на три секции, бюро экономического анализа были организованы в каждой секции. В 1963 году в составе техсовета находилось 17 научных сотрудников, экономистов, бухгалтеров, плановиков, которые систематически проводили работу по анализу экономической деятельности предприятий города⁴⁸. За время своего существования этот орган технического совета оказал большую помощь горкому партии в решении вопросов подъема экономики промышленности. Бюро экономического анализа систематически контролировало выполнение планов предприятиями города, провело экономический анализ деятельности ряда отстающих предприятий. Так, в течение 1962 года был проведен анализ хозяйственной и финансовой деятельности завода железобетонных изделий, комбината «Тарве» и др.⁴⁹.

В составе технического совета Калининского РК г. Таллина также создан орган, который осуществляет экономический анализ деятельности предприятий. Называется он комиссией содействия экономической службе предприятий и своей работой также оказывает существенную помощь райкому партии.

Практика работы технических советов парткомов КП Эстонии показывает, что они являются действенным средством при-

⁴⁶ Текущий архив Калининского РК КПЭ, справка о работе ОКБ ТПИ.

⁴⁷ Текущий архив К.-Ярвского ГК КПЭ, справка о работе ОКБ и рекомендации техсовета по работе ОКБ в г. К.-Ярве.

⁴⁸ Текущий архив К.-Ярвского ГК КПЭ, постановления бюро К.-Ярвского ГК от 18 и 25 января 1963 г.

⁴⁹ Текущий архив К.-Ярвского ГК КПЭ, план работы бюро экономического анализа на I полугодие 1962 г.

влечения коммунистов к руководству развитием народного хозяйства. Технический совет позволяет партийному комитету успешно решать важнейшую задачу — привлечь широкий актив и укреплять постоянно связь с массами.

С другой стороны, технические советы помогают партийным комитетам сделать партийную работу конкретной, сосредоточив усилия коммунистов на решающих участках развития народного хозяйства. В городах, где вопросы работы промышленности находятся в центре внимания партийной организации, технические советы являются одной из лучших форм привлечения коммунистов к руководству народным хозяйством.

В партийных комитетах КП Эстонии в 1963 году не получили распространения другие формы вовлечения коммунистов в партийную работу по развитию народного хозяйства республики. Так, опыт партийных организаций других республик показывает, что полностью оправдали себя внештатные отделы. Однако в парткомах КПЭ в 1963 году функционировал лишь один внештатный отдел строительства в Нарвском ГК партии⁵⁰. Этот факт показывает, что не все парткомы уделяли внимание поискам новых форм общественных начал. Развитие общественных начал — дело новое, требующее постоянного внимания, поддержки и поисков.

Опыт партийных комитетов КП Эстонии в развитии новых форм партийной работы показывает, что общественным началам принадлежит будущее, что чем дальше будет продвигаться советский народ в выполнении Программы КПСС, в строительстве коммунизма, тем шире будут внедряться общественные начала в деятельности партии. Партия и впредь будет создавать все условия, чтобы полностью проявилась творческая активность масс в деле коммунистического строительства.

ÜHISKONDLIKE ALUSTE ARENEMISEST EKP LINNA- JA RAJONIKOMITEEDE TEGEVUSES VABARIIGI RAHVAMAJANDUSE JUHTIMISEL (1959—1963. a.)

I. SOROKIN

Resümee

Artiklis tehakse katset üldistada EKP linna- ja rajoonikomiteede töökogemusi parteilise aktiivi kaasatõmbamisel rahvamajanduse juhtimisele. Põhjendatakse ühiskondlike aluste arengu seaduspärasust parteitöös kommunismi laiahaardelise ehitamise perioodil.

⁵⁰ Текущий архив ЦК КПЭ, справка о развитии общественных начал.

EKP linna- ja rajoonikomiteedes leidsid laialdast rakendamist uued kommunistide parteitöösse kaasatõmbamise vormid. Arhiivmaterjalide ning ajakirjanduse alusel üldistatakse alaliste komisjonide ja nõukogude töökogemusi, näidatakse nende osa ja tähtsust parteikomiteede tegevuses. Üheaegselt tehakse mõningad ettepanekud komisjonide töö parandamiseks.

Artiklis on näidatud, et laialdane ühiskondlike aluste aremine parteitöös on hädavajalikuks tingimuseks Kommunistliku Partei juhtiva osa edasiseks tõstmiseks kommunismi materiaaltehnilise baasi rajamisel.

ÜBER DIE ENTWICKLUNG DER GESELLSCHAFTLICHEN GRUNDLAGEN IN DER TÄTIGKEIT DER PARTEIKOMITEES DER KOMMUNISTISCHEN PARTEI ESTLANDS HINSICHTLICH DER LEITUNG DER VOLKSWIRTSCHAFT DER REPUBLIK (1959—1963)

I. Sorokin

Zusammenfassung

Im vorliegenden Aufsatz wird der Versuch gemacht, die Arbeitspraxis der Parteikomitees der Kompartei Estlands in der Heranziehung des Parteiaktivs zur Leitung der Volkswirtschaft zu verallgemeinern. Es wird die Gesetzmäßigkeit der Entwicklung von gesellschaftlichen Grundlagen in der Parteitätigkeit während der Periode des entfaltenen Aufbaus des Kommunismus begründet.

In den Parteikomitees der Kommunistischen Partei Estlands haben neue Formen der Heranziehung von Kommunisten in die Parteitätigkeit hinsichtlich der volkswirtschaftlichen Leitung weite Anwendung gefunden. Auf Grund der Durchforschung von Archivmaterialien und der Presse wird in der vorliegenden Arbeit eine Verallgemeinerung der Arbeitspraxis der am meisten verbreiteten Formen — der ständigen Kommissionen und Sowjets gegeben. Zugleich wird ihre Rolle und Bedeutung in der Tätigkeit der Parteikomitees gezeigt. Daneben werden einige Vorschläge zur Besserung der Arbeit der Kommissionen und Sowjets gemacht.

Im Aufsatz wird gezeigt, daß die umfassende Entwicklung von gesellschaftlichen Grundlagen in der Parteiarbeit die notwendige Bedingung zur weiteren Steigerung der Rolle der Kommunistischen Partei in der Schaffung der materiell-technischen Basis des Kommunismus ist.

ИЗ ОПЫТА РАБОТЫ КОЛХОЗНО-СОВХОЗНЫХ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ УПРАВЛЕНИЙ И ПЕРВИЧНЫХ ПАРТОРГАНИЗАЦИЙ КП ЭСТОНИИ ПО УЛУЧШЕНИЮ РУКОВОДСТВА СЕЛЬСКИМ ХОЗЯЙСТВОМ (1962—1964 ГГ.)

И. Волков

Кафедра истории КПСС

Решения октябрьского и ноябрьского пленумов ЦК КПСС (1964 г.), а также мартовского Пленума 1965 г. являются новым проявлением ленинского подхода нашей партии к анализу жизни и практической работы по руководству хозяйственным и культурным строительством. Совершенствуя формы организации, стиль и методы работы, чутко прислушиваясь к голосу масс, своевременно и правильно решая назревшие вопросы, партия еще более повышает свою руководящую и направляющую роль во всех сферах общественной жизни, обеспечивая успешное выполнение больших и сложных задач строительства коммунизма.

В последние годы партия осуществила ряд мер, направленных на подъем экономики колхозов и совхозов. Важное место в улучшении руководства сельскохозяйственным производством занимают решения Центрального Комитета в период 1962—1964 годов. На основе решения мартовского пленума ЦК КПСС (1962 г.) были созданы оперативные органы руководства сельским хозяйством — колхозно-совхозные производственные управления. В решениях декабрьского (1963 г.) и февральского (1964 г.) пленумов Центрального Комитета КПСС определено главное направление развития сельского хозяйства. Оно заключается в дальнейшей интенсификации производства. Вопросы всемерного подъема сельского хозяйства, дальнейшего роста производства и заготовок продукции в настоящее время партия рассматривает как задачу первостепенной важности.

В этой связи обобщение положительного опыта работы новых органов управления сельскохозяйственным производством имеет не только теоретическое, но и непосредственное практическое значение в деле дальнейшего совершенствования руко-

водства колхозами и совхозами. В настоящей статье мы рассмотрим некоторые стороны работы колхозно-совхозных производственных управлений и сельских первичных парторганизаций в Эстонской ССР.

Согласно решению мартовского Пленума ЦК КПСС (1962 г.) в Эстонской ССР было создано 14 колхозно-совхозных производственных управлений. В среднем на одно управление приходится от 40 до 60 хозяйств. В связи с образованием производственных управлений были упразднены районные государственные инспекции по закупкам сельскохозяйственных продуктов, тресты совхозов. Было образовано Министерство производства и заготовок сельскохозяйственных продуктов Эстонской ССР.

В производственные управления были подобраны лучшие кадры специалистов и организаторов производства. В Харьюском, Выруском, Пайдеском и других производственных управлениях главные специалисты и большинство инспекторов-организаторов имеют высшее сельскохозяйственное образование. Большинство из них живет в деревне, непосредственно в зоне своей деятельности. Эти люди прочно связали себя с повседневной жизнью и заботами хозяйств.

Коренное отличие новых сельскохозяйственных органов от прежних состоит в том, что они созданы исключительно для управления производством в колхозах и совхозах. В прошлом Министерство сельского хозяйства и его местные органы по своей структуре не были рассчитаны на управление колхозным и совхозным производством. Давались лишь общие советы и рекомендации. Новые органы призваны осуществлять управление производством не путем директив и приказов, а непосредственно организаторской работой в каждом колхозе и совхозе.

Новым органам управления пришлось сразу решать много вопросов, связанных с производством. Главное внимание они сосредоточили на укреплении экономически слабых хозяйств кадрами председателей колхозов, директоров совхозов, специалистов, заведующих фермами, управляющих отделениями, бригадиров. За период после ноябрьского Пленума ЦК КПСС 1962 года в отстающие хозяйства на эти должности было направлено почти 300 человек, в результате чего укрепилось руководство более 40 отстающих хозяйств¹. В настоящее время 61 процент колхозов и свыше 80 процентов совхозов возглавляют специалисты с высшим и средним специальным образованием².

Практика работы свидетельствует, что с приходом в отстающие хозяйства опытных руководителей, специалистов своего дела можно сравнительно быстро преодолеть отставание. Это хорошо видно на примере колхоза «Юхине Йюд» Харьюского

¹ Партархив ЦК КПЭ, ф. 1, оп. 205, ед. хр. 15, л. 11.

² Партархив ЦК КПЭ, ф. 1, оп. 208, ед. хр. 1, л. 41—42.

производственного управления. Этот колхоз был одним из наиболее отстающих, хотя имеет удовлетворительные земли, много техники, капитальные производственные здания. Партийный комитет укрепил парторганизацию колхоза. На должность председателя был рекомендован тов. В. Нахатакян — зоотехник по профессии. Ему пришлось начать работу в трудных условиях: кормов было крайне мало, финансы хозяйства находились в расстройстве³.

Производственное управление оказало этому колхозу большую материальную помощь. Молодой председатель начал свою работу с активизации колхозников. Он вселил в них веру в результаты своего труда. Председатель сам являлся агитатором и пропагандистом, беседовал с людьми, раскрыл перед колхозниками широкие перспективы дальнейшего развития артели.

«С тех пор, — рассказывает тов. Нахатакян, — колхозники стали регулярно выходить на работу, добиваться выполнения своих производственных заданий. В росте производительности их труда немалую роль сыграло упорядочение оплаты труда. Широкое применение принципа материальной заинтересованности способствовало быстрому росту производства во всех отраслях хозяйства»⁴.

Результаты не замедлили сказаться. Если в 1962 году сельхозартель «Юхине Йьуд» по выполнению всех работ была одной из последних в производственном управлении, то в 1963 году хозяйство уже вышло в передовые. Валовой сбор зерна увеличился со 170 до 400 тонн, картофеля с 329 до 530 тонн, поголовье крупного рогатого скота увеличилось с 366 до 424 коров⁵.

Чего можно добиться в отстающем хозяйстве при правильном использовании кадров, показывает также опыт колхоза «Кайсма» Пярнуского производственного управления. Эту отстававшую артель, организованную ранее на базе семи мелких колхозов, возглавил тов. А. Ауксма. Главное внимание было направлено на обучение кадров.

«Зимними вечерами, — рассказывает председатель, — на занятиях кружков по изучению экономики сельского хозяйства мы спорили, обсуждали возможности повышения производительности труда, лучшего использования удобрений, механизмов и другие нужды своего колхоза»⁶. В артели стали заботиться о пополнении машинного парка, о его лучшем использовании, о внедрении принципа материальной заинтересованности. В результате значительно возросли урожаи, увеличилось производство молока и мяса, а также денежные доходы.

³ Партархив ЦК КПЭ, ф. 1, оп. 205, ед. хр. 15, л. 63—64.

⁴ Там же, л. 129.

⁵ Там же, л. 64.

⁶ «Советская Эстония» от 23 ноября 1963 г.

Подобных примеров умелого подбора кадров руководителей можно привести много.

Укрепление экономически слабых хозяйств кадрами дает положительные результаты лишь в том случае, если оно сопровождается повседневной заботой о росте молодых руководителей и оказанием им помощи. Особенно важно поддержать молодых работников на первых порах их деятельности, помочь им привести в действие все резервы хозяйств. Положительный опыт ряда производственных управлений нашей республики показывает, что правильный подбор кадров, оказание им всесторонней помощи, обучение искусству руководства — это главное звено в решении вопроса преодоления отставания колхозов и совхозов.

В настоящее время производственные управления располагают более хорошими возможностями, чем когда-либо раньше, чтобы направить в отстающие хозяйства энергичных и умелых людей. На руководящей работе в колхозах и совхозах республики сейчас около 5 тысяч человек с высшим и средним сельскохозяйственным образованием, то есть в среднем почти по восемь человек на каждое хозяйство⁷. Необходимо правильно расставить эти кадры, укрепить руководителями и специалистами в первую очередь слабые колхозы и совхозы.

Определенные трудности в укреплении хозяйств кадрами представляло отсутствие гарантированной оплаты труда руководителей. Поэтому многие умелые специалисты, особенно из совхозов, не хотели идти в отстающие колхозы. Партийные работники, а также начальники производственных управлений выступили с предложениями об установлении твердой зарплаты для идущих в отстающие колхозы председателей и специалистов. В большинстве производственных управлений это предложение практически уже реализовано. Как известно, система гарантированной оплаты труда руководителей хозяйств широко применялась в 1955 г. и в последующие годы при направлении в колхозы руководителей — тридцатитысячников. Она себя полностью оправдала.

В современных условиях на первое место выдвигается как первоостепенная и неотложная задача укрепления среднего звена кадров — бригадиров, заведующих отделениями, фермами, а также кадрами специалистов по механизации сельскохозяйственных работ. Большую помощь в направлении в сельское хозяйство инженеров и техников могут оказать промышленные предприятия.

Создавая новые органы управления сельскохозяйственным производством, партия поставила задачу умело хозяйствовать, глубоко вникать в экономику производства, полнее использо-

⁷ Партархив ЦК КПЭ, ф. 1, оп. 205, ед. хр. 15, л. 167.

вать резервы каждого колхоза и совхоза. Поэтому в новых условиях исключительно большое значение приобретает экономическая работа в сельском хозяйстве. Плановое руководство колхозами и совхозами в наше время немыслимо без экономически грамотного подхода к делу, умения разобраться в сложных хозяйственных явлениях жизни колхозов и совхозов, экономически обосновать каждое решение, каждый организационный вывод или мероприятие.

После перестройки руководства сельским хозяйством парт-организации стали больше уделять внимания изучению экономики. В зимние периоды в колхозах и совхозах шла напряженная работа. Экономическими расчетами занимался колхозно-совхозный актив. При производственных управлениях организованы курсы повышения квалификации бригадиров производственных бригад, где главное внимание было уделено изучению экономических вопросов, ознакомлению с практикой передовых хозяйств. Экономике сельскохозяйственного производства изучают также все работники аппарата производственных управлений и партийных органов. Изучение экономики сопровождается анализом деятельности хозяйств, изысканием новых путей использования производственных резервов.

В сети партийного просвещения большое внимание сейчас уделено кружкам и семинарам по экономике сельского хозяйства, а также экономическим школам. В 1963/64 учебном году, например, в Тартуском производственном управлении работало 33 кружка, 41 семинар, 13 экономических школ, 10 школ коммунистического труда, в которых в общей сложности изучали экономику сельского хозяйства почти две тысячи человек⁸. На высоком уровне и при большой активности слушателей проводили занятия пропагандисты тт. Игнатов, Рёёс, Тюрк (показательный совхоз имени В. И. Ленина), тов. Рааве (колхоз «Выртсъярве»), тов. Исак (совхоз «Камбья»), тов. Тырувере (совхоз «Алатскиви») и другие. Тартуский производственный партком приложил много усилий, чтобы изжить формализм в изучении экономики. Тематика занятий постоянно учитывает особенности работы хозяйств. Например, весной 1963 года в колхозе «Вамбола» были трудности с ремонтом машин. Партийный комитет посоветовал включить в план занятий тему «Об использовании сельскохозяйственной техники»⁹.

В Пайдеском производственном управлении в 1963/64 учебном году экономику сельского хозяйства изучало 2354 человека¹⁰. Такая же картина наблюдается и в других производственных управлениях республики.

⁸ Текущий архив Тартуского РК КП Эстонии. Справка о сети партийного просвещения за 1963/64 уч. год.

⁹ Там же.

¹⁰ Партархив ЦК КПЭ, фонд 1, оп. 208, ед. хр. 1, л. 94.

В совершенствовании экономических знаний большое значение стали приобретать такие новые формы учебы, как производственные совещания-семинары. В колхозе «Тулевик» Кингисеппского района совещания-семинары проводились с животноводами ежемесячно. Программы составлялись с таким расчетом, чтобы по истечении каждого месяца животноводы могли проанализировать результаты своей работы, а также обменяться мнениями по новым проблемам. На совещаниях-семинарах выступали специалисты производственного управления, ветеринарные работники, представители соревнующегося колхоза, а также руководящие работники артели. Партийный комитет практиковал также совместные семинары нескольких колхозов, а в июне 1963 года было проведено районное совещание-семинар молодых животноводов¹¹.

Опыт показывает, что там, где руководители и специалисты хозяйств серьезно занимаются экономическими расчетами, достигнуты высокие показатели. Об этом свидетельствуют результаты передовых хозяйств республики.

Экономическая учеба руководящих партийных и сельскохозяйственных кадров положительно сказывается на совершенствовании стиля и методов руководства колхозным и совхозным производством. Руководящие кадры стремятся более рационально вести хозяйство, лучше подмечать положительные стороны и недостатки, шире пропагандировать опыт передовиков. В хозяйствах республики сокращен административно-обслуживающий персонал, пересмотрены нормы выработки, созданы комплексные бригады, осуществлен переход на денежную систему оплаты труда, введены другие полезные новшества. Все это в значительной степени содействовало преодолению отставания слабых колхозов и совхозов.

Однако в постановке и организации экономической работы в Эстонской ССР имеются серьезные недостатки. Квалифицированного анализа хозяйственной деятельности во всех колхозах и совхозах пока еще не делается. Обычно при завершении сельскохозяйственного года лишь приблизительно выясняются результаты — прибыльное хозяйство или убыточное. При этом точно не определяется, по каким отраслям оно оказалось убыточным, кто в этом виноват, какие меры следует принять на будущее. В хозяйствах слабо используются хозрасчетные принципы.

Сейчас, когда химия стала активно вторгаться в сельское хозяйство, необходимо производить самый серьезный анализ тех факторов, которые влияют на урожайность полей, выявлять причины резких контрастов между результатами передовых и отстающих хозяйств. На XIV съезде Компартии Эстонии ука-

¹¹ «Rahva Hääl», 1. november 1963. a.

зывалось, что в течение многих лет хозяйства Северной Эстонии получают более высокие урожаи, чем на юге республики, несмотря на то, что последние находятся в более благоприятных условиях. Это приводит к выводу, что в южных хозяйствах руководители и специалисты еще недостаточно занимаются агротехникой и экономикой.

Серьезным препятствием в налаживании и совершенствовании экономической работы является отсутствие единой системы учета, отвечающей требованиям жизни. Это относится не только к хозяйствам Эстонской ССР, но и других республик. Действующая ныне система учета в сельхозартелях является, по существу, соединением различных принципов организации бухгалтерии колхозов в прошлом. Одни и те же хозяйственные вопросы в колхозах и совхозах сейчас решаются по-разному. Бухгалтер колхоза превращен в своего рода регистратора хозяйственных операций. А ведь ему отведена роль государственного контролера. Анализом хозяйственной деятельности отделений, бригад, животноводческих ферм и подсобных предприятий по-настоящему еще мало занимаются. И лишь в конце года регистрируются факты убытков или прибыли.

На страницах «Экономической газеты»¹², а также в республиканской печати¹³ уже вносились предложения по созданию единой системы учета. В основу ее должен быть положен опыт образцовой постановки учетной работы передовых хозяйств Эстонии и братских республик.

Трудности развития многих хозяйств, особенно колхозов, объясняются отсутствием кадров экономистов. Соотношение экономистов к остальным специалистам сельского хозяйства республики сейчас составляет примерно 1 : 50¹⁴. Это — результат крупных просчетов в подготовке кадров для сельского хозяйства. Чтобы обеспечить все колхозы и совхозы экономистами путем подготовки этих специалистов в учебных заведениях, потребуется более десяти лет. Решить эту важную проблему можно организацией краткосрочных курсов повышения квалификации в области экономики и планирования. В республике уже третий год работают такие курсы при Эстонской сельскохозяйственной академии. Одновременно ведется подготовка этих кадров в учебных заведениях.

Генеральным направлением в развитии сельского хозяйства в современных условиях является интенсификация производства. Вести сельское хозяйство интенсивно — это означает получать больше продукции с каждого гектара земли, повышать производительность труда, снижать себестоимость продукции,

¹² См. «Экономическая газета» от 2 сентября 1963 г.

¹³ См. «Sotsialistlik Põllumajandus», 1962., стр. 6.

¹⁴ На основе справки текущего архива Министерства производства и заготовок сельскохозяйственных продуктов Эстонской ССР.

получать больше зерна, мяса, молока и других продуктов при наименьших затратах труда и средств.

Работники производственных управлений, а также специалисты и руководители хозяйств стали серьезно заниматься вопросами улучшения земледелия, интенсивного использования земли. В колхозах и совхозах Тартуского управления, например, существенно изменена структура посевных площадей¹⁵. Почти четверть всех посевных площадей в Харьском производственном управлении отведена под пропашные культуры. С каждого гектара, занятого этими культурами, полеводы получили по 3,5 тысячи кормовых единиц, что в 3 раза больше, чем с гектара полевых трав¹⁶.

Труженики сельхозартели «Юриэз» Раплаского производственного управления, несмотря на неблагоприятные погодные условия 1963 года, собрали по 27,4 центнера зерна с каждого гектара. В этом хозяйстве еще несколько лет тому назад урожай составляли лишь немногим более 6 центнеров с гектара. Успех достигнут благодаря тому, что полеводы колхоза с помощью работников производственного управления пересмотрели структуру посевов. Как сообщил председатель этой артели тов. Х. И. Куузетс, сейчас в хозяйстве 50 процентов пашни занято под зерновыми, 23 процента занимают пропашные культуры, большое место отведено кукурузе¹⁷.

Исключительно большое значение в преодолении отставания слабых хозяйств имеет вопрос об удобрениях. В последние годы в хозяйствах республики несколько увеличилось внесение в землю удобрений. Если 8—10 лет назад по всем хозяйствам, входящим ныне в Тартуское производственное управление, вносилось в среднем на гектар по 3 тонны органических удобрений, то в 1963 году было внесено более 8 тонн. В результате целый ряд хозяйств, как например, опорно-показательный совхоз имени В. И. Ленина, совхоз «Рыngu», колхоз «Авангард» и другие, несмотря на засушливое лето 1963 года, получили высокие урожаи зерновых и корнеплодов¹⁸. Благодаря правильному использованию органических и минеральных удобрений высоких урожайев добились опорно-показательный совхоз имени Ю. А. Гагарина, хозяйства Раплаского, Харьского, Раквереского и других районов.

Однако имеются хозяйства, где неудовлетворительно обстоит дело с внесением органических и минеральных удобрений. Недостаток удобрений часто заставляет руководителей хозяйств взвешивать и решать, на какие поля и под какие культуры

¹⁵ Текущий архив Тартуского производственного колхозно-совхозного управления. Справки финансово-планового отдела.

¹⁶ Партархив ЦК КПЭ, фонд 1, оп. 208, ед. хр. 1, л. 148.

¹⁷ Там же, лист. 139.

¹⁸ «Советская Эстония» от 30 января 1964 г.

прежде всего следует их вносить. Особая нужда до сих пор ощущалась в калийных, фосфорных и азотных удобрениях. Приходилось делить их по килограммам и выдавать на самые воюющие участки. Часть полей не удобрялась в течение 10—15 лет.

Значительное увеличение поставок минеральных удобрений позволило хозяйствам республики повысить урожай картофеля и других культур, под которые раньше почти не вносились удобрения. Особенно большие урожаи принесла гибридная брюква. В ряде колхозов Тартуского района урожай гибридной брюквы в 1963 году составил по 800 центнеров с гектара¹⁹.

Для выполнения перспективных задач производства сельскохозяйственных продуктов, запланированных на ближайшие 6—7 лет, важнейшие полевые культуры должны давать урожай с гектара не менее 25 центнеров зерна, 500 центнеров зеленой массы кукурузы, 700—800 центнеров гибридной брюквы, 50 центнеров сена и т. д. Чтобы обеспечить получение такого урожая, необходимо на каждый гектар сельскохозяйственных угодий вносить в среднем 8—12 тонн органических и около 10 центнеров минеральных удобрений.

Развитие химической промышленности в нашей стране позволит обеспечить такое количество удобрений. Но не менее важное значение имеет и вопрос о том, куда, как и сколько следует вносить минеральных удобрений, чтобы урожаи были высокими и устойчивыми. Для правильного использования удобрений в Эстонской ССР уже сформирована агрохимическая служба. При институте «Эстсельхозпроект» работает отдел по исследованию почв. Анализ почвы производится специальной лабораторией при Эстонском научно-исследовательском институте земледелия и мелиорации в Куузику. Лаборатория в состоянии пропустить в день до 1200 образцов почв. Сейчас завершен первый этап определения потребности почв в удобрениях. Расчеты и опыт передовых хозяйств показывают, что за счет правильного использования удобрений можно сэкономить 15 процентов фосфорных и 30 процентов калийных удобрений, общей стоимостью примерно на один миллион рублей²⁰.

В результате совместного труда названных ранее учреждений составлены карты потребности почв в удобрениях для всех хозяйств республики. Уже с весны этого года хозяйства имели возможность вносить удобрения по научно обоснованной системе. В дальнейшем данные, на основе которых составляются карты, будут обновляться через каждые 4—5 лет.

При всей большой положительной работе, проведенной агрохимслужбой в республике, полностью решить задачу лучшего

¹⁹ Текущий архив Тартуского производственного колхозно-совхозного управления. Справка финансово-планового отдела.

²⁰ «Советская Эстония» от 8 декабря 1963 г.

использования земли на основе развития химии можно лишь при хорошо поставленной работе производственных управлений и районных партийных комитетов. Они призваны осуществить контроль за использованием удобрений, расчеты потребности в удобрениях на основе имеющихся карт, а также руководство работой колхозных и совхозных специалистов.

На расширенном Пленуме ЦК КП Эстонии в марте 1964 года²¹ указывалось, что внедрение химии в сельскохозяйственное производство требует от специалистов и руководителей хозяйств изучения свойств минеральных удобрений и передового опыта их применения, подготовки соответствующих кадров в колхозах и совхозах. Нужны также кадры, хорошо знающие агрохимию. Но до последнего времени в специальных учебных заведениях этому предмету уделялось мало внимания. С конца прошлого года во многих колхозах республики проводилось обучение кадров способам применения средств химии в сельском хозяйстве. В ближайшем будущем будет налажена подготовка агрохимических кадров через сеть школ, курсов и семинаров при производственных управлениях и в хозяйствах.

Ключом к рентабельности хозяйствования на любой земле является специализация. Это имеет особое значение для Эстонии, где почвы не только в различных районах, но даже в пределах одного хозяйства очень разнообразны. До 1963 года специализация хозяйств в республике проводилась лишь в отдельных случаях. Колхозы и совхозы выращивали крупный рогатый скот, свиней, овец и птицу, а также все полевые культуры. Такое ведение хозяйства было неэкономичным.

Производственные управления вместе с руководителями хозяйств и специалистами проанализировали возможности специализации производства. При этом учитывался характер природных условий, наличие рабочей силы, пригодность строений и их размещение, дорожная сеть, расстояние от городов, степень электрификации и т. д. Главная цель специализации — добиться в условиях данного рельефа и качества почвы наиболее высоких урожаев и продуктивности скота.

В настоящее время все хозяйства производственных управлений разбиты в основном на три группы. В Выруском районе, например, первая группа, — это колхозы и совхозы, расположенные на холмистой местности, вторая — хозяйства, расположенные на низменных тяжелых землях, третья — хозяйства, находящиеся в обычных условиях. Для каждой группы хозяйств разработана основная направленность производства. В 1963 году в этом районе, в результате проведения специализации, овощи выращивались вместо прежних 14 хозяйств только в четырех. Птицеводством стали заниматься не 20 хозяйств, как

²¹ См. «Советская Эстония» от 17 марта 1964 г.

прежде, а всего лишь пять. На овцеводстве специализируются четыре хозяйства²².

Специализация по своему существу — это постоянно совершенствующийся процесс, меняющий свои формы в зависимости от технического прогресса. Жизнь выдвигает сейчас необходимость внутрихозяйственной специализации и концентрации сельскохозяйственного производства.

Свое дальнейшее развитие специализация должна получить в создании специализированных бригад и звеньев, в углублении разделения труда между работниками, в их специализации на том или ином роде производственной деятельности.

Новым явлением в управлении сельскохозяйственным производством после перестройки является то, что оно теперь осуществляется на широкой демократической основе. При всех производственных управлениях нашей республики созданы производственные советы. О деятельности этих новых органов можно рассказать на примере работы производственного совета Харьбюского управления. В состав совета здесь вошли 17 председателей колхозов, 6 директоров совхозов, представители парткома, комитета комсомола, производственного управления, объединения «Сельхозтехника» и председатель райисполкома²³. В совет избраны наиболее опытные работники, у которых за плечами богатая школа жизни — тов. Ануписьд, который уже свыше 10 лет руководит колхозом «Тулевик», тов. Премет — более 8 лет возглавляет колхоз имени Мичурина, а в прошлом работал заместителем министра сельского хозяйства Эстонии. Среди членов совета три Героя Социалистического Труда. Такое широкое и авторитетное представительство в совете свидетельствует о дальнейшем сближении государственной власти, партийных и общественных форм управления, их взаимопроникновении и слиянии в интересах развития производства.

Многие вопросы обсуждаются на совете производственного управления, и его рекомендации, как правило, находят немедленное отражение в практической жизни. Этим объясняется жизненность совета, большой интерес к нему руководителей хозяйств.

Хотя по положению производственный совет является совещательным органом, но в Харьбюском районе он подключен к решению самых важных дел. Совет активно участвует в распределении материально-технических средств, занимается вопросами планирования государственных закупок. Совет, например, решил сосредоточить производство овощей в 16 хозяйствах, увеличив там соответственно планы закупок. Другим хозяйствам было рекомендовано увеличить план продажи карто-

²² См. «Советская Эстония» от 4 декабря 1963 г.

²³ См. «Известия» от 2 июня 1964 г.

феля. На заседаниях Харьюского производственного совета нередко шел разговор об экономической дисциплинированности руководителей, о хозяйственной этике. Одно дело, когда за бесхозяйственность и ошибки осуждают руководителя в партийных органах, в райисполкоме, и совсем другое, если его привлекают к ответу товарищи по работе.

Производственный совет Харьюского управления своевременно указал на то, что структура управления отстает от темпов роста производства. В частности, было рекомендовано вместо трех инспекторов-организаторов подыскать инженера-механика и специалистов по молочному производству и по уходу за лугами и пастбищами²⁴.

Много полезного было высказано на производственном совете Кохтла-Ярвеского управления. Здесь были вскрыты причины убыточной работы некоторых совхозов, приняты меры по улучшению использования органических удобрений, решены другие важные вопросы. В работе совета принимал участие и выступал с рекомендациями заместитель министра производства и заготовок ЭССР тов. А. Рохтла²⁵.

Большую и важную работу проводят в хозяйствах инспектора-организаторы. Они действуют в тесном контакте с руководителями и главными специалистами управления. Основное внимание они уделяют экономической и организационной работе в хозяйствах, пропаганде и внедрению передового опыта. Именно эта наиболее важная часть их работы заслужила у руководителей хозяйств единодушное признание. Инспектора-организаторы исходят из правила: руководить — значит помогать и учить.

Работая непосредственно в колхозах и совхозах, в бригадах и на фермах, инспекторы-организаторы Харьюского, Раквереского, Йыгеваского и других производственных управлений изучают экономику хозяйств, их кадры, находятся в постоянной деловой связи с десятками людей, обучают их новому и сами воспринимают то ценное и новое, что рождается в практике работы, чтобы затем передать его другим хозяйствам. Этот процесс идет непрерывно, и благодаря этому инспектора-организаторы получают очень нужное и важное для дела руководства представление о кадрах хозяйства, о положении на каждом участке производства, изучают резервы хозяйств, вносят свои предложения.

Большую часть времени инспектора и специалисты проводят в хозяйствах, их трудно застать в управлениях. Автору этих строк приходилось беседовать с работниками Тартуского производственного управления. Они самым подробным обра-

²⁴ См. «Известия» от 2 июня 1964 г.

²⁵ См. «Leninlik Lipp», 8. august 1963. a.

зом, не справляясь ни в каких бумагах, рассказывали о том, как поставлено дело в каждом хозяйстве, где и сколько чего засеяно, как используются удобрения, называли лучших работников хозяйств. Хорошая и всесторонняя информированность, знание положения в колхозах и совхозах, способность вовремя прийти на помощь — это отличает работу большинства управлений.

Однако в работе инспекторов-организаторов имеются и недостатки. В настоящее время этот работник управления должен быть специалистом во всех областях. Он должен знать бухгалтерию и строительство, агротехнику и ветеринарию, ремонт комбайнов и определение процента жирности молока. Такого универсала трудно найти. Поэтому не случайно руководители ряда хозяйств Эстонии в начале 1964 года предложили вместо инспекторов-организаторов создать при главных специалистах управления группы работников по вопросам агрономии, животноводства, механизации, строительству, бухгалтерскому учету²⁶. В этих группах должны работать специалисты высокого класса, истинные знатоки и мастера всего дела. Хозяйства смогут получить от них высококвалифицированную помощь по интересующим вопросам. Такие специалисты могут оказать более эффективную помощь и выбрать самые верные пути подъема хозяйств.

VIII Пленум ЦК КП Эстонии в ноябре 1963 года, а также XIV съезд КП Эстонии (январь 1964 г.) обсудили вопрос о положении в отстающих колхозах и совхозах республики и наметили мероприятия по подъему их экономики. Пленум подчеркнул, что возможности для дальнейшего подъема производства имеются во всех колхозах, как передовых, так и отстающих. Преодоление отставания экономически слабых хозяйств, подъем уровня производства в каждом колхозе и совхозе — это задача большой государственной важности. Производственные управления относятся к ее решению с чувством ответственности перед партией и народом.

* *
*

Центральный Комитет КПСС уделяет неослабное внимание совершенствованию методов партийной работы, поискам новых путей и средств усиления партийного воздействия на развитие экономики, улучшение деятельности колхозов и совхозов. Центральный Комитет особенно подчеркивал, что обязанность всех партийных организаций и руководящих кадров — глубже вникать в производство, изучать экономику и технику, передовой опыт, чтобы своевременно и со знанием дела решать конкрет-

²⁶ См. «Советская Эстония» от 11 февраля 1964 г.

ные практические задачи, вводить в действие внутренние резервы и эффективнее использовать все возможности для непрерывного увеличения выпуска сельскохозяйственной продукции и снижения ее себестоимости.

В 1962 году была проведена реорганизация партийных организаций и их руководящих органов снизу доверху по производственному принципу, то есть были созданы самостоятельные промышленные и сельские парторганизации. Нужно отметить, что сельские партийные комитеты, работники их аппарата в Эстонской ССР, как и в других республиках, с чувством высокой ответственности подошли к исполнению возложенных на них партией задач, с большой энергией приступили к работе по подъему сельского хозяйства. Среди руководящих партийных кадров появилось больше специалистов. Однако разделение партийных организаций, а также советских, профсоюзных и комсомольских органов породило много трудностей, осложнений и недостатков.

Производственный принцип построения парторганизаций, как показал опыт, объективно вел к смешению функций и обязанностей руководящих органов, порождал параллелизм и дублирование в руководстве. Не было четкого представления по таким вопросам, как характер взаимоотношений между парткомами производственных управлений и самими управлениями, о месте и роли инспекторов-организаторов управлений и инспекторов-парторганизаторов парткомов и по другим вопросам.

Жизнь не подтвердила своевременности и целесообразности этой реорганизации, проведенной без должной подготовки, в атмосфере неоправданной торопливости, увлечения администрированием, нежелания считаться с тем, что уже выработали наука и практический опыт.

Тщательно взвесив создавшееся положение, учтя мнение местных работников, коммунистов и беспартийных, ноябрьский Пленум ЦК КПСС (1964 г.) признал необходимым вернуться к принципу построения партийных организаций и их руководящих органов по территориально-производственному признаку, который вошел важнейшей составной частью в Устав КПСС, принятый на XXII съезде партии. Было признано необходимым реорганизовать партийные комитеты производственных колхозно-совхозных управлений в районные комитеты партии, сосредоточив в них руководство всеми партийными организациями, — в том числе промышленных предприятий истроек, находящихся на территории данного района. Были восстановлены единые областные, краевые партийные организации, объединяющие всех коммунистов области, края, работающих как в промышленности, так и в сельском хозяйстве.

В организационных вопросах, в своем отношении к формам и методам работы наша партия сохраняет верность марксизму-

ленинизму. Она никогда не считала и не считает установленные формы организации и методы работы годными для всех ступеней революционного процесса; восстанавливая и соблюдая ленинские принципы руководства, обеспечивая необходимую устойчивость организационных форм, партия не отказывается от их совершенствования на здоровой, проверенной практической основе.

Ниже мы остановимся на положительном опыте первичных партийных организаций колхозов и совхозов, которые провели серьезную работу по усилению партийного влияния на важнейших участках сельскохозяйственного производства. Изменилась расстановка коммунистов в сельских партийных организациях. В настоящее время свыше двух третей состава парторганизаций занято непосредственно в сфере материального производства. За два года (1962 и 1963) число коммунистов, работающих в колхозах и совхозах, увеличилось более чем на 1500 человек²⁷. Расширилась партийная прослойка среди механизаторов, работников животноводства и специалистов сельского хозяйства. В 1963 году в Харьюском производственном управлении, например, количество коммунистов-механизаторов увеличилось на 62 человека, в полеводстве — на 46 и в животноводстве — на 44 человека²⁸.

В отстающие хозяйства направлено много умелых и инициативных коммунистов, укреплен состав секретарей первичных парторганизаций. Так, партийную организацию колхоза «Сяде» Кохтла-Ярвского района возглавил бывший секретарь парторганизации совхоза «Азери» тов. К. Корпа, на пост секретаря парторганизации совхоза «Куртна» был рекомендован опытный коммунист тов. И. Суйя²⁹. Кадры секретарей парторганизаций отстающих колхозов укреплены также в Рапласком, Раквереском, Тартуском и других районах.

Для повышения роли первичных парторганизаций должности освобожденных секретарей парторганизаций были переведены из ряда сильных колхозов в отстающие. В Вильяндиском производственном управлении, например, такие должности введены в девяти слабых колхозах и совхозах, где секретарями парторганизаций избраны специалисты сельского хозяйства. В Валгаском и некоторых других районах была поставлена задача — иметь во всех отстающих хозяйствах освобожденных секретарей первичных парторганизаций³⁰.

Укрепление колхозных и совхозных парторганизаций положительно сказывается на преодолении отставания колхозов. Об этом убедительно говорит следующий пример. В колхозе

²⁷ См. «Советская Эстония» от 11 февраля 1964 г.

²⁸ Там же, л. 60.

²⁹ Партархив ЦК КПЭ, фонд 1, оп. 205, ед. хр. 15, л. 39.

³⁰ Там же, л. 68.

имени Кирова Раквереского района полтора года назад секретарем парторганизации был избран Оскар Лепп. До этого он несколько лет руководил парторганизацией в одном из лучших хозяйств управления — в совхозе имени Р. Пяльсона. На партийную работу в отстающий колхоз он пошел добровольно и хорошо знал, какие трудности его ждут в этом хозяйстве. Дела в колхозе были неважные: колхозники четыре месяца не получали зарплаты, на расчетном счете были лишь долги, производство животноводческих продуктов не увеличивалось. Но знал тов. Лепп и другое, — что место коммуниста там, где трудно.

Новый секретарь, агроном по образованию, вместе с председателем колхоза с головой ушли в работу по наведению порядка. Коммунистов расставили на самые ответственные участки производства. Оскар Лепп, знакомясь с людьми, обходил хутор за хутором. Молодую и энергичную девушку К. Рятсепп секретарь рекомендовал поставить на свиноферму, где плохо обстояли дела. Вскоре положение на ферме изменилось, корма перестали расхищаться, привесы стали не меньше тех, каких добиваются лучшие мастера беконного откорма.

Не везде секретарь действовал по принципу замены слабых работников. Так, причиной плохой работы колхозных мастерских была неудовлетворительная постановка учета. Повинен в этом был механик В. Полл. Секретарь посоветовал ему поступить в кружок конкретной экономики и сделал всё, чтобы развить в человеке интерес к экономическим знаниям. И колхозный механик стал на глазах меняться, научился правильному учету. Мастерские стали работать экономно. Много новых людей сумел выдвинуть Оскар Лепп на ответственные посты, помог им по-новому посмотреть на свою жизнь. Из среды этого актива пополнилась партийная организация, которая выросла с 6 до 12 коммунистов. Колхоз имени Кирова в отстающих больше не числится³¹.

Первичными партийными организациями колхозов и совхозов проделана положительная работа по организации социалистического соревнования. Известно, что в прошлом в этом деле было много формализма. Обязательства зачастую составлялись по одному и тому же шаблону, в конторах. Затем от людей просто брали подписи. Получалось так, что обязательства были лишь на бумаге, а соцсоревнования фактически не было. Поэтому не случайно, что результаты такого соревнования зачастую сводились к нулю.

Много формализма, скуки и серости в организации наглядной агитации. В течение ряда лет вывешивались одни и те же стенды социалистических обязательств, менялись только цифры. Очень мало было наглядной агитации, в которой отражалось бы характерное и новое, присущее данному хозяйству,

³¹ См. «Советская Эстония» от 4 февраля 1964 г.

бригаде или ферме. Тружеников села всегда привлекал стенд или плакат, говорящий о новом, оригинальном, непосредственно отражающем их деятельность. Но, к сожалению, это часто не учитывалось.

Первичные парторганизации придали социалистическому соревнованию на селе массовый характер, сделали его более конкретным, целенаправленным, гласным, более действенным. Положительным примером в организации соревнования является работа парторганизации колхоза «Кунгла» Йыгеваского района. Здесь начали с людей, с развития и поддержки их инициативы. Секретарь парторганизации колхоза тов. К. Плёмпую провел с колхозниками индивидуальные беседы, затем совместно они взвесили возможности колхоза, сделали расчеты. Каждый работник взял на себя обязательства и призвал своего товарища бороться за их выполнение. Только после того, как подсчитали индивидуальные обязательства, а также обязательства бригад и ферм, стало ясно, что выполнение производственных заданий колхоза будет обеспечено³².

Больше внимания в колхозе «Кунгла» уделяется также наглядной агитации, ее оперативности. В период весенних работ в колхозе можно было видеть плакаты, которые сообщали о выдающихся трудовых успехах того или иного колхозника. Плакаты призывали последовать их примеру. Когда кто-либо добивался больших успехов и превышал прежние результаты, сразу появлялся новый плакат. Наглядная агитация в этом колхозе постоянно отражала ход всех работ и результаты соцсоревнования. Выпускались специальные листки-молнии, где освещался ход соревнования с колхозом «Суур Октоober»³³.

Партийные организации колхозов и совхозов перестроили также агитационную работу и направляют ее на решение конкретных задач сельскохозяйственного производства.

Разнообразие форм воспитательной работы содействует подъему трудовой активности колхозников, воспитывает у людей уважение к общественно-полезному труду. Широкое распространение среди тружеников села получило движение за коммунистический труд. В Харьюском районе в этом движении принимает участие более 1200 человек. Более чем 400 трудящимся уже присвоено почетное звание ударника коммунистического труда³⁴. В хозяйствах Тартуского района движением за коммунистический труд охвачено свыше 3600 человек. В колхозах и совхозах района работает свыше 20 бригад и около 600 ударников коммунистического труда³⁵.

³² См. «Rahva Hääl», 13. augustil 1963. а.

³³ Там же.

³⁴ Партархив ЦК КПЭ, фонд 1. оп. 208, ед. хр. 1, л. 149.

³⁵ Текущий архив Тартуского производственного парткома КПЭ. См. Решения II партконференции (1963 г.), л. 46.

Все большее распространение в Эстонской ССР в последнее время приобретает шефство передовых колхозов над отстающими. Это ценное начинание позволяет сделать коммунистическую взаимопомощь колхозов одним из самых действенных средств подъема отстающих хозяйств. Колхоз имени Эдуарда Вильде Раквереского района уже помог одному хозяйству твердо стать на ноги и теперь взял под свое шефство другое слабое хозяйство — колхоз «Сыпрус». «Это хозяйство, — рассказывает председатель колхоза имени Э. Вильде тов. А. Лепасаар, — нуждается в опытных кадрах, поэтому шефы решили направить сюда одного из своих специалистов. Оказана также помощь в электрификации хозяйства. Мы окажем своим подшефным и другую помощь с тем, чтобы за два года они преодолели отставание и их общественное хозяйство поднялось выше среднего уровня»³⁶.

Следуя примеру колхоза имени Э. Вильде, передовые хозяйства Тартуского района — совхоз «Юленурме», показательный совхоз «Тарту», совхоз «Алатскиви», показательный совхоз имени В. И. Ленина, колхозы «Валгута» и «Авангард» взяли шефство над отстающими хозяйствами и уже оказывают им всестороннюю помощь³⁷. Лучшие хозяйства Йыгеваского района также взяли шефство над отстающими. Колхоз «Пала» шефствует над кохозом «Эзимене Май», Йыгеваский показательный совхоз — над колхозом «Тулевик», совхоз «Адавере» над колхозом «Эдази». Шефы помогают отстающим в первую очередь внедрять передовой опыт и достижения науки³⁸.

В настоящее время после восстановления территориально-производственного принципа построения партийных организаций и их руководящих партийных органов созданы благоприятные условия для дальнейшего улучшения деятельности первичных колхозных и совхозных парторганизаций, которые находятся на самом переднем крае всенародной борьбы за увеличение продукции сельского хозяйства.

Большую роль в подтягивании отстающих хозяйств играют созданные по решению ноябрьского Пленума ЦК КПСС (1962 г.) комитеты партийно-государственного контроля. В их состав вошли лучшие люди районов. Например, в состав Вильяндиского комитета входит Герой Социалистического Труда Э. Отсман — комбайнерка совхоза «Сыпрус», депутат Верховного Совета ЭССР тов. М. Кукли — председатель колхоза «Кярстна», Л. Майсте — лучшая свиноводка колхоза «Лембиту», Э. Эйнер — директор Абьяской средней школы и другие. Здесь создано 117 групп и около 180 постов содействия, в которых в общей

³⁶ «Советская Эстония» от 23 ноября 1963 г.

³⁷ Текущий архив Тартуского РК КПЭ. Материалы по отстающим колхозам.

³⁸ Партархив ЦК КПЭ, фонд 1, оп. 205, ед. хр. 17, л. 75.

сложности работает 1274 человека³⁹. Это целая армия народных контролеров. В составе групп содействия в Тартуском районе 1240 коммунистов, комсомольцев и беспартийных⁴⁰, в Хаапсалуском районе — свыше 600 человек⁴¹.

Группы содействия проверяют соблюдение Устава сельхозартели, следят за сохранением техники и инвентаря, контролируют финансовую деятельность колхозов и совхозов, решительно выступают против разбазаривания колхозного добра, борются против туеядцев. Так, в колхозе «Кью» Вильяндиского района народные контролеры вскрыли плохое использование техники и неудовлетворительное качество ее ремонта. Вильяндиский комитет партгосконтроля организовал ряд массовых проверок, сыгравших большую роль в хозяйственной жизни района. При проверке готовности к весеннему севу в помощь группам содействия комитет направил более 80 человек актива. Результаты проверки обсуждались на расширенном пленуме парткома, куда были приглашены руководители отстающих хозяйств. Это позволило комитету принять конкретные меры по устранению недостатков⁴².

Важнейшим условием действенности контроля является гласное и широкое обсуждение его итогов и выводов на собраниях коллективов. Такой стиль работы прочно входит в жизнь. Например, в колхозе «Теэ Коммунизмиле» и в совхозе «Пурила» Раплаского района после проведения проверки готовности к севу состоялись открытые партийные собрания, которые обсудили вопросы, поднятые группами содействия, и приняли конкретные меры по их устранению⁴³.

Характерной чертой работы групп содействия является то, что они не только выявляют недостатки, но вместе со специалистами выискивают наилучшие пути их быстрого устранения. Например, группа содействия Кохтла-Ярвеского комитета партгосконтроля оказала большую помощь в подготовке техники и семян к весеннему севу, в решении вопросов летнего кормления животных, помогла устранить потери при уборке урожая⁴⁴.

Проведенные партийными организациями меры положительно сказались на росте экономики колхозов и совхозов. В последние годы хозяйства республики добились заметного увеличения производства продуктов животноводства, укрепили экономику, повысили оплату труда колхозников. В 1963 году Эстонская ССР перевыполнила план заготовок зерна, картофеля, овощей, мяса, яиц. В 1964 году значительно увеличился

³⁹ «Коммунист Эстонии», 1963, № 9, стр. 54.

⁴⁰ «Советская Эстония» от 23 ноября 1963 г.

⁴¹ «Rahva Hääl», 2. august 1963. a.

⁴² «Коммунист Эстонии» 1963, № 9, стр. 55—57.

⁴³ «Коммунист Эстонии», 1963, № 5, стр. 50—51.

⁴⁴ «Leninlik Lipp», 26. september 1963. a.

валовой сбор основных сельскохозяйственных культур, при этом урожайность зерновых составила по всем категориям хозяйств 16,4 центнера с гектара и картофеля — 168 центнеров, оказавшись самой высокой за последние 30 лет. План заготовок продуктов сельского хозяйства в 1964 году также перевыполнен. Денежные доходы колхозов в истекшем году повысились на 10 процентов в сравнении с 1963 годом⁴⁵.

Многие хозяйства, правильно развивая полеводство и животноводство, добились высокой интенсивности производства и стали подлинными маяками для колхозов и совхозов не только Эстонии, но и всей Северо-Западной зоны страны. Так, совхоз имени В. И. Ленина Тартуского района (директор тов. А. Кониярв) получил в 1963 году урожай зерновых по 26,9 центнера с гектара, произвел на 100 гектаров сельхозугодий по 865 центнеров молока и на 100 гектаров пашни по 238 центнеров мяса⁴⁶. Колхоз «Эстония» Пайдеского района (председатель тов. Х. Марранди) получил в 1963 году урожай зерновых по 24,5 центнера с гектара, произвел молока по 670 центнеров на 100 га сельхозугодий и мяса по 97 центнеров на 100 га пашни⁴⁷. Высоких показателей эти хозяйства добились и в 1964 году.

Достижения передовиков убедительно свидетельствуют о тех больших, еще не использованных резервах, которые имеются в колхозах и совхозах республики.

В оценке деятельности производственных управлений и партийных организаций колхозов и совхозов необходимо учитывать то, что им приходилось работать в условиях, когда были допущены серьезные ошибки в руководстве сельским хозяйством. Игнорирование экономических законов развития социалистического производства, нарушение принципов материальной заинтересованности, правильного сочетания общественных и личных интересов, субъективизм и администрирование в руководстве, ошибки в планировании, финансировании и кредитовании сельского хозяйства, в политике цен — все это отрицательно сказалось на состоянии сельскохозяйственного производства. Многочисленные, порой надуманные перестройки порождали обстановку нервозности и безответственности и подрывали у людей веру в свои силы.

Состоявшийся в марте 1965 года Пленум Центрального Комитета КПСС принял постановление «О неотложных мерах по дальнейшему развитию сельского хозяйства СССР», в котором дан глубокий анализ положения дел в сельском хозяйстве. Пленум указал на причины медленных темпов роста сельскохозяй-

⁴⁵ Об итогах выполнения государственного плана развития народного хозяйства Эстонской ССР за 1964 год. Сообщение ЦСК при Совете Министров Эстонской ССР. См. «Советская Эстония» от 3 февраля 1965 года.

⁴⁶ «Советская Эстония» от 22 марта 1964 г.

⁴⁷ Там же.

ственного производства, а также наметил ряд конкретных мер, направленных на дальнейшей экономической подъем колхозов и совхозов.

В решении мартовского Пленума ЦК КПСС указывается, что «успешное осуществление намеченных партий мер по дальнейшему укреплению экономики колхозов и совхозов, повышению материальной заинтересованности тружеников деревни в результатах труда требует коренного улучшения работы всех партийных, советских, хозяйственных, комсомольских и профсоюзных органов»⁴⁸. Нужно в короткие сроки исправить ошибки, допущенные в руководстве сельским хозяйством, решительно отказаться от практики администрирования, командования, подмены руководителей и специалистов колхозов и совхозов, искоренять проявление парадности и шумихи.

Осуществление неотложных мер по дальнейшему развитию сельского хозяйства требует активного участия широких масс в осуществлении хозяйственно-политических задач, обеспечения правильного подбора, расстановки и воспитания кадров. Особое внимание должно быть обращено на укрепление и повышение роли первичных партийных организаций колхозов и совхозов, которые находятся на самом переднем крае борьбы и непосредственно проводят в жизнь политику партии. Сейчас созданы благоприятные условия для работы партийных организаций в деревне. Большие и ответственные задачи по организационно-хозяйственному укреплению колхозов и совхозов должны решить районные комитеты партии.

Главным и определяющим в работе партийных, советских и хозяйственных органов является повседневная забота о людях, о развитии экономики колхозов и совхозов, увеличении производства сельскохозяйственных продуктов, удешевлении их стоимости и обеспечении рентабельности всех отраслей производства. Задача состоит в том, чтобы растить ряды передовиков, учить людей высокому мастерству сельскохозяйственного производства.

Подъем колхозного и совхозного производства — жизненно важная задача коммунистического строительства. На ее решения направлены усилия всей нашей партии, всего советского народа.

⁴⁸ «Правда» от 27 марта 1965 г.

**KOLHOOSI-SOVHOOSITOOTMISE VALITSUSTE JA PARTEI-
ALGORGANISATSIOONIDE TÖÖKOGEMUSTEST
PÖLLUMAJANDUSE JUHTIMISE PARANDAMISE ALAL
EESTI NSV-s (1962—1964. a.)**

I. Volkov

Resüme

Viimastel aastatel on kommunistlik partei kõrvaldanud meie ühiskonnast palju bürokraatlikku ja elust irdunud, mis ladestus Stalini isiku kultuse aastafel. NLK Partei on ellu viinud rea abinõusid kolhooside ja sovhooside majandusliku taseme tõusuks ning kindlustamiseks. Tähtis koht põllumajanduse juhtimise kvaliteedi tõstmisel kuulub 1962—1964 aastatel vastuvõetud pleenumite otsustele, millede alusel loodi uued põllumajandusliku tootmise juhtimise organid.

Käesolevas artiklis püütakse üldistada EKP Keskkomitee parteiarhiivi ja kohalike parteiorganite materjalide alusel Eesti NSV kolhoosi-sovhoositootmise valitsuste ja nende partei-organisatsioonide töökogemusi. Analüüsist järeldub, et uute organite peamine tähelepanu on suunatud majanduslikult nõrkade majandite mahajäämuse likvideerimisele. Üksikasjalikumalt käsitletakse neid juhtimise meetodeid ja vorme, mis eristavad uute organite tööd vanade põllumajanduse juhtimise organite tegevusest.

Samaaegselt saavutatud edusammude esiletõomisega näitab autor ära põllumajanduse juhtimises esiletulnud raskused ja puudujäägid. Nende likvideerimiseks esitatakse rida ettepanekuid põllumajanduse juhtimise edaspidiseks täiustamiseks.

**AUS DER ARBEITSPRAXIS DER PARTEIORGANISATION
DER ESTNISCHEN SSR HINSICHTLICH
DER VERBESSERUNG DER LEITUNG
IN DER LANDWIRTSCHAFT WÄHREND
DER JAHRE 1962—1964**

I. Wolkow

Zusammenfassung

In dem vorliegenden Aufsatz ist auf Grund der Materialien des Parteiarchivs des Zentralkomitees der Kommunistischen Partei Estlands, sowie der lokalen Parteiorgane, die Tätigkeit der Kolchos-Sowchos-Verwaltungen in der Estnischen SSR während der letzten zwei Jahre zusammengefaßt und verallgemeinert worden.

Diese neuen Organe widmen ihre Hauptaufmerksamkeit der Verwaltung der wirtschaftlich rückständigen Wirtschaften. Im Aufsatz sind genau diejenigen Methoden und Formen besprochen, welche die Arbeit der Produktionsverwaltungen und Parteikomitees von den früheren Organen der landwirtschaftlichen Leitung unterscheiden.

In seiner Arbeit weist der Verfasser auf die Schwierigkeiten und Mängel in der Leitung der landwirtschaftlichen Produktion hin, welche auch heute noch vorkommen. Daneben macht der Autor einige neue Vorschläge zur ferneren Vervollkommnung des Leitungsniveaus.

SISUKORD — ОГЛАВЛЕНИЕ

A. Viigi. Eesti kodanluse väärikontseptsioonidest 1924. a. 1. detsembril ülestõusu kohta	3
A. Вийги. О ложных концепциях эстонской буржуазии о восстании 1 декабря 1924 г. <i>Резюме</i>	16
A. Viigi. Über die falschen Auffassungen des estnischen Bürgertums vom Aufstand am 1. Dezember 1924. <i>Zusammenfassung</i>	17
A. Tolk. Eestimaa Kommunistliku Partei taktikast 1940. a. revolutsioonis	18
A. Tolk. О тактике Эстонской Коммунистической Партии в революции 1940 года. <i>Резюме</i>	46
A. Tolk. About the tactics of the Estonian Communist Party in the revolution of 1940. <i>Summary</i>	47
V. Ruus. Kommunistliku partei tegevus väliskaubanduse sotsialistlikul ümberkorraldamisel Eesti NSV-s	48
B. Руус. Деятельность Коммунистической партии по социалистическому преобразованию внешней торговли в Эстонской ССР. <i>Резюме</i>	64
V. Ruus. Activity of the Communist Party in the socialist reorganization of foreign trade in the Estonian S.S.R. <i>Summary</i>	65
F. Kinkar. ЕКР võitlustest revolutsiooniliste ümberkorralduste eest kultuuri alal 1940.—1941. a.	66
Ф. Кинкар. Борьба КП Эстонии за революционные преобразования в области культуры в 1940—1941 гг. <i>Резюме</i>	83
F. Kinkar. Vom Kampf der Kommunistischen Partei Estlands für die revolutionären Umgestaltungen auf dem Gebiet der Kultur in den Jahren 1940—1941. <i>Zusammenfassung</i>	84
J. Kalits. ЕКР tegevus Tartu ülikooli kujundamisel nõukogude kõrgemaks kooliks (1940—1941)	85
И. Калитс. Деятельность КПЭ по преобразованию Тартуского университета в советскую высшую школу (1940—1941). <i>Резюме</i>	100
J. Kalits. Die Tätigkeit der KPE bei der Formierung der Universität Tartu zu einer sowjetischen Hochschule. <i>Zusammenfassung</i>	101
И. Сорокин. О развитии общественных начал в деятельности городских и районных комитетом КП Эстонии по руководству народным хозяйством республики (1959—1963 гг.)	102
I. Sorokin. Ühiskondlike aluste arenemisest ЕКР linna- ja rajoonikomiteede tegevuses vabariigi rahvamajanduse juhtimisel (1959—1963. a.). <i>Resümees</i>	119
I. Sorokin. Über die Entwicklung der gesellschaftlichen Grundlagen in der Tätigkeit der Parteikomitees der Kommunistischen Partei Estlands hinsichtlich der Leitung der Volkswirtschaft der Republik (1959—1963). <i>Zusammenfassung</i>	120
И. Волков. Из опыта работы колхозно-совхозных производственных управлений и первичных парторганизаций КП Эстонии по улучшению руководства сельским хозяйством (1962—1964 гг.)	121
I. Volkov. Kolhoosi-sovhoositootmise valitsuste ja parteiorganisatsioonide töökogemustest põllumajanduse juhtimise parandamise alal Eesti NSV-s (1962—1964. a.). <i>Resümees</i>	142
I. Wolkov. Aus der Arbeitspraxis der Parteiorganisation der Estnischen SSR hinsichtlich der Verbesserung der Leitung in der Landwirtschaft während der Jahre 1962—1964. <i>Zusammenfassung</i>	143